

Պ. Հ. ՍԱՐԱԶՅԱՆ

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ
ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԵՎ ԱՌԱՋԱԴԻՄԱԿԱՆ ՈՒԺԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ
ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԱՅԻ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՎԵՐԱՓՈՒՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԵՎԱՆ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

П. А. САРАДЖЯН

БОРЬБА КОММУНИСТИЧЕСКИХ
ПАРТИЙ И ПРОГРЕССИВНЫХ
СИЛ АРАБСКОГО ВОСТОКА
ЗА ДЕМОКРАТИЮ И
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ
ПРЕОБРАЗОВАНИЯ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1986

32
21-25
h2

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Պ. Հ. ՍԱՐԱԶՅԱՆ

ԿԵՐ

ԱՐԱՅԱԿԱՆ ԱՐԵՎԵԼԻՔԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ
ԱՌԱՋԱԳԻՄԱԿԱՆ ՈՒԺԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ
ԳԵՄՈԿՐԱՏԻԱՅԻ ԵՎ ՍՈՅԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՎԵՐԱՓՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳՈ ՀԳ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1986

Տպագրվում է ՀՍՍՀ ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի
առջնամբ

Պատասխանում: Խմբագիր՝ պատմական գիտությունների դեպարտ-
մ. Ն. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պիբեր հրատարակության են նախազգուշացրել գրախանութ՝ պատմական
գիտությունների դեպարտ. Հ. Մ. ԵՊԻՍՏԱՆԵՐԸ և պատմական գիտությունների
քիմիանու Բ. Ն. ԱՄԻՐՅԱՆԸ

Ստորագրան, Պ, 2.

U 255 Արարական երևելքի կոմունիստական կուսակցու-
թյունների և առաջադիմական ուժերի պայքարը դե-
մոկրատիայի և սոցիալ-տնտեսական վերափոխություն-
ների համար/Պատ. խմբ. Ն. Հ. Հովհաննիսյան; ՀՍՍՀ ԳԱ
արևելագիտ. ին-տ.—եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1986.—
236 էջ.

Մենագրության մեջ, կուսակցական համագումարների, կոնֆե-
րանսների և պաշտոնական այլ փաստաթղթերի հիման վրա լուսա-
բեկվում է Սիբիրյի, Իրաքի, Աբխազիայի և Աբխազիայի կոմկուսների
գործունեությունը: Մեծ տեղ է հասնացրվում Սիբիրյի և Իրաքի ազ-
գային առաջադիմական ճակատների շունդման հարցին, նաև երկրի
հարևանարևալան ուժերը համարվելու: Խոչընդոտում էր արևելքի
կոմկուսի գործադրած շանքերին:

Կախատվում է արևելագիտության, արտօրական երկրների մա-
մանեկանից պատմությունը պրագմատիկ համար:

0556000000
II 703 (02) — 85

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1986

Ա. Բ. Ա. Ջ. Ա. Բ. Ա. Բ.

Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության
XXVII համագումարը, երկնյով մարքոնյով-լենինիզմի տե-
սական գրույթներից և դարաշրջանի գլխավոր բովանդակու-
թյունից, նշեց, որ կուսակցության միջազգային գործունեու-
թյան կարևոր արդյունքներից մեկը դադուրային ճնշումից
ազատագրված երկրների հետ համագործակցության նկա-
տելի ընդգրկումն է:

Համագումարի նյութերում արված է այդ երկրների դա-
տակարգումը, խմբագրումը՝ ըստ նրանց վարած ներքին և
արտաքին քաղաքականության, դարաշրջման բնույթի ուղու
Պաշտպանությունից ազատագրված երկրներից մի բանի-
որ, այդ թվում նաև արարական երկրները, գնացին հեղա-
փոխական-դեմոկրատական ուղիով, այլ երկրներում հաս-
տատվեցին կապիտալիստական հարարկություններ, շատ
երկրներ վարում են իսկական անկախ քաղաքականություն,
կան երկրներ, որոնք իմպերիալիզմի քաղաքականության
շրջանակներից դուրս չեն եկել:

Արարական ազգային-ազատագրական շարժումն իր ար-
մանի տեղն ունի համաշխարհային հեղափոխական շարժ-
ման մեջ: Այն կարևոր դեր է խաղում միջազգային իմպե-
րիալիզմի դեմ մղվող պայքարում և դրական ազդեցություն է
թողնում ամբողջ ազգային-ազատագրական շարժման վրա:
1960—70-ական թվականների արարական ազգային-
ազատագրական շարժման բնորոշ գծերից մեկը հակաուս-
թյունների սրումն է մի կողմից արարական առաջադիմական
ուժերի՝ բանվորների, գյուղացիների, հեղափոխական մտա-

վերականգնության և դինվորականության, իսկ մյուս կողմից՝ իմպերիալիզմի, Իտալիայի և տեղական հետադիմության միջև: Համառու ու սկզբունքային պայքարում արարական միջաբեկիչներին կոմունիստները և այլ առաջադիմական ուժեր հետապնդում են բազմաբան և անտեսական լիակատար անկախության ամրապնդման նպատակ:

ՍՄԿԿ XXVII համագումարում ասվեց նաև այն մասին, որ անկէ է սոցիալիստական կողմնորոշման դարգացման ուղին ընտրած երկրների թիվը, սորվելցին այդ դարգացման ընդհանուր գծերը և օրինակաբանությունները: Զարգացումը տեղի է ունենում ոչ միատեսակ և քիմանում է բարձր պայմաններում: Բայց հիմնական ուղղությունները նման են: «Հազիթհարկումը ներքին ու արտաքին սեպկցիայի դիմադրությունը, կառավարող հեղափոխական-դեմոկրատական կուսակցությունները մշտում են իմպերիալիստական մոնոպոլիաների, ցեղային վերնախավի, ֆեոդալների ու ռեակցիոն բուրժուազիայի վերացման, էկոնոմիկայում պետական սեկտորի ամրապնդման, գյուղում կոոպերատիվ շարժման խրախուսման, տնտեսական ու բազաբական կյանքում աշխատավոր մասսաների դերի բարձրացման կուրս: Իրենց անկախությունը պաշտպանելով իմպերիալիստներին հարձակումից, այդ երկրներն ընդլայնում են համագործակցությունը սոցիալիստական պետությունների հետ»:

Աշխատությունը նվիրված է 1967—1982 թթ. Իրաքի, Միրալի և Կրեանտի, մասամբ Եգիպտոսի կոմունիստական կուսակցություններին և առաջադիմական ուժերի՝ իմպերիալիզմի, Իսրայիլի, և արաբական երկրն հետադիմական ուժերի դեմ մղված պայքարի լուսարձանմանը:

Ժամանակահատվածի ընթացությունը պատահական չէ բրնավ: Իսրայիլի 1967 թ. հունիսյան ազդեանիս նոր փուլ նշանակվորեց արաբական ազգային-ազատագրական շարժման մեջ, քանի որ ամբողջ Արաբական արևելքում առաջ բաշվեցին նոր խնդիրներ, նոր նպատակներ: 1967-ի երկրորդ կեսից արաբական աշխարհամասում աչանատես և նք լինում սոցիալ-տնտեսական և բազաբական բազմաթիվ ու

բազմապիսի վերափոխումների ու տեղաշարժերի, մանավանդ ավելի արմատական ու վճռական է դառնում արաբական ազատագրական պայքարը: Միրալայում և Իրաքում ստեղծվում են առաջադիմական-հայրենասիրական ճակատներ: Անբասանդվում է այդ պետությունների և ՍՄՀՄ-ի ու մյուս սոցիալիստական երկրների համագործակցությունը: Արաբական ազատագրական շարժման մի շարք ջոկատներ որդեգրում են զիստական սոցիալիզմի զաղափարախոսությունը:

1973 թ. արաբա-իսրայելական պատերազմը նույնպես նոր փուլ նշանավորեց, համեմատաբար վերափոխվեց ուժերի հարաբերակցությունը Մերձավոր արևելքում հօգուտ արաբների, փշրվեց Իսրայիլի «անպարտկիտ»ության առապիլը, վերադին հաստատվեց, որ արաբական ժողովուրդները ի դեմ Սովետական Միության ունեն հուսալի զաշնակից, որը հետեղականորեն հանդես է գալիս հանուն մերձավորարևելյան ճգնաժամի արգելադրելի և կայուն կարգվորման: Միտմամանակ, պատերազմը բացահայտեց ԱՄՆ-ի և իմպերիալիստական մյուս պետությունների զաղաբականության ևսթյունը, այն, որ նրանք հանդես են գալիս արաբների անմիջական թշնամու՝ Իսրայիլի հալիատարիմ պաշտպանի դեմ:

Հայտնի է, նաև, որ 1975 թ. կնքվեց եգիպտա-իսրայելական անշատ համաձայնագրերը, որ փաստորեն եգիպտոսը տարանջատեց արաբական ազատագրական շարժման առաջադուսից և զգալապես նախադրալ հանդիսացավ կրեսաների բազաբական պատերազմին, որն իր հերթին սրեց իրավիճակը արաբական աշխարհում: Իսկ 1978 թ. ԱՄՆ-ի հովանու ներքո կնքվեց բնմպղկիզյան գործաբբը, որը հակատում է արաբների ազգային շահերին, որին որպես օրինաշափ հակազդեցություն՝ արաբական ժողովուրդների հակաիմպերիալիստական պայքարի մառ գրնուրումներ հանդիսացան «Տոկոնոթյան և հակազդեցության ճակատի» և «Արաբ ժողովրդի կոնգրեսի» ստեղծումը:

Աշխատության ժամանակագրական ավարտակետ է հանդիսանում 80-ական թվականների սկիզբը, ավելի կոնկ-

րևտ՝ իսրայելական դրբերի ներխուժումը Լիբանան 1982 թ.: Վերջին հանգամանքը արաբական աշխարհում ստեղծեց բուլտրովին նոր իրադրություն, որը կոմունիստների ու առաջադիմական ուժերի առջև նոր խնդիրներ դրեց:

Արաբական առաջադիմական ուժերի միջուկը հետադառվող ժամանակաշրջանում կազմում են աշխատավորական ղանգվածները և առաջին հերթին նրանց շահերն արտահայտող Միլիտանտի, Բրաբրի, Լիբանանի, Հորդանանի այնուհետև Եգիպտոսի կոմունիստական կուսակցությունները, ինչպես նաև արհեստակցական միությունները և երիտասարդական դեմոկրատական կազմակերպությունները: Նրանց հետ մեկ ճակատում էին զանվում ազգային հեղափոխական ուժերը՝ մանր բուրժուազիան, հեղափոխական մտավորականությունը և առաջադեմ զինվորականությունը, հակամպերիալիզմի դիրքերում կանգնած այլ ուժեր: Այդ ուժերի շահերն էին արտահայտում Բասս կուսակցությունը, Արաբ սոցիալիստների շարժումը, Սոցիալիստ-լուժինիստներին կազմակերպությունը, Արաբական սոցիալիստական միությունը՝ Միրիայում, Բասս կուսակցությունը, Քրդական դեմոկրատական կուսակցությունը, Առաջադիմական ազգայնականների և Անկախ դեմոկրատների կազմակերպությունները՝ Իրաքում, Սոցիալիստական առաջադիմական կուսակցությունը, Բասսի լիբանանյան մասնաճյուղը և նասերական ուժերի կազմակերպությունը՝ Լիբանանում, Արաբական սոցիալիստական միությունը, իսկ 1975 թ. հետո կոմունիստական կուսակցությունը և Ազգային առաջադիմական (ձախ) կուսակցությունը նույն ժամանակ Վրժիճի պլուրալիստությունը՝ Եգիպտոսում, ինչպես նաև Պաղեստինյան դիմադրական շարժման (ՊԴԵ) գանազան ջոկատների մարքսիստական, ձախ և ազգայնական խմբավորումներն ու կազմակերպությունները:

Հետադիմական աջ տարրերը, որոնք համախմբված էին գլխավորապես Սաուդյան Արաբիայի, Հորդանանի և Քուվեյթի շուրջը, դալայի շարժով պահպանել էին իրենց դիրքերը առաջադիմական վարչակարգեր ունեցող երկրներում՝ Մի-

ջրայում, Եգիպտոսում, Իրաքում՝ ի դեմս ֆեոդալների, խոչըր հոգատերերի, բուրժուազիայի և մանր բուրժուազիայի որոշ խավերի: Նրանք ձգտում էին ազատագրական շարժումը ենթարկել իրենց ևեղ-դասակարգային նպատակներին, երկյուղ էին կրում ժողովրդական ղանգվածների պայքարի վերկրից, ուստի և հաճախ ճգնում էին կասեցնել ազգային-ազատագրական շարժման զարգացումը, վախենալով, որ այն գուրս կմնա իրենց վերահսկողությունից:

Արաբական հետադիմական հարվածային ուժն էին ներկայացնում ժմուսուլման կրթայիններին՝ կազմակերպություններն արաբական մի շարք երկրներում, առաջին հերթին Միրիայում, փաղանջավորներն ու շամունականները և այլ կուսակցություններն ու խմբակներն Լիբանանում, որոնք արտահայտում էին, առաջին հերթին, Ֆինանսական օլիգարխիայի և կալվածաժողովրդի շահերը, սյունը, որպես կանոն, համապարձակցում էին միջազգային խմբակրակալմի հետ արաբական աշխարհում:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ի տարբերություն արաբական առաջադիմական զանազան ուժերի, կոմունիստները ակտիվորեն պայքարում էին և շարունակում են պայքարել հակամպերիալիստական ու հակաֆեոդալական դեմոկրատական հեղափոխությունները մինչև վերջ հասցնելու, ազգային դեմոկրատիայի պետություն ստեղծելու, սոցիալական աստիճանություն համար: Կոմունիստների նպատակները համապատասխանում են արաբական ժողովուրդների բարձրագույն շահերին: Արաբական կոմունիստական կուսակցությունները շարունակում են ընդլայնել իրենց շարժումը, ամրապնդել իրենց տղջրությունը ժողովրդական ղանգվածների մեջ: Զարգացման բեղհանուր օրինաչափությունների ստեպական վերլուծության հիման վրա կոմունիստները, նույնիսկ ամենագլխավոր իրադրության մեջ, գտնում են այն հարցերի ճշտ պատասխանը, որ առաջադրում է կյանքը: Եվ նրեն ազգային-ազատագրական ուժերն ավելի ու ավելի մեծ հետաքրքրություն են ցուցաբերում զեպի սոցիալիզմը, սպա այդ գործում վիթխարի է արաբ կոմունիստների ծառայությունը:

Պրորժեմի այժմեակահանութունը նաև այն է, որ սերտորեն շաղկապված է մի այլ կարևոր խնդրի՝ միջադարական հարաբերությունների հետ, որոնց ուսումնասիրումը կնպաստի արարական երկրների զարգացման բնորոշ գծերի ու առանձնահատկությունների բացահայտմանը, հնարավորություն կընձեռնի ինչպես այդ երկրների միջև ստեղծված կապերի մասին բեզհանուր և զիտականորեն հիմնավորված պատկերացում կազմելու, այնպես էլ արարական երկրների նորազուն պատմություն այն կամ այն առանձին պրորժեմը հետազոտելու և ճիշտ դնահատելու:

Ուսումնասիրության առարկան հատուկ հետազոտության նյութ չի դարձնել արտասահմանյան արեհկազնուներին, այլ թվում է արար հեղինակների համար: Կան առանձին աշխատություններ և հոդվածներ, որոնցում շրջափակ են մասնակի հարցեր, սակայն դրանք խնդիր բազմակողմանիորեն չեն արծարծել: Այլին, որտ ըուրժուական արարազետների հետազոտություններին ընդդէմ են պատմական զեպերին, երևույթներին և փաստերի խեղաթյուրումը, ծայրահեղ կողմնակալությունը և առիլությունը այն ամենի հանդեպ, ինչ կապված է սոցիալական առաջադիմության, սոցիալիզմի զարգափարախոտության և սովետա-արարական բարեկամության հետ:

Հետազոտության մեջ արծարծվող հարցերի տեսական և մեթոդոլոգիական հիմք են բերումվել մարքսիզմ-լենինիզմի ուսմունքը, առաջին հերթին Վ. Ի. Լենինի հիմնակազմ գրույթները իմպերիալիզմի և ազգային-ազատագրական շարժման, կոմունիստական մամուլի խնդիրների, պրոլետարիատի և բուրժուազիայի դասակարգային պայքարի հարցերի վերաբերյալ¹, ՍՄԿԿ ծրագրային փաստաթղթերը², ՍՄԿԿ համագումարների, հատկապես XXVII համագումարի նյութերը³, ՍՄԿԿ և Սովետական կառավարության ղեկավար գործիչների կույթները, մասնավորապես 1936 թ. հունիսյան պլենումի նյութերը⁴:

Աշխատությունը շարադրիլիս հեղինակի համար հիմնական սկզբնադրյուլային բազա են հանդիսացել Իրարի,

Սիրիայի, Արանակի և Եգիպտոսի կոմունիստական կուսակցությունների պաշտոնական փաստաթղթերին ու նյութերին՝ համագումարների, պլենումների, կոնֆերանսների որոշումները, ինչպես նաև միջազգային և արարական կոմունիստական ու լանվորական կուսակցությունների խորհրդակցությունների հայտարարությունները⁵:

Որպես կարևոր սկզբնադրյուլ գիտական շրջանառության մեջ է դրված արարական կոմունիստական մամուլը. Արանակի կոմկուսի «այ Արարք» շաբաթերթը, «ան Երգա», «Կանչ» լրարբեր և «այն թարիկ» ամսագիրը⁶, Սիրիայի կոմկուսի սրգան «Երգալ աշ Շարա» և «Իրիսապա իշթիրաթիա» ամսագիրը⁷, Իրարի կոմկուսի սրգան «Թարիկ աշ Շարա» և «ան-Սահաֆա ալ շարիդա» ամսագիրը⁸, Միսոմամնակ պատգործիկ ենք կելիպապի մարքիստներին սրգան «այն թարիա» ամսագիրը⁹ ժողովածուները ինչպես նաև 1975 թ. հիմնված Եգիպտոսի կոմկուսի սրգան «այ Ինթիսարը» և այլ նյութեր ու փաստաթղթեր¹⁰: Անհրամեշա ուշադրություն է դարձվել արար կոմունիստ ղեկավար գործիչներին ուսումնասիրություններին: Երանջ աշխատություններում են հոդվածներում փաստական նյութի հիման վրա քննության են ենթարկված զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղու տեսակեր և գործնական բազմաթիվ ու բազմապիս խնդիրները, վերլուծված են սոցիալիստական կողմնորոշում ունեցող արարական երկրների փորձը դանազան բնագավառներում, կոմունիստական կուսակցությունների և հեղափոխական-ղեկորիստների փոխարարներություններն ու համազործակցությունը, սոցիալ դասակարգային պայքարի էությունը և այլ կարևոր հարցեր, որոնք, սնշուշա, նոր ավանգ են ազգային-ազատագրական շարժման մարք-լենինյան տեսության մեջ: Հենց այս տեսակետից հիշատակման են արժանի ի. Բազդաշի¹¹, Ն. Շարի¹², Բ. Մրուեի¹³, Տ. Շարի¹⁴, Ֆ. Մուրսի¹⁵, Ռ. Մուսաբի¹⁶, Ռ. Մասդի¹⁷, Ա. Համուշի¹⁸, Մ. Ամիլի¹⁹, է. Թումալի²⁰, Ֆ. Կազանի²¹ առանձին աշխատություններն ու արարական կոմունիստական մամուլում, «Պրորժեմի միբա ի սո-

ցիալիզմ» ամսագրի և սովետական տեսական հանդեսների էջերում լույս տեսած հոգովածները:

Ուսումնասիրվող երկրների կոմունիստական կուսակցությունների հրատարակությունները հարուստ նյութ են տալիս. առանց բացատրության, բոլոր հարցերի պարզաբանման համար Գա վերաբերում է հատկապես 60—70-ական թվականների փոփոխահույզ շրջանին, երբ արարական ազատագրական շարժման համար կենսական անհրաժեշտություն էին կոմունիստների ճշմարտացի խոսքն ու արգարացի և անաշուռ գնահատականները, պայքարի կազմակերպման նրանց հարուստ ավանդույթներն են փորձել:

Որոշակի կարևորություն են ներկայացնում նաև Ռեյբուսի ամերիկյան համալսարանի կողմից հրատարակվող «Արարական փաստաթղթերի»²² ամենամյա սովորաբանագիտական ժողովածուները, որոնք արտացոլում են արարական աշխարհի սոցիալ-տնտեսական և բազմազան նշանակալից իրադարձությունները: Հարկ է սակայն, հաշվի առնել, որ նշված ժողովածուում փաստաթղթերի կատարությունը, հակառակ երևույթական օրչեկիտություն, կատարվել է աշխարհ, որ նախնային արարական երկրների սոցիալ-բազմազան պրոցեսներում ձեռք բերված հեղափոխական-առաջադիմական նվաճումները. մի բան, որ ընթերցողին տալիս է ազնատված պարեկեցացում:

Հարուստ փաստական նյութ են մատուցում նասերի²³, Սադաթի²⁴ ձևերի, Էլուսթերի և հարապոլությունների ժողովածուները: Հեղինակը օգտվել է նաև Իսրայի և Միջին Արևելյան կուսակցությունների համազգային և մարզային համագումարների նյութերից, որոշումներից ու փաստաթղթերից՝ խորամուխ լինելու համար բացասականների կողմից առաջ բաշված զաղափարաբանական և բազմազան հիմնական ուղղությունների մեջ²⁵: Այդ նյութերի վերլուծությունը օակայն, պահանջում է շրջահայաց և քննադատական մտա-ցում, քանի որ նրանք բուսանդակում են բազմաթիվ սուբյեկտիվ հոգովներ՝ կապված Բաաս կուսակցության և հայրենասի-

րական-գեմեոկրատական ուժերի, մասնավորապես կոմունիստների, գործունեության գնահատման հետ:

Առանձին հարցերի բնագիտման համար օգտագործվել են ՍՄՀՄ արտաքին քաղաքականությանը նվիրված աշխատություններ²⁶, ինչպես նաև Արարական արևելքի հետ առնչվող մի շարք հոգովածներ, որոնք զետեղված են սովետական տեղեկատու և տարեկարգին գրականության էջերում²⁷:

Ուսումնասիրության վրա աշխատելիս հեղինակն օգտվել է սովետական արաբագետների, արևելագետների և միջազգայնագետների աշխատություններից: Հիշատակության արժանի են մասնավորապես Ս. Մ. Պրիմակովի²⁸, Լ. Բ. Մեդվեդևի²⁹, Ե. Գոմորիևի և Վ. Լազելիևի³⁰, Լ. Տոլկունովի³¹ փաստական հարուստ նյութերի հիման վրա գրված ուսումնասիրությունները, որոնք հանգամանորեն լուսաբանում են Մերձավոր արևելքի վտանգավոր ճգնաժամի ակունքները, մերկացնում ԱՄՆ-ի և արևմտյան ակունքներին նեղ քաղաքականությունը, բացահայտում Իսրայելի ծավալապաշտական ներստամեկն արաբական երկրների նկատմամբ Ս. Մ. Գոմորևովի և Լ. Յա. Չերկասովու մենագրությունը³² վերլուծում է Սովետական Միության պայքարի հիմնական ուղղությունը՝ կայուն և արդարացի խաղաղության հաստատումը Մերձավոր արևելքում, բացահայտում սովետական մերձավորարևելյան քաղաքականության ինտերնացիոնալիստական զստակարգային բնույթը, մերկացնում Իսրայելի և նրա հովանավորողների ագրեսիվ քաղաքականությունը:

Որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում Ռ. Վ. Բոքիսովի³³, Ա. Ա. Գրոմիկի³⁴ և Ա. Բ. Օսիպովի³⁵ աշխատությունները, որոնցում լուսաբանվում է 60—70-ական թվականների արարական երկրների նկատմամբ ամերիկյան իմպերիալիզմի ծավալապաշտական նեոզալաբուստիական քաղաքականությունը, որը Մերձավոր արևելքի կոնֆլիկտի կարգավորման զիխավոր խոչընդոտն է և սպառնում է ժողովուրդների անվտանգությանն ու համայն աշխարհի խաղաղությանը: Միաժամանակ ցույց են տրվում արարական ազ-

գային-ազատագրական շարժման հազդրություններն ու ղեկավարությունները:

Արարական ազգային-ազատագրական պայքարի կենտոտ հարցերի լուսարանման համար օգտվել ենք նաև Ն. Հ. Հովհաննիսյանի արժեքավոր մենագրություններից ու բազմաթիվ հոդվածներից³⁶, որոնք լուսարանում են ազգային-ազատագրական պայքարը, սոցիալ-տնտեսական վիճակը Իրաքում, Լիբանանում և Սիրիայում, ինչպես և Լիբանանի 1975 թ. բազաբացիական պատերազմի ակունքները, ԱՄՆ-ի և Իսրայիլի դերը կոնֆլիկտի առաջացման ու շարունակման գործում: Արժեքավոր ու շահեկան են նաև Է. Պ. Փիր-Բուդաղուվալի³⁷, Վ. Պ. Վիկտորովի³⁸, Վ. Վ. Վալիլովի³⁹, Ա. Օ. Ֆիլոնիկի⁴⁰ և Գ. Ի. Միրսկու⁴¹ մենագրությունները, որոնք նվիրված են Սիրիայի սոցիալ-տնտեսական վերափոխություններին, քաղաքական կուսակցությունների գործունեությանը, ազգային-առաջդիմական ճակատի ստեղծման, Երկրի դեմոկրատական շարժման դարդացման գործում բանակի դերի և այլ կարևոր հարցերին:

Ուսումնասիրությանը փաստական կարևոր նյութ են մատուցել մի շարք մենագրություններ՝ նվիրված 1973 թ. արաբա-իսրայելական պատերազմի լուսարանման հարցերին⁴²:

Հարկ է նշել, որ բուրժուական սուրյեկտիվիզմի դիրքերից են շարադրված արևմտանվրուպական և արաբ բազմաթիվ հեղինակների մենագրությունները, որոնք ճշմունտ են բողբալել իմպերիալիզմի շարժմիտ նպատակներն ու ձրգտումները: Այդ տեսակետի արտացոլումը գտնում ենք Մալաճ էդ Դին Մունջիդի⁴³, Ահմեդ Ծալաբիի⁴⁴, Իրրահիմ Սաադայի⁴⁵ և այլոց աշխատություններում:

Չափազանց կարևոր է նաև սովետա-արաբական փոխհարաբերությունների լուսարանման հարցը: Արաբ և եվրոպական մի շարք հեղինակներ այս հարցը բազմիցս գնահատել են սխալ, սուրյեկտիվիզմի դիրքերից: Դա պարզ ու որոշակի երևում է Ա. Ռիլարդի⁴⁶, Բ. Ռալֆի⁴⁷, Ֆ. Քոչլերի⁴⁸, Մ. Հեյբայի⁴⁹ աշխատություններում: Դժբախտաբար, համանման վերաբերմունքի ենք հանդիպում նաև արաբ առանձին

պետական ու քաղաքական գործիչների՝ Ա. Սադամի⁵⁰ և այլոց գրքերում:

Հասկանալի է, որ օգտվելով այդ աշխատություններից, միաժամանակ պատմաբնական վերլուծության ենք ենթարկել դրանք բուն տեքստում, շանաչել ենք ներկայացնել պատմության օբյեկտիվ պատկերը:

Որպես հարակից նյութ օգտագործել ենք սովետական, արևմտանվրուպական և արաբական աշխարհում լույս տեսնող մամուլը:

ԱՐԱՐ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏՆԵՐԻ ՈՒ ԱՌԱՋԱԴԻՄԱԿԱՆ-
ՉԱՅՐՆԵԱՄԻՐԱԿԱՆ ՄՅՈՒՄ ՈՒՅԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ
ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ԳԵՄ ԵՎ ՃԱՆՈՒՆ ԻՐԱՅՆԵԼԱԿԱՆ
ԱԳՐԵՍԻԱՅԻ ՇԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱՑՄԱՆ

1967 թ. հունիսի 5-ին Իսրայելը կաթմանյային պատե-
րազմ սանձազերծեց Արաբական Միացյալ Հանրապետության
(ԱՄՀ), Սիրիայի Արաբական Հանրապետության (ՍԱՀ) և
Հորդանանի Հաշիմյան թագավորության դեմ Իսրայելական
ազրեսորների զավթեցին Մինայի թերակղզին, Գոլանի բար-
ձունքները, Երուսաղեմի արաբական մասը, Հորդանան գետի
արևմտյան ափը և Ղազայի շրջանը:

Հունիսյան ագրեսիվ պատերազմը տրամաբանական
շարունակությունն էր Իսրայելի կառավարող սիոնիստ վեր-
նախափի ծավալապաշտ անհագորդ քաղաքականության և
ուղղակի հետևանքը իմպերիալիստական շրջաններից այդ
վերնախափի կախվածության: Վերջին հաշվով, իսրայելական
ագրեսիան, որ առաջին հերթին ներտում էր իրականացնել
«Մեծ Իսրայել» սակզման վաղեմի երազանքը, միաժա-
մանակ և իմպերիալիստական էր, քանի որ ԱՄՆ-ի, Անգլիա-
յի և Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետության բարո-
յական և նյութական քաջալերանքն ու հովանավորությունը
միտում էր մահացու հարված հասցնել արաբական ազգային-
ազատագրական շարժմանը, տապալել ԱՄՆ-ի և ՍԱՀ-ի
առաջադեմական վարչակարգերը, խախտել սովետա-արա-
բական բարեկամությունն ու համագործակցությունը և, վեր-

ջապեհ, վերականգնել իմպերիալիզմի կորցրած ազդեցու-
թյունն ու դիրքերը Արաբական արևելքում:

Հունիսյան ագրեսիան պարզորոշ սահմանադաժար
մտքերց արաբական երկրների իսկական բարեկամներն և
երզվյալ թշնամիների միջև Այն Տաատանց, որ Սովետական
Միությունը, հավասարիմ ժողովուրդների ազատության և
սովերեն իրավունքների հարցման սկզբունքի վրա հիմնված
լեռնյան իր արտաքին քաղաքականությանը, պաշտպանում
է արաբական ժողովուրդների իշխման ու շահերը: Պատե-
րազմի առաջին իսկ ժամերին Սովետական կառավարու-
թյունը պահանջեց անհապաղ և առանց նախապայմանի դա-
դարեցնել սպրեհիվ գործողությունները և իսրայելական գոր-
քերը ետ բաշել եման դրբերը: Հունիսի 7-ին, իր երկրորդ
հայտարարությամբ, Սովետական կառավարությունը խստիվ
հսիազգուշացրեց հարձակումը շարունակող իսրայելական
գեկավարներին, իսկ հունիսի 8-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության
խորհրդում մի անգամ ևս հանդես եկավ ազրեսիային վերջ
տալու պահանջով:

Հունիսի 9-ին՝ երկկողման, Կահիրեի հետևությունու-
թյամբ ունեցած կուլցիում, հայտարարելով, որ անձամբ
իմրը, և օրիշ ոչ երբ, պատասխանատվություն է կրում պար-
տության համար, նասերը հրաժարական տվեց: Ոչ միայն
նկպատտի, այլև Սիրիայի, Հորդանանի, Լիբանանի և արա-
բական մյուս երկրների ժողովրդական լայն զանգվածները
հունիսի 9-ի զիջելը և հաջող օրը փողոց դուրս եկան պա-
հանջելով, որ նասերը ետ վերցնել իր հրաժարականը, նրանք
համոզված էին, որ սազմական պարտությունը հրամայական
պահանջ էր դարձնում ձեռք բերված սոցիալ-տնտեսական և
քաղաքական նվաճումների պահպանումն ու խորացումը:

Կրակեսյան կոմունիստական կուսակցության օրգան
«ան Նիզա»-ն առաջնորդող հողվածներից մեկում, բարձր
գնահատելով նասերի ղեկավարությամբ ԱՄՆ-ի անցած ու-
ղին, պրեզիդենտին կողմ էր անում ետ կանգնել իր որոշումից,
քանի որ դա «ձեռք բերված նվաճումների պահպանման ու
խորացման, իսրայելական-իմպերիալիստական ագրեսիայի

Հետևանքների վերացման և Պաղեստինի արաբ ժողովրդի օրինական իրավունքների վերականգնման միակ երաշխիքն էր²:

Հունիսի 10-ին ԱՄՆ-ի ազգային ժողովը, նպատակ ունենալով վերականգնել Եգիպտոսի պաշտպանունակությունը, որոշում ընդունեց՝ երկրի ողջ իշխանությունը՝ նասիրի ձևաբան կենտրոնացնելու մասին: Նույն օրը Իսրայելը կապիտակերպով խախտեց ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի՝ կրակի դադարեցման որոշումը: Սովետական Միությունը և սոցիալիստական մյուս երկրները խզեցին դիվանագիտական հարաբերությունները նրա հետ: Ընթիվ Իսրայելը անմիջապես շղթաբեցնելի պատերազմական գործողությունները, ապա Սովետական Միությունը և մյուս խաղաղասեր պետությունները պատժամիջոցների կիրառելի Իսրայելի նկատմամբ³, առավժա էր ՏԱՄՄ-ի հայտարարությունում:

1967 թ. հունիսի 19-ին, Սովետական Միության նախաձեռնությամբ, գումարակց ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի արտահերթ նիստը, որտեղ սովետական պատվիրակությունը կերկայացրեց բանաձևի իր նախագիծը: Այն խիստ դատապարտում էր իսրայելական արևմտյան, պահանջում իսրայելական զորքերի անհապաղ ու անվերապահ՝ դուրս բերումը գրավված տարիտորաններից և արաբական երկրների նյութական վնասների փոխհատուցումը: Սովետական պատվիրակությունն ընդգծեց, որ Սովետական Միությունը կհանձնարի իրենից կախված բոլոր միջոցները, որպեսզի վերացնեն իր աս արևմտյան հետևանքները և նպաստի այդ շրջանում կայուն խաղաղություն հաստատելուն⁴: Սովետական զինքորոշումը չէր արձագանք գտավ արաբական հասարակությունն ամենալայն շրջաններում:

Որկարատև բանակցություններից հետո, 1967 թ. նոյեմբերի 22-ին, ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը միաձայն ընդունեց № 242 բանաձևը, որը նախատեսում էր, իսրայելական զորքերը դուրս բերել արաբական բոլոր բնակավայրերից, Մերձավոր արևելքում հաստատել կայուն և ար-

գարացի խաղաղություն, ճանաչել չըջանի բոլոր պետությունների բազմաբան անկախությունը, անվտանգ գոյությունն ու տերիտորիայի ամբողջականությունը և, վերջապես, արդարացիորեն լուծել պաղեստինցի դաժբանակների հարցը: Բանաձևի կենսագործման աշխատանքներին հսկելու նպատակով, ՄԱԿ-ի գլխավոր բաղադրար Ու. Տանը նշանակեց իր հատուկ ներկայացուցչին՝ շվեդացի դիվանագետ Գ. Յարինգին:

Բանաձևի պաշտպանության ճանաչելի կան արաբական կամուրջատական կուսակցություններն ու առաջգրմական այլ ուժեր:

Արաբ կոմունիստները գտնում էին, որ բունագրավված հողերից իսրայելական զորքերի գուրսբերումը բանաձևի կարևոր դրական կետերից է, որը պայմանավորված է մյուս կետերի կենսագործմամբ: Գրանց իրենց հերթին ենթադրում են լուրջ ղեկավար: Բացատրելով իրերի կուսություն, կոմունիստներն ընդգծում էին, որ արաբները տվյալ պահին անզոր են դիմապրակելու ագրեսիային, իսկ էթն լընդունեն բանաձևը և չդիմեն գործնական միջոցներ, ապա զա նպատակելու է պայմանակն ամրապնդմանը: Եթե նրանք, շունենալով անհրաժեշտ ուժը, ակամայից մղվեն անհամաար պատերազմի, ապա արդյունքներն ավելի վատ կլինեն: Մինչդեռ, բանաձևն ընդունելով որպես ժամանակավոր հաշտություն, նրանք, հարկադրական այդ ղեկումով, ոչ միայն պահպանելու են եղած սահմանական ուժը, այլև այն զարգացնելու ու ամրապնդելու հնարավորություն են ձեռք բերելու:

Օգտվելով իմպերիալիստական տերությունների հովանավորությունից, Իսրայելը կատարանապես մերժեց ենթադրվելի զորքերի գուրսբերման պահանջներին, մի բան, որի իրականացման համար եռազուն պայքարում էին ՍՄԶՄ-ը, սոցիալիստական և շիազած երկրները:

Իսրայելական արևմտյան տարեկից առթիվ «ալ Ախբար»-ի թղթակիցը կրթանանի կոմիտեի գլխավոր բարտուղար Ն. Շաուրի հետ անցկացրեց հարցազրույց, որի ժամանակ շրջափոխեցին այնպիսի հարցեր, ինչպեսք են Մերձավոր

արևելքում իրագործված դարգացումը, արար ժողովուրդների պայքարի հետևանքները, ստացազիմական ուժերի տեղն ու դերը այդ պայքարում, տեղական հետադիմության ծրագրերը և խնդրո առարկա բոլոր հարցերի հանդուսցում կիրանանի ուրույն դերը: Շատիկ կարծիքով, արաբները պարտության պատմական դասը այն էր, որ անհրաժեշտ է ուժեղացնել պայքարը իմպերիալիզմի, սիոնիզմի և հետադիմության դեմ, միաժամանակ ամրապնդելով արաբա-սովետական համագործակցությունը:

1968 թ. հուլիսին տեղի ունեցավ արաբական կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների խորհրդածորովը, որը բննարկեց արաբական աշխարհում ստեղծված իրագործությունը, խորաչլական ազրեսիայի բեույթը, նպատակները և հետևանքները: Խորհրդածորովը միաժամանակ սահմանեց արաբական ազգային-ազատագրական շարժման առաջ ծառայած անհնուածղելի խնդիրները և բացահայտեց թույլ տրված սխալներն ու թերությունները:

Խորհրդածորովը ուղեկշից արաբական առաջադիմական ու հայրենասիրական ուժերի առջև կանգնած հետևյալ կարևոր խնդիրները:

1. Քաղաքական ու տնտեսական բնագավառներում գարկ տայ հակաիմպերիալիստական ու հակաիսրիստական պայքարին:

2. Պայքարել հանուն ՄԱԿ-ի N 242 բանաձևի կենսագործման, այն կարևոր ուղեկշից համարելով մերձավորարևելյան պրոբլեմի կարգավորման հանապարհին:

3. Դեմոկրատական ազատությունների շնորհիվ ժողովրդական զանգվածներին և վերջ տայ հակակոմունիզմի քաղաքականությանը:

4. Ինքզմաքաղաքական, տնտեսական ու մշակութային ապարեկներում ամրապնդել կապերը Սովետական Միության և սոցիալիստական մյուս երկրների հետ:

5. Այնպեղև ԱՄՆ-ի և ՄԱԶ-ի ստալազիմական կարգերի սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների խորացմանը:

6. Անդուլ պայքար մղել պահպանողական ու հետադիմական բոլոր ուժերի դեմ, որոնք փորձում են կասեցնել սոցիալական առաջընթացը:

7. Շարունակել պայքարը արաբական հետադիմական ու բռնապետական վարակազղերի դեմ:

Արաբական դեկավարը շրջաններում արժանին էին հատուցում սովետա-արաբական ամրապնդող բարեկամությանը, արաբների արդարացի պայքարին Սովետական Միության կողմից ցույց տրվող բարոյական ու նյութական անշահախնդիր օժանդակությունը: Այսպես, 1968 թ. հուլիսի 23-ին, կույթի ունենալով Արաբական սոցիալիստական միության (ԱՄՄ) Ազգային կոնգրեսում, նասերը շեշտում էր, որ արաբ ազգը երախտազիտությանը պետք է արձանագրի այն փաստը, որ էթն շիներ Սովետական Միությունը, այս պարաներն այժմ անգոր կլինեն Իսրայիլի ռազմական մերկնայի ստաջ: Համանման հայտարարությամբ հուլիսի 27-ին հանդես եկավ նաև ՄԱԶ-ի պրեմիեր մինիստր Յուսեֆ Չույներ, որը խոսելով զատապարտելով ԱՄՆ-ի դիրքորոշումը արաբների կեղտումը, ողբույնի խոսք հղեց սոցիալիստական երկրներին ու Սովետական Միությանը՝ իրենց ցուցաբերած հակաչական օգնության համար:

Արաբական երկրներում, մասնավորապես կոմունիստական ու զեմոկրատական մամուլի էջերում, դրական գնահատականի արժանացավ Մերձավոր արևելքի իրագործության վերաբերյալ Սովետական կառավարության 1968 թ. սեպտեմբերի 26-ի հայտարարությունը, որը խոսելով նախազգուշացնում էր իսրայիլական դեկավադներին՝ հակաարաբական սոսկությունների շարունակման առթիվ, միաժամանակ հավաստելով, որ ՍՍՄՄ-ը շարունակելու է իր բազմակողմանի օգնությունը արաբական ժողովուրդների արգր պայքարին: Այն կապակցությամբ Եան Նիդա» թերթը նշում էր. «Սովետական նախազգուշացումը կրկին անգամ մերկացնում է Իսրայիլի ծավալազայտական եկրոտունները ոչ միայն ԱՄՆ-ի, ՄԱԶ-ի, Եորդանանի, այլև Հարավային կիբանանի նկատմամբ»:

Սակայն Իսրայելը ոչ միայն չէր ցանկանում կենսագործել ՄԱԿ-ի որոշումները, այլև շարունակում էր զինված պրոֆոկալազիաներն ու նպատակախիսերն արարների դեմ:

Արար ժողովուրդներին, մասնավորապես առաջադիմական վարչակարգերի առջև կանգնած հրատապ ու անհետաձգելի խնդրներն իրենց արտացոլումը գտան Սիրիայի կոմունիստական կուսակցության III համագումարում, որը տեղի ունեցավ 1969 թ. հունիսին: Հայտնի է, որ պաշտպանելով Անվտանգության խորհրդի N 242 բանաձևը կոմիտեուր գնաց Հոսանքին հակառակ, այն զիպրում, էրը սերիական կառավարությունը զիմ էր դրան:

Համագումարը բնութիւյան առավ մերձավորարեկէյան պրորբեմի զարգացման, Անվտանգության խորհրդի N 242 բանաձևի հանդէպ զանազան քաղաքական ուժերի դիրքորոշման, վարչակարգի թույլ տված սխալների, ժողովրդական զանգվածների մորթիվներին և ազգային-առաջադիմական ճակատի ստեղծման, բանակի ղեկի. պաշտպանունակության ու մարտունակության բարձրացման և այլ կարևոր հարցեր: Կոմիտեուր կոչ էր անում պայքարել ոչ միայն իսրայելական արևիտայի հետանքներին վերացման, այլև Սիրիայի առաջադիմական վարչակարգի ամրապնդման և սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունների խորացման ուղղությամբ: Այդ նպատակին հասնելու համար կուսակցությունն առաջադրեց մի շարք կոնկրետ խնդրները: 1) «Ամեն ինչ ուղղամտական համար» լուզուձըը հշմարիտ է, սակայն այդ շպետը է նշանակի տնտեսական զարգացման զարարեցում, այլ քեղճանակարի: Անհրաժեշտ է իրեն ուժեղ ուղղմարաղարական և սոցիալ-տնտեսական բոլոր առաքաններում: 2) Անհրաժեշտ է բարձրացնել Սիրիայի և Ֆիլիպտոսի մարտունակությունը. ամբապնդել ու խորացնել ձեռք բերված նվաճումները: 3) Բոլոր բնագավառներում զորացնել արար-սովետական համագործակցությունը¹⁰:

Նշված շրջանում բուրժուական և մանրբուրժուական կուսակցությունները կոմունիստներին մեղադրում էին հայ-

րեկերի շահերի նկատմամբ անտարբերության, հայրենասիրության բացակայության և ՍՍՀՄ-ից անկախություն չունենալու մեջ: Կոմիտեուր արժանի հակահարված տվեց այդ զրգարառանքներին¹¹:

Մերձավոր արեկներում քաղաքական կարգավորման հասնելու դիտարկ և, ըստ էության, միակ խոշորագուր Իսրայելի և ԱՄՆ-ի զրգված դիրքն էր: 1969 թ. նոյեմբերի սկզբներին, արևակ. արեկումն մամուլում շեփորհարվեց ամերիկյան հերթական «առաջարկ»՝ ուղղված ԱՄՆ-ի կառավարությանը: Այն նախատեսում էր իսրայելական զորքերի ետքաուր մինչև հոկտեմբերի 5-ի եզիպտա-իսրայելական սահմանագիծը՝ պայմանով, որ ԱՄՆ-ն հաշտության պայմանագիր կնքեր Իսրայելի հետ՝ ուղղակի բանակցություններ վարելով Ղազզայի և Շարուն աշ-Շեյխի վերաբերյալ: Այլ խոտրով, ԱՄՆ-ը ԱՄՆ-ին առաջարկելով հաշտության անշատ պայմանագիր կնքել, սխառորեն, միտում էր նրան անշատել Արարական արեկերի մյուս երկրներից, այսինքն՝ իրականացնել ինվալերտիվի վողեմի երազանքը: Հասկանալի է, ԱՄՆ-ի կառավարությունը կտրակնանպես մերժեց ԱՄՆ-ի առաջարկած զործարբը, քանի որ այն ամբողջապես հակասում էր Անվտանգության խորհրդի բանաձևին: Նոյեմբերի 19-ին ԱՄՆ-ի Ազգային ժողովի հրադարակած հաշտարարությունը կոչ էր անում՝ ԱՄՆ-ին վերաբերվել որպես թշնամու, որը «պատասխանատու է մերձավորարեկյան պրորբեմի խաղաղ կարգավորման ձախողման համար և հանդես է գալիս պատերազմ հրահրողի դերում»¹²:

1970 թ. փետրվարի 3-ին Սովետական Միությունը Մերձավոր արեկերի իրադրության վերաբերյալ հուշագրեր հանձնեց ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի կառավարություններին: ԱՄՆ-ը և Իսրայելը մեղադրվում էին որպես մերձավորարեկյան պրորբեմի կարգավորմանն ուղղված բանակցությունների ձախողման պատասխանատու և կրկին անգամ պահանջում էր իսրայելական զորքերի զուրսերումն արարական տարածքներից¹³:

Սակայն իմպերիալիստներն ու նրանց հովանավորյալները հետո էին քանականության ձայնին անսպառց։ Նույն օրը հյույժ ունենալով ուսանողության առաջ, Իսրայելի պաշտպանության մինիստրը Մ. Գայանը հայտարարեց. «ԱՄՆ-ը միակ էրկիրն է, որ պատրաստակամություն հայտնեց անհրաժեշտ զենք մատակարարել մեզ»¹⁴։

Ամերիկյան իմպերիալիզմի կողմից Իսրայելին օրէցօր աճող զենքի մատակարարումները հասցրին այն բանին, որ Մոզեստական Միությունը պատրաստակամություն հայտնեց իրենց անվտանգությունը ապահովելու համար, արաբներին տրամադրել անհրաժեշտ զենք։ Այս խնդրին անդրադառնալով նաև օրը նշել է. «Ենացիներ Մոզեստական Միությունն և ուղղմական օժանդակություն խնդրեցին»՝ դիմագրավելու համար ԱՄՆ-ի կողմանի զենքին, որի միջոցով Իսրայելն ավելորտ է մեր քաղաքներն ու սպանում մեր երեխաներին։ Մոզեստական Միությունը ավելց մեզ մամանակակից կատարելա զենք, առանց որևէ պայմանի»¹⁵։

Ի պատասխան սովետական հուշազրբրի, Անգլիան և ԱՄՆ-ը պահանջեցին ՄԱԿ-ի արտակարգ զորքերի տեղադրում կրակի դադարեցման գծի երկայնքով մեկ։ Այդ առաջարկը ոչ այլ ինչ էր, և՛ էլ ոչ իմպերիալիստական շրջանների փորձ՝ զինազարգի գեներ, վերածելու մշտական սահմանագծերի, հետևարար և ընդունելի լինել չէր կարող։ Մոզեստական Միությունը, սրը միջազգային բառակողմ բանակցություններում ներկայացնում էր արաբական երկրների ասեակետը, մերժեց այդ առաջարկությունը, պնդելով, որ «Կրակի դադարեցման մասին ՄԱԿ-ի որոշումը չպետք է անհասկի իսրայելական զորքերի դուրսբերման բանաձևից»¹⁶։

Մարտի 26-ին, հյույժ ունենալով Ազգային ժողովում, նասերը անդրադարձավ մերձավորարենեյան պրոբլեմին։ Նշելով, որ ամերիկյան առաջարկները պահանջում էին եզրիպատա-իսրայելական անջատ կարգավորում, նա միաժամանակ ընդգծեց, որ զորքերը պետք է դուրս բերվեն արաբական զավթված բոլոր տարածքներից։ Նա խտրով դատապարտեց ԱՄՆ-ի և բարձր դեմատեց ՍՍՀՄ-ի դիրքորոշումները։ «Մեր երկրները (ՍՍՀՄ-ը և ԱՄՆ-ը—Պ. Ս.) համաձայնվել են հետև-

յալ երկու պայմանների շուրջ. նախ, արաբները պետք է պիտեն իսրայելական զորքերի լրիվ դուրսբերման վրա, և երկրորդ, նրանք դեմ են և պետք է հակառակվեն ուղղակի բանակցությունների պահանջին»¹⁷։

Ապարդյուն անցան ԱՄՆ-ի փորձերը համոզելու նասերին, որ նա համաձայնվում էր անջատ կարգավորման և լրիբարար մյուս ժողովուրդներին, հատկապես պաղեստինցիներին։ Սկզբից ենթ նրա դիրքորոշումն էր. «Իսրայելական գործերի լիակատար դուրսբերումը նախ և առաջ երուսաղիմից, Դուսիսի բարձունքներից, Ղազախի, Հորդանան գետի արևմտյան ափից, և այսպե նոր Միսայից»¹⁸։

Ագրեսիայից երեք տարի անց Իսրայելը ոչ միայն համառորեն չէր ենթարկվում ՄԱԿ-ի № 242 բանաձևին, այլև ԱՄՆ-ի անսահման օգնության շնորհիվ փաստորեն շուտուհուտում էր պատերազմական գործողությունները ԱՄՆ-ի և ՄԱԿ-ի դեմ։ Ընդամենը 200 մ հեռավորության վրա գտնվող Մուսեց և Իսմայիլիա՝ եզրիպատական բազաները ենթարկվում էին ամենօրյա զնդակոծության ու ունրկոծության։ ԱՄՆ-ը ստիպված եղավ տեղահանել կես միլիոն բնակչություն։ Սովետական Միության ցուցաբերած բազմակողմանի օգնության շնորհիվ վերականգնվեց և ամբարպնդվեց ԱՄՆ-ի պաշտպանությունությունը։ 1969 թ. մայիսին նասերը հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ն այլևս չի պի՛նանք չէ միակողմանիորեն ընդունելու կրակի դադարեցման վերաբերյալ որոշումը։ Ուստի և Իսրայելի դեմ նա հայտարարեց հյուսիս պատերազմ, որին պետք է հարթրերը ազատազրկակն պատերազմը։

Այսպիսի անբարենպաստ պայմաններում էր, որ ԱՄՆ-ի կատարությունը կուլիսների ետևում նախապատրաստեց պի՛վանապիտական նոր քայլ։ 1970 թ. հունիսի 25-ին ԱՄՆ-ի պի՛վանական բարտուղար Ռ. Ռոջերը հրապարակեց, այսպես կոչված, սամերիկյան իսրայելական նոր նախաձեռնությունը։ Մերձավոր արևելքի վերաբերյալ, որը հետապալում ստացավ «Ռոջերսի պլան» անունը։ Այն առաջարկում էր երեք ամիս մամանակով կրակի դադարեցումը ԱՄՆ-ի ու Իսրայելի

միջև և № 242 բանաձևը կենսագործելու համար Գ. Յարինգի ապրելության վերականգնումը:

Հուլիսի 23-ին, ելույթ ունենալով ԱՄՄ-ի Ազգային կոնգրեսի առաջ, Նախերը մանրամասն վերլուծության ենթարկեց «Ռոչերսթի պլանը»: Նա նշեց, որ ամերիկյան «նոր» առաջարկությունը ոչ մի նորություն չի պարունակում և այն չի տարբերվում № 242 բանաձևից, որը միշտ էլ անստեղծ էր Իսրայելի և ԱՄՆ-ի կողմից: Այնուհետև նաև էրը շեշտեց, որ իմպերիալիստական պրոպագանդիստական մեքենան թմրակահարում է, քն ԱՄՆ-ն ու Մոլդեստական Միությունը ձգտում են պատերազմել Իսրայելի դեմ, «և բանի որ սույն առաջարկի ընդունումը ոչ մի վտանգ չի սպառնում մեզ, ուստի մենք հատարաբար ենք ԱՄՆ-ի համաձայնությունը»¹⁹: Նա միաժամանակ նախագրող շաքրեց ԱՄՆ-ին, որ դա վերջին հարավորությունն է ստուգելու ամերիկյան վարչակազմի մտադրությունները:

Արաբական առաջադիմական ուժերը և առաջին Հերթին կոմունիստական կուսակցությունները խիստ նախազգուշացրեցին, որ «Ռոչերսթի պլանն» ընդունման կապակցությամբ տարբեր քաղաքական ուժեր ու կուսակցություններ կունենան տարբեր վերաբերմունք, ինչպես № 242 բանաձևի ընդունման ժամանակ: Ուստի նրանք կոչ արին, որ այդ ստորաձայնությունները շտրաքանեն ազատագրական պայքարի պատակավորությունը: «Մոլդեստականի, սինիզմի և հետադիմության դեմ մղված պայքարը պետք չէ անդադրելու և առաջադիմական ջոկատների միջև»²⁰: «Խալիճուրդ էր տալիս «անընդուն»:

Արաբական կոմունիստական կուսակցությունները ջանք չխնայեցին բացատրելու հարցի էությունը, իրերի վիճակը նրանք բազմիցս նշեցին, որ ԱՄՆ-ն հենվելով զիստվորապես ՄՄՄ-ի պաշտպանության ու փոխորոշման վրա ընդունեց «Ռոչերսթի պլանը» և, որ Կահիրեի համաձայնությունը ոչ մի զեկպում արդեք չի կարող լինել պաղեստինյան դիմադրական շարժման համար:

Այսպիսի բարդ իրադրության մեջ 1970 թ. սեպտեմբերին

տեղի ունեցավ Իրաքի կոմունիստական կուսակցության (ԻԿԿ) 11 համագումարը: Կենտկոմի հաշվետու զեկոցմամբ հանդես եկավ կուսակցության գլխավոր քարտուղար Ա. Մուհամեդը: Կարևորագույն հարցերից էր՝ «ստորական ազգային-ազատագրական շարժման արդի խնդիրները»: Համագումարը բացատրական լայն աշխատանք կատարեց մերձավորարևելյան պրոբլեմի, մասնավորապես «Ռոչերսթի պլանի» ընդունման ուղղությամբ: Ընդգծելով Եգիպտոսի դիվանդոստական նիշու դիրքորոշումը, Ա. Մուհամեդը միաժամանակ քննադատեց հետադիմական վարչակազմ ունեցող արաբական պետությունները և ուժերի դիրքորոշումը: Այդ առթիվ նա նշեց. «Եկրոյիններս զտնում են, որ Իսրայելի դեմ պայքարի հարատևումը ամբաստնաբեր է բարեկամությունն ու համագործակցությունը սոցիալիստական աշխարհի հետ, ուժեղացնում հեղափոխական սոցիալիստական զապախարխոտությունները»²¹: «ՊԻՇ»-ի դիրքերը, հետևապես, վտանգում իրենց և եզ դասակարգային շահերը»²²:

Չնայած առաջադիմական ուժերի տարած բացատրական լայն աշխատանքներին, «Ռոչերսթի պլանի» ընդունումը այնուամենայնիվ պատակավորությունն առաջ բերեց արաբական ազատագրական շարժման զանազան ջոկատների միջև: Այսպիսի փոթորակից իրադրությունների պայմաններում արաբական կոմունիստական կուսակցությունները ամենահրատապ խնդիր էին համարում.

1. Բարձրացնել արաբական բանակների մարտունակությունը և միավորել արևմտյան (Եգիպտական) և արևելյան (սիրիական-իրաքյան-Հորդանանյան-պաղեստինյան) սազմանակատների գործողությունները:

2. Ամրապնդել առաջադիմական ուժերի համագործակցությունը յուրաքանչյուր երկրի Ներսում և ազատվել հակակոմունիզմի մնացուկներից:

3. Ռազմաբազմազան ու տնտեսական ասպարեզներում դարձնել առաջադիմական կարգերի համագործակցությունը:

Ուժեղացնել համազորմակցությունն ու կորոզիանցիան ԱՄՆ-ի և մյուս սոցիալիստական երկրների հետ: Պահպանել և խորացնել սոցիալ-անտեսական բնազավառում ձևերը բերած եվանգումները:

4. Մատակեր իմպերիալիզմի և սինիզիզմի դեմ Պաղեստինի ազատագրման կազմակերպության (ՊԱԿ) պայքարին:

5. Տիրապետել ժամանակակից տեխնիկային ու անցնել երկրի ինդուստրացումը, որպեսզի վերջ արվի արքաական երկրների հետամնացությանն ու կախվածությունը միջազգային կապիտալիստական էկոնոմիկայից²²:

Համաշխարհային խաղաղասեր հասարակայնությունն ճնշման ներքո, Իսրայելի ր վերջո տակտիկական նկատառումներով ստիպված եղավ ընդունել իր զանազան ատաշարեր: Օգոստոսի 7-ին կրակը դադարեցվեց Սուեզի ջրանցքի շրջանում:

1970 թ. սեպտեմբերի 28-ին անժամանակ վախճանվեց արքաական ազգային-ազատագրական շարժման ակնամոլոր զործիչ, իմպերիալիզմի դեմ անխուժ մարտնչող, Գամալ Աբդել Նասերը: Եգիպտոսի նոր պրեզիդենտը դարձավ Ա. Սադատը:

ԱՄՆ-ը և Իսրայելը հույս ունեին, որ նստերի մահից հետո, նրա զորք շախմատության գտած կենտրոնախույս ուժերն իշխանության գլուխ կընտրեն տասնել խոնարհ մի անձնավորության, ուստի և մեծացրին ճնշումը ԱՄՆ-ի վրա:

Ամերիկյան իմպերիալիզմի իրականացումը իր հարձակումն արարական ազատագրական շարժման դեմ կրկու ուղղությամբ: Նախ, ԱՄՆ-ի դեմ, որպեսզի անջատեր նրան արքաական ազատագրական շարժումից ու նախադատաստեր նրան հրամարվելու օտաջողմանակ կուրսից և երբորդ, ՊԱԿ-ի դեմ, որպեսզի վերջնականապես լուծարի ենթարկեր պաղեստինյան հարցը:

Այսպիսի խառնաշփոթ պարագաներում մեծ նշանակություն ունեցավ արքաական կոմունիստական և բանվորական կուսակցությունների՝ 1971 թ. հունվարի կեսերին զումարված խորհրդատնջումը: Այն առաջադրմանակ ուժերին կոչ արեց

միանալ և դիմագրավել իմպերիալիզմի, սինիզիզմի և հետո-դիմության կատաղի հարձակումներին: Մերձավորաբնույան պրոբլեմի թաղարկան կարգավորման հարցում խորհրդատնջումը գանում էր, որ «ամերիկյան իմպերիալիզմի բացառաջոտ օժանդակությունը Իսրայելին և նրա թշնամական վերաբերմունքը արքաների նկատմամբ՝ կարմիր լույս են վառում N 242 բանձնի առաջ, բանձնե, որն ԱՄՆ-ը պաշտոնապես ընդունել է»²³:

Փետրվարի 8-ին Յարինգը հուշագիր ներկայացրեց ԱՄՆ-ի և Իսրայելի կառավարություններին, ինչպես նաև Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ չորս պետությունների ներկայացուցիչներին: Այն պահանջում էր զապարհելի պատերազմական զործորությունները, հարբել յուրաքանչյուր կողմի թաղարկան անկախությունն ու տերիտորիալ ամբողջականությունը, ստեղծել պատազմականացված վայրեր և այնտեղ տեղադրել ՄԱԿ-ի արտակարգ զորքերը, պահովել միջազգային նազանցումը և մշակել կարգացուցակալային խորհրդի կարգացուցակալային Անվտանգության խորհրդի N 242 բանձնի իրականացման համար²⁴:

Փետրվարի 15-ին ԱՄՆ-ի կառավարությունն իրազեկ պահեց Յարինգին, որ զրական է վերաբերվում այդ հուշագրին: Փետրվարի 18-ին Իսրայելի արտաքին զործերի մինիստր Ա. էբանը ավիաներով ընդունեց Յարինգի հուշագիրը, բանի որ այն պահանջում էր մշակել կարգացուցակալային իսրայելական զորքերի դուրսբերման վերաբերյալ: Փետրվարի 21-ին իսրայելական կառավարությունը պաշտոնապես հայտարարեց, որ իր զորքերը դուրս չեն բերվի դավթված արքաական հողերց: Դրանով իսկ Իսրայելը վերստին ամբողջ աշխարհին բացահայտորեն ցույց տվեց, որ շարունակում է մարտագրավեր նետել ՄԱԿ-ին և աշխարհի բոլոր ժողովուրդներին: Իր հերթին ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Բ. Նիքսոնը փետրվարի 25-ին պաշտպանեց իսրայելական կառավարության հայտարարությունը «անվտանգ սահմաններ» պահ-

պանձան և «ուղղակի բանակցություններ վարելու» անհրաժեշտությունները:

Փետրվարի 28-ին Սովետական Միության հրապարակած հաշտարարությունը խստորեն դատապարտում էր լարվածությունը խորապես ուղղությանը ամերիկա-խորաչեղանկյան մասերնեղն ու նախազորույթներում, որ Մերձավոր արևելքի երկրներում են այսպիսին էր. կամ քաղաքական կարգավորում, կամ պատերազմական գործողությունները: «Սովետական Միությունը՝ արաբական ժողովուրդներին բարեկամը,— սոված էր հաշտարարության մեջ,— նրանց քաղաքական ու նյութական անհրաժեշտ օգնություն է ցույց տալիս խորաչեղանկյան ազրեսորների ղավթած հողերն աշատաղբելու պայքարում»²⁵:

Մայիսի 4-ին Հ. Ռոչերը այցելեց Կահիրեի Սազաթը համաժողովուրդից նրան, որ կզիպտական դիրքը հիմնված է հետևյալ սկզբունքների վրա: ԱՄՆ-ը լի է վճռականությամբ իրականացնելու N 242 բանաձևի բոլոր դրույթները և մերժում է ամեն տեսակի անշատ կամ ժամանակավոր կարգավորում, եթե այն կապված չէ պորթլեմի ամբողջական կարգավորման հետ:

Ռոչերնի հետ բանակցությունների ժամանակ իտալիական կառավարությունը հանդես եկավ Մուսեի ջրանցքում նստվածացության վերսկսման վերաբերյալ անհետաձուլ մի առաջարկությամբ: Իտալիայի քաղաքական գործիչները առաջարկում էին միայն մի փոքր ետ քաշել իտալիական ջրը: Երբ Մուսեյի ջրանցքից, պայմանով, որ արգելվի եգիպտական և սովետական որևէ ազդանամալի անցումը ջրանցքով, զգալիցն են պատերազմական գործողությունները և ԱՄՆ-ի հետ կնքվի անշատ հաշտության պայմանագիր: վերջապես, թույլ տրվեն իտալիական նավերով անցնել Մուսեյի ջրանցքով:

ԱՄՆ-ի կառավարությունը մերժեց այդ առաջարկը²⁶:

Սովետա-արաբական բարեկամությունը շարունակում էր մնալ որպես իմպերիալիզմի և հետադիմության հարձակում-

ների դեմ արաբական աշխարհի առաջադեմ ուժերի պայքարի գլխավոր գործոնը:

Այս տեսակետից կարևոր նշանակություն ունեցավ 1971 թ. մայիսի 27-ին Կահիրեում ստորագրված սովետա-արաբական բարեկամության ու համագործակցության պայմանագիրը: Պայմանագրի կնքումը միտքը, ինչպես վկայում է ՍՄՄ-ում ԱՄՆ դեսպան Մ. Ղալիբը²⁷, և ԱՄՆ-ի արտաքին գործերի մեխանիստ Մ. Ռիսիի վկայությամբ այդ հարցը ծագել էր նասերի մոտ դեռևս 1967 թվականին և մնաց նասերի ուղադրության կենտրոնում մինչև նրա կյանքի վերջը²⁸: 1971 թ. հունիսի 2-ին ԱՄՆ-ի ժողովրդական ժողովը պայմանագիրը վավերացնելիս ընդգծեց, «Հուլիսի 23-ի հեղափոխության առաջնորդ Գամալ Արդել նասերը սկզբնաղբերց և ամուր հիմքերի վրա որից արաբա-սովետական բարեկամությունն ու համագործակցությունը»²⁹: ժողովրդական ժողովում պրեզիդենտ Սազաթը մեկնարանելով պայմանագրի պատմական նշանակությունը, ընդգծեց. «Հանուն մեր դալիք սերունդների ապագայի, Սովետական Միության հետ մենք կնքեցինք սույն պայմանագիրը»³⁰:

Արաբական հակամարտիպիստական ու հակասիոնիստական պայքարի ամբաստանումն ու խորացման ուղղությամբ մեծ նշանակություն ունեցան երեք կարևոր իրադարձություններ: Նախ կիրանևի կոնգրեսի III համադրամարը (հունվար, 1972), երկրորդ, (1972 թ. մարտի 7-ին) Ազգային առաջնորդական ճակատի ստեղծումը Սիրիայում և, երրորդ, 1972 թ. ապրիլի 9-ին բարեկամության և համագործակցության պայմանագրի կնքումը ՍՄՄ-ի և Իրաքի միջև Այս հարցերի մասին ավելի մանրամասն կրույվի համապատասխան բաժիններում:

Մյուս կողմից, սակայն, արաբական առաջնորդական շարժման սխևրիմ թշնամիները շարունակում էին իրենց հանցափորձերը սովետա-արաբական բարեկամության ջլատման ուղղությամբ: Արևմտյան ու արաբական հետադիմական մամուլում ներառյին այնպիսի անհիմն մեղադրանքներ, որ իբր Սովետական Միությունը պաշտպանում է սուլ պատերազմ, ոչ

խաղաղություն» տիրող իրավիճակը, իբր նա չի ցանկանում, որ արաբները շարունակեն իրենց պաշտպարական պայքարը, իբր նա ձգտում է ուզական բազաներ և առանձնաշերտ-համեմակն ձևերով արաբական աշխարհում: Նման հերյու-րանքների հերթման համար, մի կողմ թողնելով կոմունիս-տական մամուլի նյութերը, վկայակոչելով 1972 թ. ապրիլի 30-ին հրապարակված սովետա-կելիպտական համատեղ պաշ-տանական հայտարարությունը, որտեղ պարզորոշ ընդգծված է, որ իսրայելական ազդեցիկի զոհը հանդիսացող արաբական պետությունները լիիրավ են օգտագործելու պայքարի բոլոր մեթոդներն ու միջոցները՝ վերադարձնելու համար Իսրայելի կողմից զավթված արաբական հողերը:

Իր հերթին հակահարված տալով ԱՄՆ-ի և Իսրայելի հերյուրանքներին Սազաթը 1972 թ. մայիսի 15-ին հայտա-բարում է. «Սովետական Միությունը երբեք չի պահանջել մե-զանից որևէ բազա և նա այժմ էլ չունի նման բազա»³¹:

1972 թ. հուլիսի 5-8-ը պաշտոնական այցով ՍՍՀՄ-ում էր գտնվում Սևեչ-ի պրեզիդենտ Շ. Ասազը: Անգղազոռնալով մերձավորարևելյան պրոբլեմին, երկու կողմերը արձանա-զդեցին որ կնն լինիսր առերիկյան իմպերիալիզմի ստղծակ-կան ու նյութական օգնությունը, ապա Իսրայելը երբեք չէր կարողանա շարունակել իր արկածախնդրական կուրսը: «Ահա այս ամերիկյան աջակցությունն է, որ խոչընդոտում է կալան և արդարացի խաղաղության հաստատմանը Մեր-ձավոր արևելքում»³²:

Քաղաքական բեմահարթակում երկար բացակայու-թյունից հետո, կրկին հայտնվեց Ռոչերը, որի անվան հետ-և կապված արաբների դեմ նյութած մի շարք զավազրու-թյուններ: Հարկ է նշել, որ ամերիկյան դիվանագիտության ակտիվացումը կապված էր արաբական աջակցության ուժերի աշխուժացման հետ հասակաբան եզրագրություն: Անգամ մեծ հեղինակություն վայելող այնպիսի գործիչ ինչպիսին էր «այ Ահրամ» քերթի գլխավոր խմբագիր Մ. Հեյբալը, փորձեց հավասարության նշան դնել ՍՍՀՄ-ի և ԱՄՆ-ի բազաբական-նություն միջև: Նա Սովետական Միությանը «մեղսակից»

պարթևեց «ոչ պատերազմ, ոչ խաղաղություն» տիրող վիճա-կի համար, բարոզում վերականգնել արաբա-ամերիկյան խղճած դիվանագիտական հարաբերությունները:

Ավելի լիտիաբար հանդես եկան բացահայտ աջակցու-յան ուժերը Ա. Լ. Բազդադիի գլխավորությամբ, երբ Սազա-թին ներկայացրին իրենց հուշագիրը, որում պարտության ողջ պատասխանատվությունը բարոզում էին արաբա-սովետական բարեկամության և նասերի վարած հակադիվերսիալիստական կուրսի վրա³³:

Այսպիսի պայմաններում, 1972 թ. հուլիսի 23-ին, եզրա-պատի պրեզիդենտ Սազաթը, հայտարարեց երկրում գտնվող սովետական դիվերտական մասնազետեների գործունեության ավարտը:

Արաբական առաջադիմական ուժերը, Իրաքի, Սիրիայի, Ալժիրի, ԵմԳՀ-ի և ՊԱԿ-ի ղեկավարները բացասական դիրք գրավեցին Սովետական Միության հետ հարաբերությունները վատթարացնելու Սազաթի քաղաքականության նկատմամբ: Նրանք քաջ գիտակցում էին, որ զո վնաս է պատահում ոչ միայն եզրպատոնի, այլև ողջ արաբական ազգային-ազատա-զրական շարժմանը:

Ամիսներ շարունակ կիրանանի կոմունիստական մամուլը հեանողականորեն լուսաբանում էր սովետական մասնագետ-ների հեռացման հարցը, սպաղորում առաջադեմական կու-սակցություններին ու հասարակական գործիչներին կարծիքներն այս հարցի շուրջ:

Այդ մասին է վկայում նաև 1972 թ. օգոստոսի 10-ին «այ Անտարի» թղթակցի հարցին Սիրիայի պրեզիդենտ Շ. Ասադի պատասխանը. «Մենք սովետական մասնագետներին մեծ կարիք ենք զգում»³⁴:

Սեպտեմբերին Սիրիայի սոցիալիստական միության գլխավոր քարտուղար Ջ. ալ-Աթաֆին հայտարարեց, որ Սա-զաթի որոշումը ոչ այն ինչ է, կնն ոչ զիմազդիս, որ սովե-տական մասնագետներին նասերն էր հրավիրել՝ բավարարե-լու արաբների պայքարի պահանջներն ընդդեմ իմպերիալիզ-մի և Իսրայելի³⁵:

Ակադեմիերի 29-ին՝ Նասերի մահվան էրբորդ տարելիցիկն իբրանանի առաջադիմական ուժերի կազմակերպած միտինգում օժեկցած էլույթում ԱԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Ժ. Հատին խստորեն դատապարտեց Սադաթի նահանջի քաղաքականությունը⁵⁶:

Նման դերը դրավեց նաև կիբանանի Սոցիալիստական առաջադիմական կուսակցությունը⁵⁷:

Եղևպատոսի ղեկավարությունը, վարելով ԱՄՆ-ի հետ մերձեցման քաղաքականություն, սկսեց թշնամական վերաբերմունք ցուցաբերել նեգամ արաբական մի շարք երկրներին՝ Միլիթանի, Իրաքի, Ալժիրի և ԵժԴՀ-ի նկատմամբ:

Այս լարված իրավիճակն պայմաններում հրամայական պահանջ էր դարձել Միլիթանի, Իրաքի, ՊԱԿ-ի և մնացած արաբական երկրների առաջադիմական ուժերի համատեղ պայքարի ճիշտ կազմակերպումը՝ դիմադրավիչու համար սպառնացող վտանգը:

Այդ նպատակով 1973 թ. փետրվարին Քեյրուհում գումարովեց դեռևս 1972 թ. նոյեմբերին հիմնված «Պաղեստինյան հեղափոխության» հետ արաբական համերաշխության հակառակ-ի նստաղբյուրն իրա քննարկած որոշումները մեծ արձագանք գտան արաբական աշխարհում: Գրանք կոչ էին անում ուժեղացնել արաբական առաջադիմական վարչակարգերի պայքարը ամերիկյան իմպերիալիզմի դեմ՝ օգտագործելով նավթը որպես կարևոր զինք և այդ պայքարում լիակատար նեցուկ կանգնել ՊԿԵ-ի արդար պայքարին և ամբարպնդել սովետա-արաբական բարեկամությունն ու համաբորժակցությունը: Նստաղբյուրը հանձնարարեց ՊԱԿ-ի գործկոմին մինչև աշուն նախապատրաստել հարերդ հանդիպումը Նեոեյու կազմախոսի ներքո: «Ոճնչացնել ամերիկյան իմպերիալիզմի շահերը արաբական աշխարհում»⁵⁸: Արաբական ժողովրդական զանգվածների ճնշման ներքո, Արաբական երկրների լիգան սպրիլի 5-ին որոշում քնդունեց ԱՄՆ-ի դիրքավորման դատապարտման վերաբերյալ: «ԱՄՆ-ի դիրքորոշումը, — ասված էր որոշման մեջ, — ամբողջովին հակասում է արաբական դատին և պաշտպանում Իսրայելի նվա-

նջական քաղաքականությունը»⁵⁹: Այն միաժամանակ պահանջում էր մշակել համաարաբական քաղաքական-սոնտեսական ծրագիր՝ հակահարված տալու ԱՄՆ-ին, Իսրայելին և երանց աջակցող պետություններին:

1973 թ. հունիսի 6-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը քննարկեց մերձավորարևելյան պրոբլեմը: Հուլիսի 26-ին այն քննարկեց ըմբուցած երկրների բանակնի նախագիծը, որը պահանջում էր հարզել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի և Կիսավոր ասամբլեայի բոլոր նախկին որոշումները մերձավորարևելյան կոնֆլիկտի վերաբերյալ, քնդգծելով, որ խաղաղության հաստատումը հնարավոր կլինի միայն ու միայն այն դեպքում, երբ կհարզվեն բոլոր պետությունների ազգային սովերենտությունն ու տերիտորիալ ամբողջականությունը և բոլոր ժողովուրդները օրինական իրավունքները: Հանձնարարվում էր ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին և նրա հատուկ ներկայացուցիչ-զեռայան Գ. Յարիզին՝ հասնդուն գործուհեություն ծավալել նախագծի կենսազորման համար: Միաժամանակ այն դատապարտում էր Իսրայելի դիրքավորումը: Սակայն նախագիծը չքնդունվեց, քանի որ ԱՄՆ-ը սգովեց իր վետոյի իրավունքից:

Ասդաթն ընկավ քաղաքական ծանր վիճակի մեջ: Նրա հույները շարզարացրին ո՛չ ԱՄՆ-ը և ո՛չ էլ արևմտյան տերությունները: Նրանք որևէ էր չգտան մերձավորարևելյան պրոբլեմը փակուղուց դուրս բերելու համար:

Դրան պիտի էր գումարել նաև երկրի սոցիալ-սոնտեսական վիճակի վատթարացումը, ժողովրդական զանգվածների արեցյո անոջ դժգոհությունը, նրանց անհանգստությունը Ասդ բերած նվաճումների կորստի համար: Ահա այսպիսի իրավիճակում մեջ սկզվեց արաբա-իսրայելական նոր պատերազմը:

1973 թ. հոկտեմբերի 6-ին ծագած պատերազմը շուրթորեց էր արաբական պետությունների և Իսրայելի միջև:

Անգրագառնալով հոկտեմբերյան պատերազմի պատճառների հարցին սոսկիատական շարժման տեսարան և հիմնադիրներից մեկը՝ Ն. Գուլմանը գրել է. «հոկտեմբերյան պատերազմի պատասխանատվությունը զվաճարապետ բնկնում է Միացյալ Նահանգներին վրա»³⁰:

Պատերազմական գործողությունները ծավալվում էին սիրիական (Նյուսիրային) և եգիպտական (Հարավային) ռազմաճակատներում: Ապարզուն անցան երրորդ հորդանանյան ռազմաճակատը բացելու բոլոր ջանքերը: Հարի է նշել, որ հորդանանյան ճակատում կային 80 հազար զինվորներ, որոնց դիմաց կանգնած էին իսրայելական 10 հազար զինվորներ միայն³¹: Հորդանանի պատերազմի մեջ չմտնելը Իսրայելին հնարավորություն տվեց իր զորքերը կենտրոնացնելու սիրիական ռազմաճակատում:

Եվ սակայն ագրեսոր բախվեց վճռական դեմագրություն: Արաբական զորքերը, որոնց մարտական ուժին և ռազմական վարպետությունը անել էին, ԲՆՆ-նու կենդանի ուժերին ու տեխնիկային ծանր հարվածներ հասցրին:

Հոկտեմբերի 6-ին եգիպտական ցամաքային 8 հազարանոց զորամասերը մի բանի տեղով սրբնեց անցան Սուեզի ջրանցքը և 24 ժամվա ընթացքում գրավեցին Վարյեի դիմաց, որը համարվում էր հակառակակալին անառիկ պատուհեշ: Այդ գծի երկարությունը 160 կմ, իսկ բարձրությունը 20 մ էր: Գծում կային 36 ամրություններ³²: Հարավային ռազմաճակատում առաջին երեք օրերի հաջթանակները ձեռք բերվեցին, աչպես կոչված, կաղճատն պլանի համաձայն: Ուստի, երբ եգիպտական զորքերն անցան Սուեզի արևելյան ափը, Մազաթն շտապեց զինազրկարի պաշտանները հայտարարել և դրանով իսկ, ինչպես նշում է «այ Ախրաբը», նախաձեռնությունը գիշեց Իսրայելին³³:

Սիրիական ռազմաճակատում պատերազմական գործողություններն առաջին իսկ օրից խիստ բնույթ էին կրում: Սիրիական բանակի հերոսական մարտերի շնորհիվ ազատագրվեցին Գուաիբ բարձունքների մեծ մասը, Հերմոն լեռան վրա գտնվող խոշոր ստրատեգիական նշանակություն

ունեցող ամրությունները, իսկ հոկտեմբերի 9-ին սիրիացիները շրջապատեցին ալ Քունեյաթա բազարը:

Հոկտեմբերի 9-ին ռազմաճակատից ստացված զեկուցարկերը անմխիթար էին Իսրայելի համար, որը ռազմական տեսակետից ծանր կացություն էր մատնել: Այդ իսկ պատճառով ԱՄՆ-ում Իսրայելի դեպպան Ս. Գիինթը գիմեց ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Հ. Քրիմերեին, խնդրելով գնեք և ուղղմամբիցը ուղարկել Իսրայել: Քրիմերեին հետ ունեցած զրույցի ժամանակ դեպպար շղարկում էր նաև կարևոր գույրեցման հարցը և այն դերը, որ կարող էր ԱՄՆ-ը խաղալ այդ գործում: Իսրայելի կառավարության կարծիքով կրակը կարող էր դադարեցվել միայն այն պայմանով, որ եգիպտական ու սիրիական զորքերը ետ քաշվեն մինչև հոկտեմբերի 6-ը զդրություն ունեցած սահմանները³⁴:

ԱՄՆ-ից օգնություն խնդրելուց բացի, Իսրայելը եգիպտական ռազմաճակատից 11 գրահատանկային դիվիզիա տեղափոխեց սիրիական ռազմաճակատ, ուր վեճակն օրհասական էր: Շարժառայական խնդիր դարձավ սիրիական զորքերի կասեցումը, թեև ուղ գա պահանջի մեք ամբողջ ուժերի ներդրումը.—զրում էր Իսրայելի պաշտպանության մինիստր Մ. Գուաշը³⁵: Իսրայելի այդ բալլին նպատեց Սուեզի անցած եգիպտական զորքերի պատսխվությունը: Եգիպտոսի դեկավարներին հենց այդ տակտիկան էլ, «այ Ախրաբ»-ի կարծիքով, Իսրայելին հնարավորություն տվեց իր ուժերի գերակիրող մասը կենտրոնացնել Սիրիայի դեմ³⁶: Այգիլեմ, լավատեղյակ զինվորական շանակոտների կարծիքով, «Յեղիպտոսը գրեթեով իսկ կորցրեց հաջթանակի հնարավորությունը»³⁷:

Մովետական Միությունը պատերազմի առաջին օրվանից պաշտպան կանգնեց արաբական ժողովուրդների արգարացի պաշարին: Մովետական կառավարության հոկտեմբերի 8-ի հայտարարության մեջ խիստ դատապարտվում էր Իսրայելի ծավալապաշտպանական ու արկածախնդրական քաղաքականությունը: Մովետական Միությունը,—ապված էր հայտարարության մեջ,—հավատարիմ ազատության ու անկախության ձեռք-

սող ժողովուրդներին զորավիզ լինելու իր սկզբունքային քաղաքականությանը: Հետևողականորեն հանդես է գալիս որպես արաբական պետությունների հուսալի բարեկամ⁴⁸:

Իսրայելական զորքերը, օգտվելով ամերիկյան իմպերիալիզմի հովանավորությունից ու օժանդակությունից, կարողացան սիրիական ռազմաճակատում հասնել զգալի հաջողությունների: Այնուհետև՝ հոկտեմբերի 15-ին, իսրայելական զորքերը հակահարձակման անցան նաև եգիպտական ռազմաճակատում: Նրանց հաջողվեց ճնշել ռազմաճակատը և անցնել Սուեզի ջրանցքի արևմտյան ափը:

Սկզբնական շրջանում Սուեզի ջրանցքի արևմտյան ափն անցած իսրայելական զրահատանկային զինվորախմբի գլուխավորությամբ կարելի էր ետ մղել, եթե եգիպտական բանակն ու նրան օգնող այժիրյան զորքերը ժամանակին հակահարձակման անցնեին: Սակայն դա տեղի չունեցավ և մինչև հոկտեմբերի 22-ը Իսրայելը ջրանցքի արևմտյան ափ տեղափոխեց 12 հազար զորք և 200 տանկ ու հետագայում քաղականիսն սահմուխությունը պատճառեց Եգիպտոսին⁴⁹:

Հոկտեմբերի 17-ին պարզ դարձավ, որ Եգիպտոսի ռազմական սիժեակը սպառնալից է: Այդ սպառնանքներում Սուեզական Միությունը վճառական քայլերի զինեց իսրայելական սարքերան կասեցնելու և կրակը դադարեցնելու համար: Սովետական Միությունը կոտակոտինը հաստատեց ԱՄՆ-ի կառավարության հետ Մոսկովա ժամանեց ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Քիսինգերը: Այդ բանակցությունների հիման վրա հոկտեմբերի 22-ին Սովետական Միության ու ԱՄՆ-ի առաջարկով հրավիրվեց ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի նիստ, որն ընդունեց № 338 բանաձևը: Այդ բանաձևով Անվտանգության խորհուրդը կոչ էր անում որոշման ընդունումից ու ուղ բան 12 ժամ հետո դադարեցնել կրակը, զորքերը թողնելու իրենց դրաված դիրքերում: Բացի այդ, շահագրգռված կողմերին կոչ էր արվում անհապաղ օսել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի № 242 բանաձևի պահանջների կենսագործումը: Անվտանգության խորհուրդը միաժամանակ որոշեց շահագրգռված կողմերի միջև բանակցություններ սկսել:

Այսպես ունենալով արդար ու կայուն խաղաղություն հաստատել Մերձավոր արևելքում⁵⁰:

Այդ ժամանակ արաբական ժողովրդական դանդաղները դեռ ապրում էին պատերազմի առաջին օրերի հաղթանակների խանդավառությունը և հույս ունեին, որ բարձր տրվածները առկա են հաղթանակի համար: Այդ իսկ պատճառով երեսը անակիցալի եկան Անվտանգության խորհրդի այս բանաձևից:

Արաբական այ հոսանքները փորձեցին վերահիշյալ բանաձևը ներկայացնել որպես սովետական նախաձեռնություն. որպես արաբներին պարտադրված մի քայլ: Մերիացնելով այդ հերյուրանքները կրթանանի կոմկուսի օրդան օալ Ախրաբ-ը պրում էր, որ «Ես միանգամայն եգիպտոսի խնդրանքով է կատարվել»⁵¹:

Եգիպտոսի կառավարությունն իր համաձայնությունը տվեց Անվտանգության խորհրդի 1973 թ. հոկտեմբերի 22-ի հայտնի բանաձևին: Նույնպիսի դիրք զբաղեց նաև Մերիայի կառավարությունը: Հրապարակված սիրիական պաշտոնական հռոչորդագրությունում ասված էր, որ «Առաջադիմական ազգային ճակատի կենտրոնական ղեկավարությունը քննարկեց Անվտանգության խորհրդի № 338 բանաձևը և որոշեց ընդունել այն: Բանի որ դա նախատեսում է իսրայելական զորքերի դուրսբերում արաբական օկուպացված տերիտորիաներից»⁵²:

Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության (ՊԱԿ) ներկայացուցչըը հայտարարեց, որ պաղեստինյան հեղափոխությունը ոչ մի անչուխան չունի այդ բանաձևի հետ: Իրար նույնպես միասնական դիրք գրավեց Անվտանգության խորհրդի այդ բանաձևի հանդեպ⁵³:

Հոկտեմբերի 22-ին կրթնանի էլումնիստական կուսակցության Կենտկոմի քաղաքական արտահերթ նիստը դրամարեց՝ Անվտանգության խորհրդի որոշման լույսի տակ քննարկելու Մերձավոր արևելքի իրագրությունը: Քաղաքուրուն կոչ արեց խոստափել արաբական առաջադիմական շարժման պատակումից, որին ձգտում էին իմպերիալիզմն ու սիոնիզմը:

«Արարական և միջազգային առաջադիմական ուժերի միասնությունը,— ասված էր քաղաքացույցի հայտարարության մեջ,— պայքարի հարատևման գլխավոր երաշխիքն է՝ ի խնդիր արարական օկուպացված տերիտորիաների ամբողջական ազատագրման և Պալլեստինի արար ժողովրդի օրինական իրավունքների պահպանման»⁵⁴։

Իսրայելը, որ խոչընդոկ Անվտանգության խորհրդի բանաձևի կողմն էր, գործնականում ուխտագրծրեն խախտում էր այն, հոկտեմբերի 23-ին հաստատվում է եգիպտական զորքերի դիրքերի, ինչպես նաև խաղաղ բնակչության վրա։ Իսրայելական զորքերը շրջապատեցին Մուեզ քաղաքը և կտրեցին այնտեղ գտնվող եգիպտական 3-րդ բանակի մատակարարման ճանապարհը։ Հոկտեմբերի 24-ին հրապարակվեց սովետական կառավարության հայտարարությունը, որում ասված էր. «Սովետական կառավարությունը Իսրայելի կառավարությանը նախազգուշացնում է այն ծանր հետևանքների մասին, որ կհարուցի նրա ազբերելով պրոնազությունների շարունակումը ընդդեմ Եգիպտոսի Արարական Հանրապետության և Միջին-Արարական Հանրապետության»⁵⁵։

Հոկտեմբերի 24-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց մի նոր՝ N 339 բանաձևը, պահանջելով, որ զորքերը վերադարձվեն այն դիրքերը, որ նրանք գրավում էին կրակի զաղարացումը ուժի մեջ մտնելու պահին։ Բանաձևը նախատեսում էր ՄԱԿ-ի գիտորդներ ուղարկել, որպեսզի նրանք հսկեին կրակի զաղարացման ապահովումը։

1973 թ. նոյեմբերի 14-ին Եգիպտոսի և Իսրայելի ներկայացուցիչները ՄԱԿ-ի գիտորդների ներկայությամբ ստորագրեցին վեց կետից բաղկացած համաձայնագիր, ըստ որի իսրայելցիները վերադառնում էին Կաշիբ-Մուեզ ճանապարհի իրենց պահակակետը, զորքերը վերադառնում էին այն դիրքերը, որ նրանք գրավել էին հոկտեմբերի 22-ին։ Դրանից հետո կողմերը ձեռնամուխ էին լինելու ռազմապետության փոխանակման և բանակցությունների շարունակման։

Իսրայելը շարունակ խուսափում էր համաձայնագրի 2-րդ

կետի կենսագործումից, որով նախատեսվում էր իսրայելական զորքերի ետաշումը մինչև հոկտեմբերի 22-ը գրաված դիրքերը։ Այդ պատճառով նոյեմբերի 30-ին Եգիպտոսի կառավարությունը որոշեց զաղարեցնել բանակցությունները Իսրայելի հետ։

Արարական առաջադիմական ուժերը բազմիցս նախազգուշացրել էին եգիպտական կառավարության և ԱՄՆ-ի միջև սեփականացող մեծոքման հետևանքների մասին։ Լիբանանի Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցության XXIV համագումարում կուսակցության ղեկավար Փամալ Ջումայաթն ասաց. «Մենք պատերազմի և խաղաղության հարցում շատ երկար ենք մտածում և կհրապարակենք իրապետական դիմումները։ Ամերիկյան ղեկավարության «խաղաղասիրական» ծրագիրը լուրջ կեղծիք է, այլպես նա կհրաժարվեր Իսրայելի դեմ մատակարարության, կտախկեր նրան նահանջել արաբական բանագրաված հողերից և կնպաստեր պաղեստինցիների վերադարձին»⁵⁶։ Սակայն, Սադատը շարունակում էր հավատալ Քիսիբեցիին, հայտարարելով. «Ես վստահում եմ նրան։ Նա ինձ ճշմարտությունն է հայտնում»։ Ի պատասխան նման հայտարարության, ամերիկացի թղթակից էլեկտրոնը գրում էր. «Ենթ Սադատը հավատում է Քիսիբեցիին, սպա նա տխար մարդ է»⁵⁷։

Հոկտեմբերյան պատերազմից հետո ստեղծված քաղաքական իրադրության պայմաններում խոշոր նշանակություն ունեցավ 16 արաբական պետությունների ղեկավարների՝ նոյեմբերի 26-ին, Ալժիրում գումարված ժողովը, որի օրակարգում դրված էին քաղաքական, տնտեսական և ռազմական բնույթի հարցեր և որին մասնակցում էին նաև ՄԱԿ-ի ներկայացուցիչները։ Լիբիան և Իրաքը, որոնք ՄԱԿ-ի բանաձևերի նկատմամբ գրավել էին ժխտողական դիրք, ժողովին չմասնակցեցին։

Ժողովն ընդունեց մի շարք որոշումներ, որոնցից ամենակարևորներն էին։

1. Ազատագրել Իսրայելի բռնազրաված արաբական բո-

լոր տերափորիաները, այդ թվում նաև՝ Երուսաղեմի արաբական մասը:

2. Անանյեյ ՊԱԿ-ը որպես Պաղեստինի արաբ ժողովրդի օրինական և միակ ներկայացուցիչը: Այս հարցում Հորդանանը ձևովապես մնաց:

Սակայն ժողովը համաձայնության չհասնեց նավթը որպես շեք օգտագործելու հարցում: Այստեղ Սաուդյան Արաբիայի, Քուվեյթի և Քուվեյթի դիրքորոշումը չազդեցական տարածվեց: Երանը, ինչպես նշում է «ալ Ախբարը», գտնում էին, որ «նավթի արտահանման արդիվը վնասում է եվրոպական որոշ բարեկամ երկրներին, մի բան, որ Բարայկը օգտագործում է որպես ղեկը՝ արաբներին հակահարված առաջ համար»⁸⁸:

Ժողովի մասնակիցները բարձր գնահատական տալով քաղաքական, ազգամական և տնտեսական այն օգնությունը, որ արաբական երկրներին ցույց էին տալիս Սովետական Միությունն ու սոցիալիստական պետությունները, գտնապարտեցին ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը Մերձավոր արևելքում:

Ժողովը նպաստեց հանգուցային հարցերի վերաբերյալ արաբների միացյալ դիրքորոշման հաստատմանը:

Մերձավոր արևելքում քաղաքական կլիմայի փոփոխությունները, ինչպես նաև գաղկոպի Սովետական Միության շանքերի շեղումը միջազգային արևնայում արձանագրված դրական սեղանաշարները բարելավեցին Մերձավոր արևելքում ծագած ազգամական կոնֆլիկտի կարգավորման և իտալիական ագրեսիայի հետևանքների վերացման հետևակները: Դրա շեղումից էլ շահագրգռված կողմերը, ինչպես նաև Սովետական Միությունն ու ԱՄՆ-ը, համաձայնության եկան Փնևում հրավիրել հաշտության կոնֆերանս: Նրա գումարման կարևոր նախապայմանն այն էր, որ պատերազմից կողմերն իրենց դորբերը հա քաշելին մինչ հոկտեմբերի 22-ը դուրսվելու ունեցած սահմանները: Բարայկը համաձայն էր, այդ պատճառով էլ երկրպագական կառավարությունը բազմիցս հայտարարել էր, որ չի մասնակցելու Փնևի հաշտության կոնֆերանսին, քանի զեռ Բարայկը չի կենսագործել զորքերի հաքաշման պահանջը:

Յավթը, երկրպագական այդ դիրքորոշումը բացահայտորեն փորձեց զեկտեմբերին Քիսիեյերի երկրպագական կատարած երկրորդ այցից հետո: Այն ժամանակ, երբ պատերազմական գործողությունները Գոլանի բարձունքներում վերսկսվել էին, երբ արաբ կամունիստներն ու այլ հայրենասիրական-առաջադիմական ուժերը երկրպագական պահանջում էին շեկթարգվել ԱՄՆ-ի խարտուրկ քաշերին, երկրպագական կառավարությունը գտնում էր, որ պետք է բանակցությունները սեղափոխել Փնև՝ ԱՄՆ-ի մտազորությունների «ստուգելու» համար: «Ալ Ախբարը» իրավամբ նշում էր. «երկրպագական կառավարությունը ջերմեռանդորեն կցտում է բարեկամել իր հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ: Դա ահավոր վտանգ է ներկայացնում, որի հետևանքով մենք խաղաղ պայմաններում կարող ենք կույցնել այն, ինչ ձևեր ենք թերել արշան գնով: Չիրումների քաղաքականության հետևանքով մենք կվերազգուենաց նախապատերազմային, եթե չստանեց առավել վատթար վիճակի՝ սեղանգիր շեղումը ամերիկյան կարգավորման ծրագրերին»⁸⁹:

1973 թ. զեկտեմբերի 21-ին Փնևում սկսվեցին Մերձավոր արևելքին նվիրված հաշտության կոնֆերանսի աշխատանքները: Կոնֆերանսի առաջին փուլին մասնակցում էին ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Կ. Վալդհայմը, ՍՄՄՄ արտաքին գործերի մինիստր Ա. Ա. Գրոմիկոն, ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար 2. Քիսիեյերը, երկրպագական արտաքին գործերի մինիստր Բ. Ֆահմին, Հորդանանի արտաքին գործերի մինիստր 2. առ-Ռիֆային և Իսրայելի արտաքին գործերի մինիստր Ա. էրանը:

Մերձան հրաժարվեց մասնակցել Փնևի կոնֆերանսին, պատճառարանելով, որ «մեր երկրի շփումները երկրպագական և ԱՄՆ-ի հետ համոզեցին մեզ, որ կոնֆերանսը ընտարկելու է մասնակի հարցեր: Տվյալ պայմաններում այն ի վիճակի չէ հասնել հարցի կարգավորման Մերձավոր արևելքում, ուստի որոշեցինք շմասնակցել կոնֆերանսի աշխատանքներին»⁹⁰:

ՍՄՄՄ արտաքին գործերի մինիստր Ա. Գրոմիկոն իր կույթում ալեկ ոչ միայն Մերձավոր արևելքի իրադրության սեակ զեահատականը, այլև կոնտրուկտիվ առաջարկ արեց

այդ շրջանում կալուն և արդարացի խաղաղություն հաստատելու համար, որը հնարավոր կլինի միայն այն ժամանակ, երբ Իսրայելը նահանջի 1967 թ. ագրեսիայի հետևանքով օկուպացրած արաբական բոլոր հողերից և վերականգնվեն Պաղեստինի արաբ ժողովրդի օրինական իրավունքները: Այնուհետև Ա. Կրոմիրեն հայտարարեց, որ Սովետական Միությունը պաշտպանել է և կպաշտպանի արաբական ժողովրդի նկրտի շահերը հօգուտ Մերձավոր արևելքի շրջանում կալուն և արդարացի խաղաղության հաստատման⁶¹:

Նդիպտոսի արտաքին գործերի մինիստր Բ. Ֆասմին իր ելույթում խոսեց 1967 թ. բռնազավթված արաբական հողերի ազատագրության, Նրուսադենի արաբական մասի հօրեքի կարգավորման, Պաղեստինի արաբ ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի իրականացման, շրջանի բոլոր պետությունների տարածքային ամբողջականության և քաղաքական անկախության հարգման, խոշոր տերությունների կամ ՄԱԿ-ի երաշխիքների մասին: Սակայն նա բոլորովին շոշափեց իսրայելական զորքերի հտրաշման հարցը մինչև հոկտեմբերի 22-ի սահմանները⁶²:

Իսրայելի արտաքին գործերի մինիստր Ա. էրանը հայտարարեց, որ 1949 և 1967 թթ. պնազգաբի գծերին վերագրած լի կարող լինել Այդ իսկ պատճառով ժենև հաշտության կոնֆերանսը կանգնեց փակուղու առջև: Սակայն հետագայում տեղի ունեցան եզիպտա-իսրայելական գաղտնի բանակցություններ, որոնց նպատակն էր հասնել զորքերի տարանջատմանը Մինայում մի իրար, 1974 թ. հունվարի 18-ին, ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ, ստորագրվեց եզիպտա-իսրայելական ուղեմատակցություն գործերի տարանջատման վերաբերյալ համաձայնագիրը, սրով իսրայելական զորքերը դուրս բերվեցին Սուեյի շրանցի արժևոյան ափից և ետ քաշվեցին մոտ 20 կմ⁶³:

Այսպիսով, ժենև հաշտության կոնֆերանսում առաջադրված իսրայելական զորքերի «իսկառար դուրսբերման» հիմնադրույթը փոխարինվեց «զորքերի տարանջատման» գրույթով, որն իր հերթին նանայարժ հարթեց մերձավորա-

բեկյան պրոբլեմի մասնակի ու փուլային և ոչ մե լիակատար կարգավորման համար:

Արաբական կոմունիստների կարծիքով, եզիպտա-իսրայելական համաձայնագիրը ոչ այլ ինչ էր, կթե ոչ «տարանջատման եզիպտոսի ու արաբական ազգային-ազատագրական շարժման միջև, սերտ միացում արաբական հետզիմության հետ, արաբա-սովետական բարեկամության պատակում և ամերիկեյան իմպերիալիզմի վերագարծ Մերձավոր արևելք, այն էլ ամենալայն զանից»⁶⁴:

Նդիպտոսի կողմից զորքերի տարանջատման համաձայնագիրը ստորագրվեուց հետո Միրիան կանգնեց դժվարին ու բարձր կացության առաջ: Սակայն, արաբական առաջադիմական ուժերն ամեն ջանք զործարկեցին, որպեսզի Միրիան մենակ չմեար: Միրիայի պաշտպանությամբ հանդես կեն դալիս Ալվիզ և Իրաքը նրա կողքին, ինչպես նշում էր սույ Ախրաբը», կանգնած էին նաև Սովետական Միությունը, սոցիալիստական մյուս երկրները և աշխարհի բոլոր խոշազանտ ուժերը⁶⁵:

Միրիական ուսգումակատում զորքերի տարանջատումը այլ բնույթ կրեց, բան եզիպտականում: 1974 թ. մարտին Իսրայելի նախահարձակման հետևանքով պատերազմացին գործողությունները Միրիայի և Իսրայելի միջև վերակոնցին: Ամերիկա-իսրայելական դիվանդատության Գոլանի պրոբլեմի կարգավորման ուղղությամբ ստաշադրում էր իսրայելական զորքերի դուրս բերումը միայն այն հողերից, որոնք գրավվել էին հոկտեմբերյան պատերազմի ժամանակ⁶⁶: Սակայն Միրիան մերժեց այդ ստաշարկությունը և պահանջեց Գոլանի բարձունքների մեծ մասի, ալ-Քունեյթրայի և 1973 թ. զրավված հողերի ազատագրումը⁶⁷:

Սովետական Միությունը լրովին պաշտպանեց Միրիայի դիրքորոշումը: Սովետական Միության և Միրիայի տեսկետների լիակատար համընկնումը այդ հարցում հասակորեն դրսևորվեց, երբ ապրիլին պաշտոնական այցով Մոսկվա ժամանեց սիրիական կուսակցական-կառավարական պատվիրակությունը՝ Չ. Ասադի զլիավորության: Բանակցություն-

ների ընթացքում Նանգամանորեն կարծիքներ փոխանակվեցին Մերձավոր արևելքի, ինչպես նաև միջազգային հրատապ այլ պորթլանների շուրջը: Կողմերը հավաստեցին Իսրայելի կողմից սկսույալ պայքարած արարական բուրը հողերի աշատազմանն ըստ ամենայնի նպատակով իրենց վճարականությունը⁶⁵:

1974 թ. մայիսին ՍՄՄ արտաքին գործերի մինիստր Ա. Գրոմիկոն այցելեց Սիրիա: Բանակցությունների ժամանակ սիրիական կողմը հավաստեց իր դիրքորոշումը այն կապակցությամբ, որ Սովետական Միությունը պետք է մասնակցի Մերձավոր արևելքում արդարև ու կայուն խաղաղության հաստատման նպատակին ուղղված կարգավորման բուրը փուլերին և բուրը բնագավառներին⁶⁶:

1974 թ. մարտի 11-ից մինչև մայիսի 31-ը սիրիական ճակատում ծավալված պատերազմական գործողությունները Իսրայելի համար ունեցան հլուծիչ բնույթ: Սիրիական բանակի սովետություն, ՍՄՄ-ի ցույց տված ազդեցական, տեսնական և բաղադրական օժանդակություն և արարական առաջգիմական ուժերի բաշարի պայքարի շնորհիվ, Սիրիան դիմացավ իսրայելական ճնշմանը և ազդեաորը շխարհացամ որևէ հաջողություն չստանել: Այս ամենի շնորհիվ, Սիրիայի համար բարենպաստ պայմաններում քննում բանակցություններ սկսվեցին Սիրիայի և Իսրայելի միջև: Մայիսի 31-ին ստորագրվեց սիրիա-իսրայելական զորքերի տարանջատման վերաբերյալ համաձայնագիր, որի հետևանքով իսրայելական զորքերը զուրս բերվեցին սիրիական այն հողերից, որ նրանք գրավել էին 1973 թ. (551 քմ²), ինչպես նաև 1967 թ. գրավածի մի մասից (162 քմ²), այդ թվում գրավատական կենտրոն ալ Քունեյթբալից, 50 հազար սիրիացիներ վերադարձան իրենց տները նրկու կողմերի բուժֆրոնային գոտում հաստատվեցին ՄԱԿ-ի զորքերը (1250 մարդ)⁶⁷:

Սիրիայի պրեզիդենտ Լ. Ասադին ՍՄԿԿ կենտրոնի հզած նամակում ընդգծված է, որ զորքերի տարանջատումը լուկ մի քայլ է մերձավորարևելյան կոնֆլիկտի վերջնական կարգավորման ճանապարհին, որի հետևանքը պետք է լինեն իսրայելական զորքերի դուրսբերումը 1967 թ. սկսույալ պայքարած արարական բուրը հողերի աշատազմանն ըստ ամենայնի նպատակով իրենց վճարականությունը⁶⁸:

յելական զորքերի դուրսբերումը 1967 թ. սկսույալ պայքարած արարական տերիտորիաներից և Պաղեստինի արար ժողովրդի սիրիական ազգային իրավունքների ապահովումը: Այստեղևս ընդգծվում է համաձայնագրի նշանակությունը, որպես սիրիական ժողովրդի քաշարի պայքարի արդյաքի⁶⁹:

1974 թ. նոյեմբերին, Սիրիայի կոմկուսի հիմնադրման 50-րդ տարեդարձի տոնակատարության առթիվ հայացած հանգիստավոր սիրիական, հուսակցության գլխավոր քարտուղար և Քաղաշքը, անդրադառնալով զորքերի տարանջատման համաձայնագրին, այն դիտեց որպես սիրիական ժողովրդի խիզախ պայքարի արդյունք: Միաժամանակ նա բնագծեց, որ սե՛նն շլիներ Սովետական Միությունը, ապա Սիրիայի ազգային զրոշը չէր ծածանվի ազատագրված Քունեյթբալի ներկրում⁷⁰:

Դրանով ալարտվեց եզրկատար-իսրայելական և սիրիա-իսրայելական զորքերի տարանջատման առաջին փուլը:

Արարական առաջադիմական ուժերը, Սովետական Միությունը, սոցիալիստական ներկերը և առաջաղմ մարդկությունը որպես մերձավորարևելյան պորթլանի վերջնական կարգավորում ներկայացնելու վտանգի մասին:

1975 թ. ապրիլի սկզբներին Սիրիայի, Իրաքի, Լիբանանի, Նորդանանի, Քունեյթի, Սուդանի, Ալժիրի և Մարոկկոյի կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների խորհրդածողովը բննարկեց արարական աշխարհի իրադրությունը, հատկապես արարական բոնազրգաված հողերի ապատագրման, արարական առաջադիմական կարգերի ամրանդման և Պաղեստինի արար ժողովրդի իրավունքների վերականգնման հարցերը:

Խորհրդածողովի հրապարակած գլխավոր դեկլարացիայում սահմանված էին արարական առաջադիմական ուժերի առջև ծառայած խնդիրները: Անդրադառնալով արարական առաջադիմական կարգերի ամրանդմանը հողերին, խորհրդածողովը կու չէր անում ամրանդել այդ կարգերը Սիրիայում, Իրաքում, Ալժիրում և Ժողովրդական-դեմոկրատա-

կան մեմեոմ, աջակցել եղիպտոսի առաջադիմական ազգային ուժերին՝ հանում առաջադիմական կուրսի կիրառման, կապիտալիզացիոն լուծումների մեղմման, դեմոկրատական ազատությունների պայհովման և առաջադիմական ուժերի դեմ կիրառվող հալածանքների կանխմանը⁷³։

* * *

Այն բանից հետո, երբ եղիպտոսը Իսրայելի հետ ստորագրել դրբերի տարանջատման առաջին համաձայնագիրը, արարական առաջադիմական ուժերն անհանգստացան, որ այն կվերածվի մերձավորարևելյան կոնֆլիկտի մասնակի և անշատ կարգավորման, այլ խոսքով այն կզառնա նաև տարանջատման եղիպտոսի և Արաբական արևելքի երկրների միջև։

Արաբական կոմունիստական կուսակցություններն ու առաջադիմական շրջանները իրավամբ եղիպտական անսկզբունքաբանի դիրքորոշմանը հակազդում էին սիրիական սկզբունքախնթվյունը։ Նրանց ուշադրությունից չէր վրիպում, որ տվյալ ժամանակաշրջանում սովետա-սիրիական համագործակցությունն այնքան էր ուժեղացել, որ կարծես թե մերձավորարևելյան պրոբլեմի կարգավորման հարցում գուշակ էին իրարամերձ երկու հակասոներ՝ սովետա-սիրիական և եղիպտա-ամերիկյան։ Եվ երբին տարիներին լավ փոքրժրոնում հաստատվեց մեր և Սիրիայի միջև Մենը համաձայնեցված ենք գործում միջազգային շատ պրոբլեմների և, ամենից առաջ, մերձավորարևելյան պրոբլեմի կապակցությամբ⁷⁴, ստված է սովետա-սիրիական համատեղ հայտարարության մեջ։

Սիրիան կտրականապես մեղմում էր պրոբլեմի կարգավորման «բայ սո բայ»-ի քաղաքականությունը և կոչ էր անում անհավաղ հրավիրել ժնեի հաշտության խորհրդածոզովը։ Մինչդեռ եղիպտոսի ղեկավար շրջանները շարունակում էին վարել հենց այդպիսի՝ զիջողական քաղաքականություն իմպերիալիզմի դիկավոր պատվար ԱՄՆ-ի նկատմամբ, 48

կրան ներկայացնելով որպես միակ ուժը, որն ի վիճակի է կարգավորել արաբա-իսրայելական կոնֆլիկտը։ Իսկ իրականում ինչպե՞ս էր լուծելու ԱՄՆ-ը այս կնճոտ հարցը։ Պետական բարտուղար Քիլինգերը Իսրայելին խորհուրդ էր տալիս պիշել Սինայի ստրատեղիական լուծանցքիը՝ ժամանակավիշուց շահելու միտումով, որովհետև Բիրադրության սահեցումը կատպի եղիպտոսին միանալու ծայրահեղ արարների համարքին և հարցակախի տակ կշի-ի ԱՄՆ-ի աճող ազդեցությունը⁷⁵։

1975 թ. հունվարին, եղիպտոսի պրեզիդենտ Սադաթը հայտարարեց, որ ինքը համաձայն է ամերիկյան կարգավորմանը և չի բացառում եղիպտա-սովետական բարեկամության և համագործակցության պայմանագրի խղումը⁷⁶։

Արաբական կոմունիստական կուսակցություններն ու առաջադիմական ուժերը խիստ դատապարտեցին ամերիկյան իմպերիալիզմի մերձստալինիզմները։ Նրանք կոչ էին անում արաբ ղեկավարներին շիարվել ամերիկյան քաղցրավան խոստումներով։ Այդ աթթիվ ՊԱԿ-ը նախազդուշացրեց, որ սկրար ղեկավարներինք որևէ մեկի կողմից այս ծրագրի թեղունումը կհեղանակի խաչատուակ հովաճանություն⁷⁷։

Արաբական աշխարհում հակամերիկյան բողոքի այիքի բարձրացման հետ մեկտեղ, վաշինգտոնում հորինվեց և արտաբական հետազոտական ուժերի կողմից փողհարվեց այն ստահող լուրը, որ իբր թե Նիքսոնի փոխարինած պրեզիդենտ Ջ. Ֆորդը հիմնովին վերանայելու է իր քաղաքականությունը մերձավորարևելյան պրոբլեմի հարցում։

«Ել Աիսրաթ»-ը շտապեց լուսարանել իրերի վիճակը, մերկացնելով ամերիկյան նոր տակախկայի շարանեղ նպատակները, որոնք, թերթի կարծիքով, ոչ այլ ինչ էին, եթե ոչ՝ որի դերն դարձնել հոկտեմբերյան պատերազմի դրական արդյունքները, եղիպտոսին մեղել երկկողմանի համաձայնությանը, մեկուսացնել Սիրիային, ծնկի բերել ՊԱԿ-ին, հարվածել արաբա-սովետական բարեկամությանը և, վերջապես, հանդիսա խղճով թեկադրել ամերիկյան իմպերիալիստական լուծումները⁷⁸։

Այդ օրերին «այ Ախրարը» տպագրեց լիբանանցի հրատարակատու Ալբեր Զարհաթի «Ամերիկյան լուծում Գորդի անունով» հոդվածը: Հեղինակը մերկացնում էր ֆորզյան լուծման էությունը, որն իրականում նախորդեց տարերթվում էր միայն խաղաքառեղծով: «ՅՔՆ մինչ այդ Խորաշյուր նգիպտոսեց պահանջում էր հաշտության պայմանագրի կնքում, ապա այժմ բավարարվում է եգիպտական «սամամադաշտային երաշխիքներով», այսինքն՝ զորքերի տարանջատման շրջանում համատեղ պահակախմբեր կազմել, քույրացել հակադարձիակն պրոպագանդան ե կուլլ տալ իսրայելական նալիբրին անցնել Մուկի շրանցքով»⁷²:

Հունիսի 25-ին Խորաշյուր վարչապետ Ասրիներ հայտարարեց, որ Խորաշյուր պարտառա է ստորագրելու անջատ պայմանագրի Մինայի վերաբերյալ: Նա միաժամանակ նշեց, որ էման բան չի կարող լինել Գոյանի բարձունքների հարցում: Նույն օրերին սիրիական «այ Բասա» թերթը վստահեցնում էր, որ Միրիայի դիրքորոշումը բխում է համազգային խնդրի անբաժանելիության ու միամականության սկզբունքներից: Խիստ գատապարտելով ամերիկյան «բայլ առ բայլ» քաղաքականությունը, թերթը այն ընտելագրում էր որպես «նոր մտերև հօգուտ Խորաշյուրի, որի արդյունքն է քաջբուկն ու ձգձգումը՝ ժամանակամիջոց շահելու միտումով»⁸⁰:

1975 թ. օգոստոսի 18—19-ը Լիբանանի կոմկուսի կենտրոնի պլենումը ըննելով արաբական աշխարհի սուղե ծառայած պրոբլեմները, իրավոր ցույց էր տալիս, որ ինպերիալիզմի ձևեր բերած որոշ հատուկություններն արդյունք են արաբական աշխարհում, հատկապես նգիպտոսում, աջակողմյան միտումների ուժեղացման: Շեղիպտական ղեկավարության ցուցարևրած անհիմն բղջուները՝ հասնելու երկկողմանի անջատ հաշտության՝ Մինայի վերաբերյալ, ոտնահարում են նգիպտոսի ազգային սուվերենությունը, հանգեցնում են Միրիայի մեկուսացմանը, անսևտում են ՊԱԿ-ի դրույթները և փորձում են Պաղեստինի արար ժողովրդի դարձ հանձնել Հորդանանի խնամակալությանը⁸¹:

Ախրարական աշխարհի հրատապ խնդիրների և, մասնա-

վորապես, պաղեստինյան ցափոտ հարցի լուսարանման ուղղությամբ «այ Ախրարը»-ը ձևանամուխ եղավ շնորհաշատ աշխատանքի: Թերթը մեկ բանի ամիս շարունակ տպագրեց ՊԱԿ-ի ղեկավարների հետ բովանդակալից հարցազրույցները: ՊԱԿ-ի ինֆորմացիայի ղեկարտամենտի վարիչ Ցասիր Աբդ Ռաույի հետ հարցազրույցի միջոցով «այ Ախրարը» առաջին անգամ բացահայտեց ու մերկացրեց Մինայի վերաբերյալ կնքվելիք համաձայնագրի քաղաքական գործարքի բնույթն այն դեպքում, երբ եգիպտական ղեկավարությունը պնդում էր, թե պայմանագրին իբր ստիպ ազդական բնույթ է կրում: «Մեր բոլոր սեղեկությունները հակառակն են փաստում, մասնավոր՝ որ եգիպտական ղեկավարությունը հայտարարում է, թե կարծիքների համընդհանրությունն արդեն եղածվել է»⁸²,— պնդում էր Աբդ Ռաույ:

1975 թ. սեպտեմբերի 1-ին ստորագրվեց Մինայի վերաբերյալ եգիպտա-իսրայելական զորքերի տարանջատման կրկնորդ համաձայնագիրը:

Հատ այդ համաձայնագրի, եգիպտոսը, փաստորեն, անջատվեց Արաբական սրևելքից՝ Միրիային և ՊԱԿ-ին մենակ թողնելով թշնամու դեմ, այլ խոսքով, իրականությունը դարձավ իմպերիալիզմի վաղնիկ երազները: Այն պահովից ԱՄՆ-ի ներկայությունը Մինայում, որը խոշորեցուսելու էր արաբական ազգային-ազատագրական պայքարին:

Իսրային այն համարն ըլավագույն համաձայնությունն արաբների հետ, այսինքն ավելի լավ, քան նույնիսկ 1948-ի համաձայնագիրը, որը ռեակցիայի իշխանության պայմաններում փաթավեց արաբների վզին:

Այդ համաձայնագիրը նոր բարդություններ էր առաջ կանգնեցրեց Պաղեստինի արար ժողովրդի ազատագրական պայքար, անտեսեց նաև 1974 թ. ՄԱԿ-ի բանաձևը, որը ճանաչեց պաղեստինյան ժողովրդի անկապտելի իրավունքները, ներառյալ նրա ինքնորոշման, սեփական պետություն ստեղծելու իրավունքը:

Միաժամանակ ժնեկ հաշտության կոնֆերանսի գումարումը մատուցեց բախոր անիվին և, հետևաբար, խափանվե-

ցին մերձավորարեկյան կոնֆլիկտի համապարփակ կարգա-
վորման հնարավորությունները

Սիբիայի համաձայնությունը ողջ արարական աշխարհում
չուրջ տազնապ առաջացրեց: Տեղի ունեցան ժողովրդական
զանգվածների ցամախ ցույցեր Սիբիրայում, Իրաքում, Լիբու-
նանում, Լիբիայում, Ալժիրում և այլուր: Ի նշան բողոքի հրա-
պարակվում էին պաշտոնական հաղորդագրություններ, արա-
բական ստաշազիմական կուսակցությունների, կազմակեր-
պությունների և հասարակական ու քաղաքական գործիչների
դատապարտելի հայտարարություններ:

Այսպես, Լիբանանի կամիտաի Կենտկոմի քաղցրությի
հայտարարության մեջ ընդգծված էր. «Մենք վստահ ենք, որ
արաբ ժողովրդական սանզվածները առակ են ձախզելու այդ
զավազրություն-համաձայնությունը, տապալելու զավաճան-
ներին ու դասալիքներին»⁵³: ՊԱԿ-ի գործկոմի հայտարարու-
թյունը ևս խիստ դատապարտեց գործարքը, այն համարելով
արաբ ժողովրդական զանգվածների կամքին հակառակ. «Հա-
մաձայնությունը քաղաքական է իր բնույթով, որովհետև այն
դազարեցնում է պատերազմը թշնամու զեմ: Այն խոր վերը է
պատճառում երկպառական ժողովրդին ու բանակին, ինչպես
ևսև ողջ արաբ ազգին»⁵⁴:

Ոչպզրավ էր Սիբիրայի Բասա կուսակցության համադ-
ցային ղեկավարության անզում Աբուդլաա ալ Աճմարի բաջ
նամակը Սադաթին, որում նա մերկայանում էր այն հերյու-
րանքը, թե Սիբիրա իրը արաքաուտ խաչակրաջ պըջավանջ
էր մղում Եգիպտոսի զեմ, իսկ ներքուտա Ազտում էր համանը-
ման համաձայնություն: Ծամակի երբափակիչ մասում ալ Աճ-
մարը Սադաթին ղեմում էր հետևյալ բառերով. «Ղաուս՝ եղևր
որ ԱՄՆ-ին հաջողվեց կտորել սրի կեսը միայն, իսկ նրա
բնաակը մնում է արաբ անկուն մարտիկի ձեռքում»⁵⁵:

1975 թ. սեպտեմբերի 4-ին Իրաքը նույնպես դատա-
պարտեց եգիպտա-իսրայելական համաձայնությունը:

Իսրայական աշխարհում բարձր զրվատանքի արժանա-
ցավ Սիբիայի համաձայնության նկատմամբ Սովետական

Միության սկզբունքային դիրքը: ՊԱԿ-ի նախազա՝ Արաքա-
թին հղած ուղերձում սովետական ղեկավարությունը նշում
էր, որ սովետական պատվիրակությունը մերժեց գնալ մեն-
դրակուրի շտամաավորեր երկկողմանի անշատ համաձայնա-
գիրք:

Կոմունիստական ու դեմոկրատական մամուլն այլ օրե-
րին քիմանում էր պաշարի առաջին շարքերում: Տպազրվում
էին հրապարակախոսական բաջաշունջ հուղաճաներ, ծաղրա-
նկերներ և խոսուն խորագրեր. «Ո՞ր ումերը ի սպա զենք
զինակրազելու համար անձնապայությունը», «Ո՞չ ամերիկյան
լուծմանը», «Մեր հողը ամերիկյան անուրջի լի զրված», «Դա-
վազրություն-համաձայնությունը», «Համաձայնությունը կա-
նաչ լույս է սրինսունկրին»:

1976 թ. գումարված արարական կոմունիստական և
բավոնրական կուսակցությունների խորհրդակցության ուշա-
զրության կենտրոնում էր գտնվում արաբա-իսրայելական
կոնֆլիկտի հանգցային պրոբլեմը: Հրապարակված հայ-
տարարությունը ընդհանրացնում էր իմպերիալիզմի, սրո-
նիզմի և ներքին արաբական հետադիմության զեմ հեղափո-
խական ումերի համախմբան համար մղված պաշարի հա-
րուտա փորձը: Խորհրդակցությունում մճնական հակառաջ-
ված տրվեց աչ և ձախ օպորունիստական ու եղ-ազայ-
նական միտումներին, որոնք հրեան էին եկել արարական
ազգային-ազատագրական շարժման մեջ: Եգիպտա-իսրա-
յելական պաճանազելիք բնույթազրելով որակես հոկտեմբեր-
յան պաճանազմին հաջորդող կապիտալիստական ամենա-
խաչատուակ ալաա, խորհրդակցության մասնակիցները միա-
ժամանակ ընդգծում էին, որ ամերիկյան սեղաբատ ու փու-
լային կարգավորումները խաբանական սեղապցման հա-
վերժացման և իմպերիալիզմի նկատումների իրականացման
համար գործարար միջոցներ են պարզապես»⁵⁶:

Այլ կապիտալիստական զմի տրամարանական մախ-
նանք եղավ 1978 թ. հուլիսի 17-ին Քեմպեմկիրում ԱՄՆ-ի,
Իսրայելի և Եգիպտոսի միջև ստորագրված համաձայնա-

դրերը, որոնց մենք ալիելի հանգամանորեն կանդրագամանք աշխատության հաջորդ մասերում:

Այսպիսով, ամերիկյան իմպերիալիզմը, սիոնիզմը և արտարական հետադիմական ուժերը փորձում էին հարված հասցնել Մերձավոր արևելքում հակաիմպերիալիստական հեղափոխական ուժերին, այստեղ պահպանել և ամրապնդել իրենց դիրքերը: Իմպերիալիզմը բռնել էր արաբների միջև երկպառակտչական կոնֆլիկտներ հրահրելու ուղին:

Մյուս կողմից, արաբական առաջադիմական վարչակարգերը, ազգային հայրենասիրական ուժերը, նրանց կազմակերպությունները և առաջին հերթին՝ կոմունիստական կուսակցությունները մտրվիզացնում են արաբական ժողովրդական ղեկավարներին և պայքարում իմպերիալիզմի, սիոնիզմի ու արաբական հետադիմության ծրագրերը ձախողելու և արաբական երկրների զարգացումը առաջադիմության ուղիով տանելու համար:

ՎՈՐԻՆ ԵՐԿՐՈՐԳ

ԱԶԳԻՅԻՆ ԱՌԱՋԳԻՄԱԿԱՆ ՎՔԱԿԱՎՐԳԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ԵՎ ԱՅՆՈՒՄԻ, -ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԱՓՈՒՆՈՒՅՈՒՆՆԵՐԸ ՍԻՐԱՅՈՒՄ

1961 թ. սեպտեմբերի 28-ին Միրիան անշատվեց եզրկատակից և զուրպ կեով Արարական Միացյալ հանրապետության կազմից: Երկրում հաստատվեց բուժուս-կալվածասիրական ուժիմ, որը, սակայն, անկարող եղավ լուծել երկրի սուր կանգնած բազարական և օտջիալ-սոսնասական խնդիրները:

1963 թ. մարտի 8-ին պետական հեղաշրջման հետևանքով իշխանության զուտև անցավ մանրբուրժուական Բասս կուսակցությունը, որի վարած բազաբականությունը իր բնույթով հակասական էր: Մի կողմից այն ղեմ էր խոշոր բուրժուակալվածատերերին, իսկ մյուս կողմից հակադիմոկրատական ու հակակոմունիստական բազաբականություն էր վարում:

Բասսի ներկուսակցական պայքարում գրետորվեց երկու սոցիոլություն. նախ, աջ թեր, որը բողաբված պաղափարական կեղծ ֆրազեներով, ընր կարողանում կողմնորոշվել՝ նախապաադուությունը արարական միասնականությունը սուլ թև՝ սոցիալիզմին: Այդ թեր համախմբվելով հետադիմական ուժերի հետ 1965 թ. վերջերին կազմեց աջակողմյան կառավարություն: Երկրորդը, ձախ թեր, որը լեչպես նշված է Միրիայի կոմունիստական կուսակցության (ՍԿԿ) IV համագումարի փաստաթղթերում, գիտակցում էր խոշոր բուրժուակալի ղեմ պայքարի անհրաժեշտությունը՝ հենվելով

բանվորների, գյուղացիների և աշխատավորների աչակցության և կոմունիստական ու այլ առաջադիմական ուժերի համագործակցության վրա»:

Բաասի ներսում եղած հակասությունների առաջին և ուժեղին պայթյունը տեղի ունեցավ 1966 թ. փետրվարի 23-ին, երբ կուսակցությունից վտարվեց Աֆլակ-Քիտար ար սպորտուհիստական թեր: Իշխանության գլուխ անցավ Բասու կուսակցության ձախ թեր: Ընդ այդ ժամանակ էլ կոմունիստների և Բասուսականների միջև համագործակցության հիմք դրվեց: Բրաս առաջին և ամենախոշոր արդյունքն եղավ կոմկուսի ընդգրկելու՝ քաղաքացիության կազմում: Նրա ներկայացուցչին հատկացվեց միևնույնական մեկ պորտֆել:

1969 թ. հունիսին Գամակոսում գումարվեց ՍԿԻ III համագումարը, որը անցկացվեց Հեռույալ լողունգի ներքո. սՊայքոր հանուն արաբական երկրների դեմ իսրայելական ագրեսիայի հետևանքների վերացման, Սիրիայի ազգային-առաջադիմական վարչակարգի ամրապնդման, սոցիալիզմի ու արարական միասնականության համար:

Համագումարը բնութագրեց կոմունիստների, բասականների և այլ առաջադիմական ուժերի համագործակցության, ազգային-հայրենասիրական վարչակարգի ամրապնդման, սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունների խորացման, զենոնկրատական ազատությունների ընդլայնման, իսրայելական ագրեսիայի հետևանքների վերացման, արաբական միասնականության, սովետա-արաբական բարեկամություն ու համագործակցության և այլ հարցեր: III համագումարը, լսելով և բնադրելով ՍԿԻ կենտրոնի գլխավոր քարտուղար Խ. Բագդաշի ղեկուցումը, լիովին համաձայնություն ավելց կենտրոնի լեներիան կուրսին և պրակտիկ գործունեությանը, հաստատեց կուսակցության տնտեսական ու արարային ծրագրերը և կուսակցության կանոնադրությունը:

Սրորդ համագումարի գլխավոր հարցերից մեկը միասնական ճակատի ստեղծման հարցն էր: Ելնելով զուսակարգային սկզբունքային դիրքից կոմկուսը գտնում էր, որ «Աֆլակ-Քիտար ար թեր վտարումը (Բասու կուսակցությունից—Պ. Ս.)

ինչինե կարևոր գործոն է, սակայն դա բնավ չի նշանակում, որ Բասարը համասևու ու միասնիքում ուժ էս: Զինվելով համերկրատար ու նկուր քաղաքականությանը, կոմունիստները վստահ էին, որ համագործակցությունը բասականների հետ սկսված պայքարի ձախակողմյան միտումները, ձուր կրերի աստանելող տարրերի վստահությունը և կմեկուսացնի աջակողմյան ուժերին»:

Բասու կուսակցության ներքին քաղաքականությունը, կոմունիստները կարծիքով, թույլ էր առաջի եշելու, որ Սիրիան սպորում է առանձնահատուկ պատմական փուլ, որին հատուկ է ազդեցություն դեմոկրատիայի հեղափոխության խնդիրների համատեղումը, այն նախադրյալների հետ, որոնք անհրաժեշտ են սոցիալիզմին անցնելու համար: Սակայն կոմկուսը գտնում էր, որ այդ սինգրիները իրականացում անհնար է առանց ազգային-առաջադիմական կազմակերպված ու լայն ճակատի»,—ասված է III համագումարի նյութերում:

Զարկ է եշել, որ 1966—1970 թթ. Բասաի իշխանության տարիներին բավականաչափ սխալներ թույլ տրվեցին: Բասար պաշտոնական լեռնակց կոմկուսին, մերժեց ազգային-սոցալիզմական ճակատի և Ժողովրդական ժողովի կազմավորման առաջարկը, սահմանափակեց զենոնկրատական ազատությունները, իսկ Նրա անհեռուստ արտաքին քաղաքականության հետևանքով Սիրիան միջազգային ասպարեղում սպրեց լիակատար մեկուսացում:

Ներկուսակցական պայքարը Բասաի շարքերում կրկին քրվեց Աչպայի պայմաններում, 1970 թ. հոկտեմբերի 30-ին հրավիրվեց Բասու կուսակցության համասարական X արտասահլթ կոնֆերանսը: Ներկուսակցական պայքարն ընթանում էր մի կողմից հանրապետության պրեմիեր մինիստր Խ. Աթափի և կուսակցության ղեկավար ղեկավարության անգամ, զինվորական Մ. Ջադիդի, իսկ մյուս կողմից՝ պաշտպետության մինիստր զենեղալ Հ. Ասադի և Նրա զինակիրները միջև: 1970 թ. նոյեմբերի 13-ին Բասու կուսակցության զինվորական ղեկավարությունը Հ. Ասադի գլխավորությամբ վերցրեց իշխանությունը Սիրիանում և կազմեց ժամանակա-

ժոր կառավարությունը Ասազը հայտարարեց, որ նրա նախատակն է ուղղել թույլ տրված սխալները: Այստեղից էլ՝ «Ուղղել շարժում» անվանումը:

Բաաս կուսակցության ժամանակավոր ղեկավարությունը հրապարակեց «Նոյեմբերի 16-ի հայտարարությունը», որտեղ խոսվում էր այն մասին, որ «ուղղել շարժումը» նպատակ ունի միասնական ձևի հասնելու միջոցով: Բայց ընդհանուր առաջացրեցին ուժերը, հերթ ամսվա ընթացքում կազմել ժողովրդական ժողով, մշակել երկրի մշակական սահմանադրություն, ուժեղացնել երկրի պաշտպանունակությունը, խորացնել սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունները, ամրապնդել սովետա-այդաբան բարեկամությունը և շարունակել պայքարը հանուն արաբական գրավված հողերի ազատագրման: Այդ հայտարարությունը հանդիսացավ Բաաս կուսակցության հետագա գործունեության ձրագիրը⁵:

Մերիայում կառավարված քաղաքական իրադարձությունների դեմահատակներ տրված է ՄԿԿ Կենտկոմի 1970 թ. Նոյեմբերյան պիկետում: Անդրադառնալով Բաաս կուսակցության հետ համագործակցության հարցին, Էմիկուտի հայտարարության մեջ նշված էր, որ Բաասի նոր ծրագիրը իրենից չերկայացնում է հաջող ձրագիր, որի շուրջ կարելի է համախմբել Մերիայի սպառնի-առաջադիմական բոլոր ուժերը⁶:

Հայտնի է, որ Մերիայի ժամանակակից պատմության մեջ վճռական դեր է խաղացել բանակը: Պետական զինվորական հեղաշրջումների մեծ մասը կատարել է կրտսեր և միջին սահմանի սպայությունը, որն իր սոցիալական ձազուժով պատկանում է մանր և միջին բուրժուարիայի խավերին: Այդ սպայությունը, ինչպես նշում է Լիբանանի կոմկուսի Կենտկոմի անդամ Քարիմ Մրուվին, «աչքի է ընկնում իր հայրենասիրությամբ և իմպերիալիզմի հանդեպ իր ունեցած ատելությունը»⁷: Նույն միտքն էլ զարգացնում սովետական հայտնի արևելագետ Գ. Միրոկին, ըրր պոմ է. «Առաջադեմ սպայությունը Բաասին մղեց զիպի ձախ և փոխեց նրա բնույթը և ուղղությունը»⁸: Բաաս կուսակցությունը «զինվելով հեղափոխական-զեմոնորատական բարեփոխումների ձրագրով, կրկին-

որ ամենում է զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղիով»⁹:

Մերիայի նոր ղեկավարությունը բավականաչափ ընդլայնեց համագործակցությունը կոմունիստների հետ, որոնք 1970 թ. ընդգրկվեցին ժամանակավոր կառավարության կազմում: ՄԿԿ Կենտկոմի քաղաքաշրջանի անդամ Ջահիր Արբ ա-Սուտադը դարձավ պետական մինիստր, իսկ Կենտկոմի անդամ Սամար ա-Միրասին՝ հաղորդակցության մինիստր: Բայց բասականներին ու կոմունիստներին կառավարության մեջ մտան Ակարսի սոցիալիստական միության (ԱՄՄ), Արաբական սոցիալիստական շարժման և Սոցիալիստ-լիբանանների շարժման ներկայացուցիչները: Այդ առթիվ ՄԿԿ-ի հրապարակած հայտարարության մեջ նշվում էր, որ «նույն կառավարությունը իրենից ներկայացնում է ազգային-առաջադիմական ուժերի բլոկ»¹⁰:

Մերիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում կարևոր իրադարձություն էր 1971 թ. փետրվարի 17-ի ղեկերտով խորհրդարանի՝ ժողովրդական ժողովի կազմավորումը: Այն բաղկացած էր 173 ղեպուսատաներից, որոնք ներկայացնում էին բոլոր առաջադիմական ուժերը: Ժողովրդական ժողովում Բաաս կուսակցությունն ուներ 87, իսկ կոմկուսը՝ 8 ներկայացուցիչ¹¹:

ՄԿԿ քաղաքաշրջանի անդամ, հետագայում պետական մինիստր Յուսեֆ Տալալը՝ «ալ Արբաբ» շաբաթաթերթի թղթակցի հետ ունեցած գրույցի ժամանակ նշեց, որ «ժողովրդական ժողովի մեծամասնությունը կազմում են առաջադիմական ուժերը, ուժեր, որոնք հանդես են գալիս իմպերիալիզմի դեմ, պաշարում առաջադիմական կարգի ամրապնդման համար, բարձրացնում սոցիալիզմի դրոշը, ձգտում արաբական առաջադիմական միասնության և կոչ են անում արաբա-սովետական բարեկամության ու սերտ համագործակցության»¹²:

1971 թ. մարտի 2-ին ժողովրդական ժողովը հավանություն տվեց Բաաս կուսակցության գլխավոր քարտուղար Հ. Ասադի թեկնածությունը՝ Մերիայի պրեզիդենտի պաշտոնի

Համար և որոշում ընդունեց Համապատասխան Հանձնարվել անցկացնելու մասին:

1971 թ. մարտի 5-ին ՍԿԿ Կենտկոմը ըննարկեց Ասոդի բեկնածությունից Հարցը, սենեկով ՍԿԿ-ի սահմանած քաղաքականությունից և Ասոդի խաղաքած զրահան զինքի գնահատումից, Կենտկոմը որոշում է պաշտպանել նրա բեկնածությունը և կոչ է անում կոմունիստներին ու նրանց Համակիրներին թվարկել գեներալ Ասոդի օգտին¹³:

* * *

Միրիայի բուրբ առաջադիմական կուսակցությունների և խմբերի Համագործակցությունը, լայն ժողովրդական ճակատի ստեղծումը դարձել էր Հրամայական պահանջ: Հույսերի է, որ Միրիայի կոմունիստական կուսակցությունը երկրում քաղաքական առաջին կազմակերպությունն էր, որ բարձրացրեց ազգային ճակատի լուծուճը: Այդ լուծուճը ՍԿԿ-ի աշխի քան կեցողության անխոնջ պայքարի նպատակակետն է: 1936 թվականից սկսած ՍԿԿ-ն առաջ քաշեց ֆրունզիական զարգացման քարտեզի դեմ և երկրի ազգային անկախության նվաճման ու ամրապնդման համար մղված մարտերում ազգային ճակատ ստեղծելու գաղափարը: Ես ազգային ճակատի քաղաքականությունը շարունակեց նաև անկախությունը հռչակումից հետո՝ ընդգիծ «ՄԷժ Միրիայի», «Արգաստեր Մահիկի», «Էլչեն-Հատրեյան վարդապետություն» իմպերիալիստական ծրագրերի և Հանուն զենվորատական ազատությունների ապահովման:

Սակայն ազգային ճակատ ստեղծելու առաջին յուրյ փորձը կատարվել է 1956—1957 թթ., երբ Միրիայի խորհրդարանում Համախմբվելիս կոմկուսի և Բաաս կուսակցության ներկայացուցիչները, ինչպես նաև ազգային բուրժուազային Հակահիմպերիալիստական տարրերը: 1957 թ. հուլիսին ՍԿԿ կենտրոնում, անդրադառնալով ազգային ճակատի Հարցին, նկատի ունենալով Բաստի Հակահիմպերիալիստական և հա-

կոֆինդալական բնույթը, առաջնահերթ խնդիր էր համարում ուժեղացնել կոմունիստների և բաստականների համագործակցությունը: Միաժամանակ, կոմկուսը իր հետեորդներին խորհուրդ էր ապիս հաղթի առնել այն հանգամանքը, որ Բաստը ոչ բանվորական կուսակցություն է և չի ընդունում մարտիչիմ-լենինիզմի ուսմունքը, ստորի և անխուսափելիորեն սխալներ թույլ կտա իր գործունեության ընթացքում¹⁴:

Էսկ 1966 թ. ՍԿԿ-ն բարձրացրեց «ազգային ճակատից» դեպի «ազգային-առաջադիմական ճակատ» (ԱԱՃ) լուծուճը: Բացատրելով երբ լուղուճի կոմիտեները ՍԿԿ գլխավոր քարտուղարն է, Բազաջը գրում էր. «Ճակատը ազգային է, որովհետև այն ուղղված է իմպերիալիզմի և նուս դաշնակից ֆեոդալիզմի դեմ: Առաջադիմական է, որովհետև այն ուղղված է խոշոր կուլիտալիզմի դեմ և նպատակ ունի ընթանալ հասարակական առաջադիմության ուղիով, անհրաժեշտ նախադրյալներ ստեղծել սոցիալիզմին անցնելու»¹⁵:

ՍԿԿ քաղաքականությունը վերջինիշխալ փուլում ձգտում էր հետեյալ նպատակներին. համագործակցել ձախ բաստականների և մյուս առաջադիմական ուժերի հետ, անդուլ պայքար մղել հանուն բանվորների, գյուղացիների և աշխատավորների շահերի, պահպանել կոմկուսի անկախ դիմքը գաղափարական և սկզբունքային հարցերում¹⁶:

Արարական կոմունիստական և բանվորական կուսակցությունների 1967 թ. մայիսյան խորհրդատուրդը իր հիմնական փաստաթղթերում ընդգծեց ազգային-առաջադիմական ճակատների ստեղծման անհրաժեշտությունը. «Ենելով արարական շրջանում եղած գլխավոր հակասությունից, որի մի կողմում գտնվում են արարական առաջադիմական ուժերը, իսկ մյուս կողմում՝ իմպերիալիզմը, սխեմիզմը և արարական հետադիմականությունը, կոմունիստական կուսակցությունները գտնում են, որ ազգային առաջադիմական ուժերի միասնությունն ու համագործակցությունը միակ էլքն են գիճազարվելու սպառնացող փոսնոքը»¹⁷:

Միրիայի կոմկուսի կարևորագույն խնդիրն էր՝ պահպանել և ամրապնդել կապերը ժողովրդական զանգվածների

Հետո Այս էր երաշխիքը այն բանի, որ երկրի զարգացումը կընթանա ոչ թե Հետադիմական, այլ Հեղափոխական ուղիով: Իսկ զրա համար հարկավոր էր օգտագործել մասսաների մեջ կատարվող աշխատանքի բույր հնարավորությունները, ամեն մի լեզու կովան կոմունիստ զեպուստաո իրքահիմ Քարբին ժողովրդական ժողովում էլուլթ ունենալով նշեց, որ առաջադիմական ուժերի ու անձնավորությունների մասնակցությունը միևնառանձին խորհրդում է ժողովրդական ժողովում օգնում է կատարարան բազմիս ինչդաշնմանը Այնուհետև ես ընդգծեց ճակատի ստեղծման անհրաժեշտությունը, համարելով, որ այն սհրամայական պահանջ է Միբիայի հետագա զարգացման ու բարգավաճման համար¹⁵:

1971 թ. մայիսի 22-ին Նորբնտիր պրեզիդենտ Ասադի հրամանագրով կազմվեց հանձնաժողով, որը ստանձնեց Միբիայի ազգային-առաջադիմական ճակատի ստեղծման նախապատրաստական աշխատանքների կազմակերպումը:

Միբիայի քաղաքական կարգը, ինչպես նշված է Մեկ փաստաթղթիբրում, իրենից ներկայացնում է ազգային դեմոկրատիայի պետություն, որի մարքս-լենինյան սահմանումը պետում ենք ՄՄԿԿ ծրագրում. «Ազգային ղեմնկրատիայի հիմքը այն բույր առաջադեմ, հայրենասիրական ուժերի բուխ է, որոնք պայքարում են ազգային լրիվ անկախության, լայն դեմոկրատիայի համար, հակակապիտալիստական, հակաֆեոդալական, դեմոկրատական Հեղափոխությունը մինչև վերջ հասցնելու համար¹⁶:

1972 թ. մարտի 7-ին ստեղծվեց Միբիայի ազգային-առաջադիմական ճակատը (ԱԱԾ) և հրապարակվեց նրա կազմաբաժանումն ու ծրագիրը: Այդ առթիվ հանրապետության պրեզիդենտ Ասադն ասաց. «Սեղվիչ շարժումից» հետո բարենպաստ պայմաններ ստեղծվեցին Բասա կուսակցության և ազգային-առաջադիմական ուժերի համագործակցության համար, որը և պատշաճ հիմք հանդիսացավ ազգային-առաջադիմական ճակատի ստեղծմանը¹⁷:

Միբիայի ազգային-առաջադիմական ճակատի ստեղծ-

ման կապակցությամբ հանրապետության պրեզիդենտ Ասադին և կոմկուսին սովետական ղեկավարության հղած շնորհակալական հեռագրերում ընդգծված էր, որ ճակատի ստեղծումը կօգնի բանվորներին, գյուղացիներին և Միբիայի բույր աշխատավորներին համախմբելու իրենց ուժերը՝ դիմագրավելու Երբայելի իմպերիալիստական ագրեսիան և ազատագրելու նրա սովազակային հարձման հետևանքով զավթված տարածական տեղերիբաները¹⁸:

Ճակատն ունի ծրագրային փաստաթուղթ հանդիսացող խորտիա, ինչպես նաև՝ նրա կազմակերպական կառուցվածքը սահմանող կանոնադրություն: Խարտիան բաղկացած է առաջարանից, երեք գլուխներից և վերջաբանից: Առաջարանում խոսվում է այն մասին, որ ճակատը առաջին բայն է աբրարական Հեղափոխական բուհատների միասնության ճանապարհին, նպատակ ունենալով այն վերածել աբարական սոցիալիստական հասարակարգ կառուցող քաղաքական միասնական էազմակերպության:

Այնուհետև խոսվում է Բասաի ղեկավար դերի մասին, որն արտահայտվում է նրա ներկայացուցչական մեծամասնությամբ՝ ճակատի բույր մարտիներում, և որ Բասաի ծրագիրը, համապատասխան որոշումներ վճռական զեր են խաղալու ճակատի ընդհանուր քաղաքականության մշակման և պլանների իրականացման գործում¹⁹:

Խարտիայի երեք գլուխները էմբլված են Ներքին, համարարական և միջազգային ասպարեզներում ԱԱԾ-ի խնդիրներին:

Ներքին ասպարեզում ամենից ավելի կարևոր են հետևյալ խնդիրները.

—1967 թ. Երբայելի գրաված արարական հողերի ազատագրումը,

—խաղաղության և պատերազմի մասին որոշումների բնդուումը,

—հեզամյա պլանների հաստատումը և տնտեսական քաղաքականություն խնդիրների բննարկումը,

—ճակատի մեջ մտնող բույր ոչ բասական կողմերը

պարտավոր են շտեղծել ոչ մի խմբավորում, բանակում և զինված ուժերում ֆրակցիոն և կուսակցական աշխատանք շտանել:

—ճակատի ոչ բասական ուժերը պարտավոր են դադարեցնել ամեն տեսակ պրոպագանդիստական և կազմակերպչական աշխատանք ուսանողների մեջ, և ուսանողներին իրենց կազմակերպություններում չընդունել²³:

Խարտիան համաարարական Հարարերությունների ասպարեզում առաջ է բաշում հետևյալ խնդիրները:

1. Ենչևիտվ այժմյան արարական իրականության պայմաններից և հաշվի առնելով անցյալի դասերը՝ իրականացնել արարական միասնականությունը:

2. Արարական նավթի պրոբլեմը չի կարող լինել այս կամ այն երկրի ներքին հարցը: Նավթի պրոբլեմը համազգային է:

3. Արարական ազգային-առաջադիմական ուժերի միասնությունը սորոտեգիական նպատակ է հանդիսանում:

4. Պաղեստինյան հարցում ճակատի քաղաքականությունը հնկվում է հետևյալ սկզբունքների վրա.

ա) մորթիլիզացնել ամբողջ ուժեր ու կարողությունները ազատագրության պայքարի համար:

բ) Պաղեստինի արքր ժողովրդի ազգային իրավունքները իր հայրենի հողի վրա սրբազան են:

գ) ոչ մի հաշտություն սիոնիստական պետության հետ, ոչ մի դերում, նույնիսկ մեկ թիվ, արարական գրավված հողերի հարցում,

դ) լիովին պաշտպանել Էլազիստինյան դիմադրությունը, որը արարական ազգային-ազատագրական շոկատներինց մեկն է²⁴:

Միջազգային ապարեզում ԱԱԸ-ի հիմնական խնդիրները ենում են հետևյալ սկզբունքներինց.

1. Համաշխարհային սիոնիզմը և նրա դրածո Իսրայելը արքր ազդի հիմնական ու անմիջական թշնամիներ են, իսկ զլխավոր հակասությունը արքր ազդի կոնֆլիկտն է սիոնիզմի, Իսրայելի և ԱՄՆ-ի կողմից զլխավորվող համաշխարհային իմպերիալիզմի հետ:

2. Սոցիալիստական բարեկամ երկրները, ՄՍՄ-ի ղեկավարությամբ, զլխավոր միջազգային ուժն են, որ կանգնած են արարների կողքին: Այդ երկրները արքր ժողովրդին ցույց են տալիս ասարքն սոսակի ոսղմական, քաղաքական և տնտեսական օգնություն: Այդ պատճառով էլ ԱԱԸ-ը հանդես է գալիս հանուն սոցիալիստական երկրների հետ ամենասերտ համագործակցության ու բարեկամության, հանուն համատեղ պայքարի՝ ազատության և սոցիալիզմի կառուցման համար:

3. Ընդլայնել և ամրապնդել կապերը իսրայելական և սերբորդ աշխարհի՝ ժողովուրդների ու պետությունների հետ:

4. Սղտագործել նպաստավոր պահերը արեմտաեվրոպական և ամբողջ աշխարհի երկրների հետ կապերը զարգացնելու համար:

5. Հաստատել ամենասերտ հարարերություններ աշխարհի առաջադիմական և ազգային-ազատագրական շարժումների հետ²⁵:

Խարտիայի վերջաբանում, խոսելով այն մասին, որ Միթիայի ԱԱԸ-ի փորձը առաջին է արարական աշխարհում, հույ է հայտնվում, որ այն մյուս երկրներում արարական ազգային-առաջադիմական ուժերի միասնության համար կհանդիսանա վառ օրինակ ստեղծելու մեկ միասնական հեղափոխական ճակատ, որը արարներին կհասցնի միասնականություն, ազատություն ու սոցիալիզմի հաղթանակին²⁶:

Ազգային-առաջադիմական ճակատի կանոնադրության ստուշին հօղվածում նշված է, որ Միթիայում ստեղծվել է ճակատ, որի մեջ մտել են հետևյալ կուսակցություններն ու կազմակերպությունները. Արարական սոցիալիստական վերածնության (Բասս) կուսակցությունը, Միթիայի կոմունիստական կուսակցությունը, Արքր սոցիալիստների շարժումը, Սոցիալիստ-յունիոնիստների կազմակերպությունը և Արարական սոցիալիստական միությունը:

Միթիայում քաղաքական պաշտոնական որոշումները Ազգային-առաջադիմական ճակատի և Բասս կուսակցության որոշումներն են:

Ճակատի մասնակիցները ծավալում են ընդհանուր բա-

դարական գործունեությունն ճակատի շրջանակներում և ժողովրդական գունդավածներին դիմում են միացյալ դիրեկտիվներով:

Ճակատն իրավունք ունի հրապարակել իր թերթը, ինչպես նաև ստեղծկարեր, պարբերականներ և օպյազեր այլ հրատարակություններ:

Ճակատի մասնակիցներն իրենց կազմակերպությունները շրջանակներում օգտվում են գործունեության ապաստանությունից:

Ճակատի ղեկավար մարմիններն են՝ կենտրոնական ղեկավարություն, նահանգային մարմիններ, բյուրոներ և կոմիտեներ:

Ճակատի կենտրոնական ղեկավարությունը կազմված է նախագահից և 17 անդամներից, ըստ որում Քասար ներկայացնում է 9 հոգի, իսկ Ճակատի մնացած մասնակիցները՝ 8 հոգի, այսինքն երկու ներկայացուցիչ յուրաքանչյուր կազմակերպությունից: Կենտրոնական ղեկավարությունում ՍԿԿ-ն ներկայացնում են Քազգաշը և Գանիել Նախմեն: Ճակատի նախագահն է հանրահայտության պրեզիդենտը և Արարական օգնախնամական վերածնունդի կուսակցության գլխավոր քարտուղարը: Կենտրոնական ղեկավարության նիստերը գումար վում են ամիսը երկու անգամ՝ նիստերը գումարակ են: Որոշումները ընդունվում են ներկաների ձայների մեծամասնությամբ, իսկ հավասար ձայների դեպքում նախագահի ձայնը մեծական է: Կենտրոնական ղեկավարության որոշումները պարտադիր են բյուրոյի համար²⁷:

1972 թ. հուլիսի 5—8-ը պաշտոնական այցով Սոփոտական Միությունում էր գտնվում ՄԱՀ պրեզիդենտ Ասադը Սիրիայի ԱԱԸ-ի ստեղծման հարցին անդադառնալով, սովետական կողմը նշեց, որ անջատիման ուժերի համախորմման սիրիական փորձը մեծ նշանակություն ունի և, միայն սիրիական պետության, այլև մյուս ժողովուրդները համար, որոնք թևակոխել են անկախության և սոցիալիստական վերափոխումների ուղին²⁸:

1972 թ. օգոստոսի 10-ին Եալ Անտարք ընլրություն

Սիրիի թղթակցի այն հարցին, թե որևէ կապ կա՞ արդյոք, սիրիա-սովետական բարեկամության և Սիրիայի կոմկուսի ապաստ գործունեության միջև, Ասադն առայց պետկուսի հետ մեր համագործակցությունը բխում է մեր ներքին քաղաքականության էությունից և ոչ մի կապ չի կարող ունենալ սովետա-սիրիական բարեկամության հետ²⁹:

1973 թ. ապրիլի 2-ին Սիրիայի մինիստրների խորհրդի նախագահի սեղակալ Մահմուդ Հալաբը, անդադառնալով Սիրիայի ԱԱԸ-ի դերին ու նշանակությանը, ընդգծեց, որ ճակատի ստեղծումը պետք է կատարվի միայն ոչ թե սակարկական լույսերը, այլ ստրատեգիական նպատակն է, որն ընկած է կուսակցության որոշումների և կառավարության քաղաքականության հիմքում³⁰:

* * *

Սիրիայի սոցիալ-քաղաքական կյանքում խոշոր նշանակություն ունեցավ 1973 թ. մարտի 12-ին երկրի մշտական սահմանադրության ընդունումը, որը արժանացավ համաժողովրդական հանրագլխի հավանության:

Սահմանադրության նախագծի հրապարակումից անմիջապես հետո ներքին հետազոտությունը գլուխ բարձրացրեց, երջոյր առևտրականներ և հողերականությունը, որոնց ոգնչում և պաշտպանում էին իմպերիալիստական և արտգական հետադիմական շրջանները, հակակառավարական նոր խտություն բարձրացրին Համալում: Ելույթի համար օրդես պատրվակ օգտագործվեց այն հանգամանքը, որ նախագծում ինչպիսի չէր, թե իսլամը պետական կրոն է, թեպես նախագծի 3-րդ հոդվածում ստված էր. «Իսլամը օրենսդրության գլխավոր աղբյուրն է»³¹, նրանք հույս ունեին իրենց կույթնով երկրում անկարգություններ և խուճապ առաջացնել, վարչակարգին ստիպել հրաժարվելու սոցիալ-անտեսական անաբաղիմական վերափոխություններից³²:

Ճիշտ է, այդ պրոֆուկացիոն էկոլոյթը, առաջադիմական բոլոր ուժերի անմիջական մասնակցութեամբ, իշխանութիւններէ կողմից արագորին ճնշվեց, բայց և աշխատ և ԱՌՃ-ի բուրբ կողմերի համաձայնութեամբ նախագծում մտցվեց փոփոխութիւն, որն իր արտահայտութեամբ դասավ մշտական սահմանադրութեան 3-րդ հոդվածի ա կետի ավելացմամբ՝ «Հանրապետութեան պրեզիդենտը պետք է մասնակցական լինի»²⁵:

Սահմանադրութեան նախագծին բնղհանուր առումը հաստատութիւն տարով, ժողովրդական ժողովի կոմիտիստ ղեկաւորաւորները, ոչ բասասական ուժերի և միասին որոշ ղեկաւորութիւններ արեցին, հասկապես 8-րդ հոդվածի վերաբերելով, որն ընդգծում էր միայն Բասա կուսակցութեան ղեկավար ղերը և Ճիշտ լին արտացոլում ճակատի նշանակութիւնը Սիրիայի քաղաքական կյանքում: Կոմիտիստ ղեկաւորաւոր Մ. Սայրիին իր էկոլոյթում ասաց. «Սահմանադրութեան որոշ հոդվածները վերանայումը թույլ կտա մեզ հպարտորեն ասելու, որ մեր ժողովրդական ժողովը հաւատարմ իսկական ժողովրդա-ղեկավարական սահմանադրութեան, որի վերջնական նպատակն է սոցիալիստական հասարակարգի կառուցումը»²⁶:

Սահմանադրութիւնը կոչված էր ապահովելու և բարելավելու պետական հիմնարկները ու աշխատավորական լայն զանգվածների գործուն մասնակցութիւնը երկրի ղեկավարման գործին: Նորից կյանքի կոչվեցին անյայտ մասսայական կազմակերպութիւններ, ինչպիսիք են բանվորների արհմիութիւնների համընդհանուր ֆեդերացիան, որի կազմի մեջ մտնում էին 193 արհմիութիւններ՝ մոտ 200 հազար բանվորով, ղերագիտական համընդհանուր ֆեդերացիան միավորում էր 1729 կոոպերատիվ անասութիւններ՝ ավելի քան 113 հազար անղամով, Ուսանողական աղգային միութիւնը հեղափոխական երիտասարդական միութիւնը, Կանանց համընդհանուր ֆեդերացիան, աղատ արհեստավորների կազմակերպութիւնները:

Սահմանադրութեան հիմամբ Սիրիայում 1973 թ. մայիսի 25-ին անցակացվեցին ժողովրդական ժողովի ընտրութեան

կերը, որոնց ժամանակ ճակատի մասնակց ուժերը հանդես եկան միասնական բնարական ցուցակներով: Ընտրվեցին 186 պարլամենտներ, որոնցից 95-ը՝ բանվորներ և ղերագիտներ, 81-ը՝ ժողովրդի մնացած խավերից: ճակատի թեկնածուները կազմեցին ժողովրդական ժողովի ղեկաւորաւորների $\frac{2}{3}$ մասը: ԹԿԿ նմեր 5 ղեկաւորաւորներ²⁷:

1973 թ. հոկտեմբերյան պատերազմի վտանգավոր իրադարձութիւնների ընթացքում ինպերիայիստական ուժերն ֆրեյց հույները շէին կտրում առաջաւոր Սիրիայի առաջադիմական վարչակարգը: Սակայն Սիրիայի սոցիալ-անասական առաջադիմական վերափոխութիւնները երկրի բոլոր հայրենասիրական ուժերի համախմբվածութեամբ թույլ չարգվին, որ ազդեաւորը հասնէր հաջողութեան: Պատերազմի բնուիցրում ակնհայտորեն ղերտրվեց ԱՌՃ-ի ղերը երկրի պաշտպանութեան ճիշտ կազմակերպման, ղվարին պահերին խելամիտ քաղաքականութեան մշակման գործում:

Սիրիայի ԱՌՃ-ի ամբարակցմանը նպաստեց նաև 1974 թ. մայիսի 30-ից մինչև հունիսի 13-ը ղումարված Բասա կուսակցութեան մարզային V արտահերթ համաժողովը, որի որոշումները կոչ էին անում շարունակել երկրի սոցիալ-անասական առաջադիմական վերափոխութիւնների կուրսը, Համաժողովը ընդգծեց Սովետական Միութեան ղիտավորութեամբ սոցիալիստական երկրների հետ բարեկամութեան ամբարկման և համաղործակցութեան ղարգացման անհրաժեշտութեանը:

Սիրիայի կոմկուսի համաղումարների մեջ իր արժանի տեղն ստի IV համաղումարը, որը կայացավ 1974 թ. սեպտեմբերի 26—28-ը: Համաղումարում իտորը վերլուծութեան ենթարկվեցին երկրի սոցիալ-անասական և քաղաքական վերափոխութիւնները, սիրիական հասարակութեան ղասակարգային շեր-

տավրոման հարցերը, զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղին և պայքարը հանուն սոցիալիզմի, կուսակցության անհետանցիկ խնդիրները սոցիալ-քաղաքական և երկրի պաշտպանության ամրապնդման ոլորտներում, արարական աղբյուրին-ազատաստացական շարժման հիմնական խնդիրները, պահեստինյան հարցը, արարական միասնականության պրոբլեմը, ինչպես նաև կուսակցության կազմակերպական ու պաշտպարական գործունեության արժատական պրոբլեմները:

Չորրորդ համաժողովարը ընդունել է կուսակցության մարտական ծրագիրը: Նոր ծրագիրը որոշում էր կուսակցության խնդիրները ազգային-գեմոնոքրատական կարգից սոցիալիզմի անցնելու ամբողջ ժամանակաշրջանի համար: Վճարային, կոմունայի և այլ առաջատմ ուժերի համագործակցության ամրապնդումն ու խորացումը կարևոր խթան են Սիրիայի ոչ կապիտալիստական ուղիով դեպի սոցիալիզմը երթինք նշված էլ կոմկուսի ծրագրում³⁰:

Այնուհետև, ծրագրի ամփոփում էր կոմունիստների և հեղափոխական-գեմոնոքրատների փոխհարաբերությունների փորձը: Ընդգծելով, որ «առաջգնում ուժերի համագործակցությունը տակնուրվերակ բաշխել է, այլ՝ ստրատեգիական, ունսրջինտրով հիմքեր ու միակն զարգացման ոչ կապիտալիստական, այլև սոցիալիստական շինարարության ժամանակ»³¹:

Սիրիայի կոմկուսը միշտ էլ օրջինտրիդրեն և զնահատ ԱԱՀ-ի հարցը, սկզբից եկի որոշ վերապահումներ կատարելով թե՛ խարտիայի և թե՛ կանոնադրության նկատմամբ: Եղև են պահեր, երբ այն անգործության է մատուցել: Այս կապակցությամբ ևս, Բազդաշը պարզաբանում էր. «Մեր ճակատը կարևոր է և այն պետք է հանձնարականացնի իր ժողովները՝ Էազգավորելու երկրի սուշև զրգման խնդիրները»³²: Այս ելույթը ընկալվելից մի կողմից որպես քննադատություն, իսկ մյուս կողմից որպես կոշ բարեկարգու ճակատի աշխատանքները: Հայտնի է, որ կոմկուսի ճակատի հետ կապված գործունեությունը չի սահմանափակվում կենտրոնական ղեկավարությունում, նահանգային մարմինների և բյուրոների ու կոմիտեների շրջանակներում միայն, այլ ընդգրկում է կոմկու

սի երկրայացուցիչների աշխատանքը կառավարության կազմում, ժողովրդական ժողովում, անդական իշխանության խորուրդներում և արհմիություններում: Կոմկուսն այդ բոլոր ամբիոնները օգտագործում էր ըսովյոր դասակարգին կազմակերպելու և քաղաքականապես լուսավորելու համար:

Սիրիայի կոմկուսը գտնում էր, որ օտարերկրյա կապիտալը կհաճանքի միայն հանախմմերխալիստական քաղաքականություն իրականացնող Հայրենաստիքում, ղեմնկրատական ամենի լայն միավորման ստել:

Սկզբնապես անվերապահորեն պաշտպանում էր թառայի կողմից իրականացվող առաջադրմական վերափոխությունները, սակայն խիստ քննադատության էր ենթարկում թույլ սոված ստիպելները:

Այսպես, 1975 թ. հունիսի 3-ին Սիրիայի ժողովրդական ժողովում լուրջ քննարկման առարկա դարձավ նազիվային շրջանների հետադրուման վերաբերյալ սիրիա-ամերիկյան պայմանագրի հարցը: ղեկուսատաներից շատերը, այդ թվում նաև կոմունիստները, ղեմ արտահայտվելին այդ պայմանագրին: Պայմանագրին ըստ արժանությունը պահանջարկը հետևողապես իր ելույթը եզրափակելից հետևյալ խոսքերով: «Մեր ղեմ ենք ստիպել պայմանագրին: Մեր այլ զորքորոշումը չէ հետապնդում ո՛չ կուսակցական, ո՛չ էլ ինքնապրոպագանդուման նպատակներ, այլ մենք հավիված ենք երկրի քաղաքական ու անտեսական շահերի ապահովման և արարական ազգային-ազատաստացական շարժման միջ Սիրիայի ավանգարդային ղեկի պահպանման»³³:

Սկզբնապես Սիրիայի կուսակցի վրա գնալով դատում է սովելի ու սովելի ակնկրև Գործնականորեն ստեղծվել է սոցիալիստիզմը, որ կառավարող Բասս կուսակցությունը խոշորագույն ազգային պրոբլեմներ լուծման ժամանակ հաշվի է առնում կոմունիստների կարծիքը: Անշուշտ միշտ էլ, որ կոմունիստներին հաջողվում է հաղթահարել այն բոլոր զրգավորությունները, որ ծնում է կյանքը: Սակայն անխառն փաստ է, որ կոմկուսը բոլոր արգելքների միջով անշեղորեն

տուաչ է ընթանում: Կոմունիստների ազդեցության աճի մասին է վկայում 1974 թ. նոյեմբերի 1-ին, ՍԿԿ Հիմնադրման 50-րդ տարեդարձի տոնակատարության հանդիսավոր միտինգում, կուսակցության զլխավոր քարտուղար Խ. Բազդաչյան արտասանած ճառը, որտեղ ասվում էր. «Համեստորեն ու հպարտորեն կարող ենք ասել մեր ժողովրդին՝ այս, մենք կոմունիստ ենք: Մենք ձգտում ենք սոցիալիստական հասարակության, որի համար երկու նախապայման է հարկավոր. նախ և առաջ, ազգային առաջադիմական նախաքի ամրապնդում և երկրորդ, Սովետական Միության և սոցիալիստական երկրների հետ մեր բարեկամության ու համագործակցության հզորացումը»⁴⁰:

1975 թ. ապրիլին հրավիրվեց արաբական կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների խորհրդաժողովը, որը ի շարք այլ հարցերի քննարկեց ազգային-առաջադիմական նախադրմանը սուկեծման հարցը: Ընդհանրացնելով նախադրման փորձը և ցույց տալով նրանց ուժեղ և թույլ կողմերը, խորհրդաժողովը դարձրեց գնահատեց որպես «օբյեկտիվ անհրաժեշտություն», որ ժողով պատմական զարգացման պրոցեսում և Այն արտահայտում է դանազան դասակարգերի ու հասարակական խավերի շահերը, գործարար միջոց է դիմակալելու իմպերիալիզմին, սխեմիզմին ու հետադիմությանը և ընթանալու ազգային զարգացման և սոցիալական առաջադիմության ուղիով»⁴¹:

Պրորենի մի քանի սոցիալիզմում ամսագրի նախաձեռնությամբ Կոմիտեների VII կոնգրեսի 40-ամյակին նվիրված գիտական նստաշրջանում (Պարազ) Միրխայի կոմիտայի զրխավոր քարտուղար Խ. Բազդաչյան իր ելույթում ճիշտ գնահատեց ԱԱՃ-ի նշանակությունը. «Հիբրալի, ԱԱՃ-ի իտալիական լայն իրավունքներ ունենալ, բայց և այնպես չպետք է դերազնահատել նախաքի դերը երկրի կառավարման, քաղաքական ու տնտեսական կյանքում: Իհարկե, դա չի նշանակում, որ նախաքի ոչ մի դեր չի խաղում երկրի կառավարման գործում:

Այնուամենայնիվ, նախաքի ազդեցությունը բարոյական և քաղաքական խորը իմաստ ունի: Անկուշտ, դա էլ բիշ բան չէ»⁴²:

* * *

1975 թ. սեպտեմբերի 1-ին ստորագրվեց եգիպտա-իսրայելական զորքերի տարանջատման երկրորդ համաձայնագիրը, որն «օբյեկտիվ» ԱՄՆ-ի, սխեմիզմի և արաբական հետադիմական ուժերի և գաղապարավեց Միրխայի, ՊԱԿ-ի ՄԱՄ-ի և ամբողջ առաջադիմ մարդկության կողմից: Միրխայի ԱԱՃ-ը դատապարտեց Միրխայի համաձայնագիրը, այն համարելով լուրջ հարված արաբների համընդհանուր դրժին. «Մենք թշնամուն թույլ չենք տա մեզ դեցել նման ժողովուրդ, որը մեր ազգին կրկին դառն պարտություններ ու անհաջողություններ»⁴³—ասված է ԱԱՃ-ի հրապարակած հայտարարության մեջ: Համանման գնահատական տվեց Միրխայի կոմիտայի զլխավոր քարտուղար Խ. Բազդաչյան ժողովում: Համաձայնագիրը մանրամասն քննության առնելուց նետո նա հայտարարեց, «եթե իմպերիալիզմին հաջողվեց պաշտոնական եգիպտոսին դուրս մղել արաբական ազգային-պարտագրական պայթյալից, ապա նա անկարող է դուրս մղելու ժողովրդական եգիպտոսին»⁴⁴:

Մերձավորարևելյան պրորենի քաղաքամասերից է 1975 թ. կիրաննում ժազած քաղաքացիական պատերազմը: Անկրիկյան իմպերիալիզմը, Իսրայելը և արաբական հետադիմությունը այդ արյունահեղությունը հրահրեցին, որպեսզի արաբական ժողովրդական զանգվածների ուշադրությունը շեղեն եգիպտա-իսրայելական գործարքից, թուլացնեն երկրում սովեղացող առաջադիմական հայրենասիրական շարժումը և հուժկու հարված հասցնեն ՊԴՇ-ին:

1976 թ. հունիսին սիրիական բանակը մուտք գործեց կիրանն՝ կարգուկանոն հաստատելու նպատակով: Տեղեկանալով այդ մտադրության մասին, Միրխայի կոմիտայի քաղաքա-

բոլի պատվիրակութիւնը նախագորչացրեց Բասաի ղեկավարութեանը այդ բայի ծանր հետևանքների մասին Այդ ժամանակ կոմկուսը ենթարկվեց բազմաթիվ ճնշումների, որպեսզի դուրս գար Ալեք-ից և անցնէր քնդդիմադրութեան դիրքերին⁵⁵:

Կոմկուսը կտրականապես մերժեց այդ պահանջները բնդրվելով, որ կրտսեանյան իրազարմութունները չեն կարող որոշել լինել կուսակցութեան ողջ քաղաքական զմի, ինչպես և կոմունիստների ու բասակաանների համագործակցութեան համար⁵⁶:

Հարկ է ընդգծել, որ 1979—1982 թթ. Սիրիան դառնում էր քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական զովարին կացութեան մեջ, որի օրչկեկտիվ և սուրիեկտիվ արմատները գալիս էին ոչ հետո անցյալից: Միևնույն ժամանակ ղեկաբերի գարացումը համայնքան առաջ էր բաշտու երկրի ներքաղաքական կյանքում խորամի գերի ակտիվացման հետ կապված երկու կարեւոր պրոբլեմ: Առաջինը, ընդհանրապես բնակչութեան լայն զանգվածների կրտսախրութեան նշանակալից ուժեղացումը և ներքին հետադիմութեան ուժերի, գլխավորապես սոմուսուլեան կերպարների արտական գրոծող հակապատասպան խռովութեան կազմակերպման համար օգտագործելու փորձեր էին ներքորող պրոբլեմն այն է, որ նշված շրջանում զգալիորեն արվեցին միջհամայնքային հարաբերութունները ազգաբնակչութեան մեծամասնութիւնը կազմող սունիներին և քնգամենը 10% կազմող ալաուիների (նուսեյրիների) միջև: Սխալված չենք լինի, եթէ ասենք, որ ճնշածամբ այնքան սրվեց, որ հարցականի մակ զղեց վարչակարգի գոյութեանն իսկ: Նվիրքը, եթէ մեծ այդ սիրիական վարչակարգը համարվում էր արաբական աշխարհում ամենակայուններից մեկը, ապա թշնամու քնդհատակյա հարածուն խմբակների դեմ հյոծիլ պայքարը խորիւլեց այդ հավասարակշռութիւնը:

Սիրիայում ազդեալոր ծնած ներքին հակասութիւնների և օրչկեկտիվ դրդապատճանների բարդ հանգույցը միշտ էլ առկա է եղել սիրիական իրականութեան մեջ, սակայն անցյալում դա երբեք չէր հանգեցրել իշխանութիւններին և կրտս-

կան բոլի առկ հանգիս կկող սոմուսուլեան կերպարներին միջև բուտն դիւնյալ առճակատման, հետեաբար քաղաքական քնդհանուր ճնշածամն էլ երբեք չէր կրել այնքան սուր բնույթ, ինչպես 1979—1982 թթ.:

Արք թվարկած օրչկեկտիվ գործոնների վրա իրենց հերթին զգույն շափով ազդում էին ինչպես գասակարգային խմբերի, այնպես էլ առանձին խոշոր քաղաքական գործիչների կողմից խոսող ազդեցիկ անձանց հետ կապված սուրիեկտիվ գործոնները: Կանգ առենք դրանց բացահայտման վրա: Սիրիայում կատարված սոցիալ-տնտեսական վերափոխութիւնները խոշոր ազդեցութիւն ունեցան սիրիական հասարակութեան գասակարգային կառուցվածքի վրա: Նշված ժամանակաշրջանի բնորոշ գծերից մեկը Սիրիայի հայրենասիրական ղեմովբատական ուժերի, նրանց քաղաքական կուսակցութիւններին ու կազմակերպութիւններին դիրքերի ամրացելուամբ, հասարակական-ազգաբանական կյանքում նրանց գերի ու կշռի բարձրացումն էր:

Միամասնակ հասարակական-գասակարգային որակական փոփոխութիւններ անգի էին ունենում իշխանութեան գոյիս կանգնած Բասա կուսակցութեան ներսում: Նրա շարքերում ներկայացված էին մանրրոծութեան տարբեր խավեր: Առաջինը առաջադեմ խավն էր, որը կազմում էր հեղափոխական ղեմովբատների կորիզը և հետզհետև ստանում էր բանվոր գասակարգի դիրքորդին ներկային մասնում էլ, որ անցել էր ազգային բուրժուազիայի դիրքերին, կազմելով պահպանողական-բյուրոկրատական նորատիպ բուրժուազիա, որը գտարդել էր մանրրոծութեան լայն խավերի ներկայացուցիչը լինելուց և երկրի քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական կուրսը փորձում էր տանել աջ ուղղութեամբ: Նրորողը ստանումազ խավն էր, որը մերթ մերձենում էր ազգային բուրժուազիայի, մերթ՝ պրոլետարիատի դիրքերին: Սիրիայի կրտսիտները Բասաի հետ համագործակցելիս ղեկավարվում են վ. Բ. Լենինի այն գրույթով, որն ասում է զգրութիւններ անել այն տարրերին, այն ժամանակ և այն

լափով, որոնք, երբ և ինչ շափով դիմադարձ են լինում գնպի պրոլետարիատը, միաժամանակ պաշտարելով նրանց գեմ, սովբեր դիմադարձ են լինում զնայի բուլժուազիանս»⁷¹։

Մյուս կողմից գեռես Սիրիայում գրոյսթյուն ունենի շահազորժող հետադեմ ու պահպանողական ուժեր, որոնք ազգայնացումներից քնայեն հուժուկ նարված էին ստացիկ, սակայն շարունակում էին մահու և կենաց պայքար մղել՝ Սիրիային շեղելու ստաշարմական ուղուց։ Դրանցից ամենափտանգավորը հասարակական այն շերտն է, որ կազմված է պրոտարուժ բուլժուազիայի, խոշոր միջնորդ անտրականների, վաշխառուների և մարաննեզների ներկայացուցիչներից։ Հիշատակված ուժերի լիզալ և անկուց քաղաքական ու արհեստակցական կազմակերպությունները, ինչպես, օրինակ, «Մուսուլման եղբայրները», Սիրիայի ստաշարմության զըլխավոր խորընդուն էին։

Իսկ ինչո՞ւ, այնուամենայն, սիրիական քաղաքական համընդհանուր ճգնաժամը կրոնական զունավորում ընդունեց, քնայետ այն ուժեր դասակարգային որոշակի հիմք։

Անհրաժեշտ է նախ և առաջ կանց առնել գեմոկրատիայի հարցի վրա։ Բանն այն է, որ իսլամական կողմից զեմոկրատիայի որոշ սկզբունքների խախտումներն առաջ բերեցին ժողովրդական գանգվածների դժգոհությունը, այդ թվում նաև՝ կառավարմանը մասնակցող առաջադիմական ուժերի թեկուզ կրավորական հակապղծությունը։ Բայց բանի որ կրոնական ընդդիմադրությունը, իր տրամադրության տակ մղվիթներն ունենալով որպես հավաքտուղի, համեմատաբար ավելի շատ էր օգտվում ազատ գործելու իրավունքից, ադա նա սկսեց արտահայտել սիրիական ազգաբնակչության լայն խավերի զժգոհությունները։ Այսպիսով, կրոնական բողի տակ թաքնված սմուսուլման եղբայրները՝ ավելի ու ավելի սկսեցին հանդես գալ որպես ինքնուրույն ընդդիմադիր ճակատ, Բաասի հետ կազմելով քաղաքական բևեռացման նրկու զըլխավոր կողմերը, միեղըն քաղաքական մեացած ուժերը հարում էին այս կամ այն կողմին։

Նրկորոջ հերթին նշենք, որ արտաքին գործոնների ներգրգելը կապված էր Մերձավոր արևելքում ԱՄՆ-ի ուղծաարտակերպական զժի, Իսրայելի ծավալապաշտական նկրտումների և արարական հետադիմական պետությունները քաղաքականության հետ։

1979 թ. մարտի 26-ին ԱՄՆ-ի հովանու ներքո Փեմպրիզում կերված եղիպատ-խորտակյական «Շաշտության պայմանադրը» հակառուժ արարական բոլոր ժողովրդների, այլ թվում նաև՝ եղիպատի ազգային շահերին։ Ամերիկյան այլ զավաղությունը առաջ բերեց արարական աշգային-հայրենասիրական ուժերի հակազդեցությունը։ Արարական ժողովուրդների հակամարտիտական պայքարը վաու գրեկորումներ էին «Տոկունության և հակազդեցության ճակատի» ստեղծումը և «Ալաբական ժողովրդի կոնգրեսի» կազմավորումը, նրանց ընդունած քաղմաթիվ որոշումները, որոնք էղլ էին անբուժելի պայքար եղիպատ-խորտակյա-ամերիկյան եղակ զաշինքի զեմ և ամրապեղել համագործակցությունն ու բարեկամությունը ՄՄՄՄ-ի և սոցիալադական մյուս երկրներին հետ։

Հակամարտիտական պայքարի ավանդաբղում կանգնած Սիրիայի բարոյա-քաղաքական ազդեցությունն ավելի հարաքալվ, երբ նա դիմականց բեմպրեղյան գործարքին։ Անխտափելի գարձավ առնակատումը Սիրիայի հարեհասարական առաջադիմական զիրքի և ԱՄՆ-ի, Իսրայելի և արարական հետադիմության նեկզ ժրագրի միջև։ Սիրիայի զմ թազում արտաքին ճնշավիղցներ գործազրվեցին ԱՄՆ-ի կողմից՝ հարկադրելու նրան Իսրայելի հետ օրնէ մասունկի համաձայնության հասնելու։ Արեմուտցում, մասնավորապես ԱՄՆ-ում, մասսայական ինքնօրմացիայի միղցեները հերյուրանքներ էին տարածում, թն իբր Սիրիան պատրաստ էր բեմպրեղյան համանման պայմանագրի կերելու և համապիրեն քայլելու ամերիկյան կարգավորման հետ։ Եվ սակայն անտարակուսելի էր, որ ԱՄՆ-ի հնարամտությունները զասապարտված էին ձախողման։ Պրեղիղեհա 2. Ասազը,

քննարկելով Պենտագոնի և ԱՄՆ-ի կենտրոնական հետախուզական վարչության ղեկավարներով պատրաստված ամերիկյան կարգավորումը, Պաղեստինի ազդեցին խորհրդի XV նրասաշրջանում բնոգծում էր. «1973-ից սկսած Սիրիային առաջարկեց (Ամերիկայից Միացյալ Նահանգները—Պ. Ս.) անջատ պայմանագրի կնքել և առանց բանակցությունների մեզ վերադարձնել Գոլանի բարձունքները: Սակայն մենք մերժեցինք, որովհետև նրանք այդ մասնակի կարգավորումներով ձգտում են լուծարքի եկնթրիլ պաղեստինյան հարցը»¹⁵:

Նշված ժամանակաշրջանում ուժեղանում էր նաև արաբական հետադիմական վարակաբեղի՝ Սաուդյան Արաբիայի, Հորդանանի, Քուվեյթի, Եգիպտոսի, Պարսից ծոցի էմիրությունների ներազդեցությունն ու միջամտությունը Սիրիայի ներքին գործերին: Նրանք, կրկին չեղարկեցին ուժեղացող իրենց համախոհները, ի զեմս զեմս իրենց գոյությունը պահպանող խոշոր հողատերերի և բուրժուազիայի զանազան խավերի, փորձում էին հարուցել սոցիալ-տնտեսական զմայարություններ, սեպ խրել Նալբանդանիական առաջդիմական ուժերի միջև, թուլացնել ազգային միասնությունը և, վերջապես, հրահրել կրոնահամալսարանի թշնամություններով լեզ անպատվաբեր «առաքելություններ» հանձնարարվեց իմպերիալիզմի և տեղական հետադիմության ղյուսվոր հարձակման ուժը հանդիսացող «մուսուլման եղբայրների» կազմակերպությունը:

1979—1982 թթ. Սիրիայում «մուսուլման եղբայրներ» հետադիմական կազմակերպության անվան ներքո գործում էին երեք խմբակներ 1. «Սուլամական ազատարության շարժումը»՝ Սաուդյան Արաբիայում ապրող շեյխ Աբու Դիզրայի գլխավորությամբ: Նյութական և ռազմական օժանդակությունն ապահովում էր սիրիացի նախկին բուրժուական քաղաքական գործիչ Մասուդ Դավալիբին, որը սաուդյան արքունիքում զբաղեցնում էր խորհրդականի պաշտոնը: 2. Մուհամեդի գեղեթ» խմբակը, որը ղեկավարում էր Մուսլան Հադիդը: Կենտրոնը գտնվում էր Հորդանանում: 1977 թ., Հադիդի մահից հետո, ղեկավարությունն անցավ Աբդել Մաթթառ

Ջալալին: 3. «Ելուսական ազատագրական կուսակցություն»-ը, որի կենտրոնը նույնպես Հորդանանում էր:

Հարկ է նշել, որ հակառակ սարքերություն լինա վերոհիշյալ երեք խմբակների միջև, որովհետև զրանք ներկայացնում են սիրիական ազանդական բուրժուազիան, որի ղյուսվոր Ներկայացուցիչներն են այնպիսի անհատներ, ինչպիսիք են Մ. Կավալիբին, Բ. Մաթթառը և Աբու Դիզրան (սաուդյան մասնաճյուղը) և Զաաիմն ու Հադիդը (հորդանանյան խմբակը)»:

Ֆննարկվող ժամանակաշրջանում «մուսուլման եղբայրները» նրկի առև ծառայած սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական խնդիրները լուծելու որևէ հատուկ ծրագիր չէին առաջարկել: Նրանք հակակառավարական կուլմները սահմանափակիցին կրոնահամայնքային մեղադրանքով և անարկիական անմարդկային գործողություններով, առկամ այնպիսի անմեղ մարդկանց Եկատմամբ, որոնք ոչ մի կապ չունենին իշխանության կամ կառավարող կուսակցության հետ:

Միանգամայն պարզ է, թե իրականում ինչ էր թաբեված «եղբայրներին» սանձադրած՝ ահաբեկությունների Լուհուլ, քանի որ սոցիալական արգարությունը հաղթանակած տեղեկուց ցնակությունը չէր, որ նրանք ձգտում էին տիրող վարչակարգը տապալել և նորը հաստատել: այլ պարզապես նշատու ունենի արագացնել Սիրիայի կապիտալիստական, ազգակոչյան կարգացումը, վերանազնել իմպերիալիստական տերությունների, մասնավորապես ԱՄՆ-ի ռազմատարատեղական դիրքերը և հուժկու հարված հասցնել սոլիտա-արաբական բարեկամությանը:

Այսպիսով, սեփական քաղաքական հատուկ ծրագրի քաղաքականությունը և արաբական հետադիմական նրկների ու իմպերիալիստական տերությունների հետ զավակցությունը ապացուցում են, որ «եղբայրները» մեծ վտանգ էին ներկայացնում անխառավոր սահլվամների շահերի, ձգտումների և նպատակների համար, իսկ նրանց կրոնական քողը պարզապես նպատակ ուներ ապակողմնորոշել ժողովրդական զանց-

վաճաներին, նրանք մերժում էին բոլոր անասկի աղաստենը ուսմանը ներքի:

«Մուսուլման եղբայրները» դաշնակցեցին ժայռահեղ աշակողմյան «Էլբրանյան ճակատի» հետ, որի գլխավոր հարվածային ուժն է Փաթիարների կուսակցությունը: Լիբանանյան «ալ Զուտրա» թերթը հազարգն է «մուսուլման եղբայրներին» և Փաթիարներին միջև համաձայնագրի ստորագրման մասին, որով «Էլբրզիկեպոլում են առջնաբազարական զործողությունները»: Փաթիարներն իրենց վրա վերցրին «եղբայրների» խմբակների զինավարձեցումը, անհրաժեշտ զինքի և զինամթերքի ապահովումը և Սիրիայի զին զվճարի ն զործողությունների կազմակերպումը:

Մշտվածաշային օր էր 1979-ի հունիսի 16-ը, երբ իսկական շարք կազմակերպվեց Հալապի հրետանային ուսումնարանում: Ժողով հրավիրելու պատրվակով հերթապահ կապիտան Իրբահիմ ալ-Յուսուֆին հրամանով ճաշարանում հավաքվեցին ավելի քան հարյուր, մեծամասամբ աչառի կուրանտներ: Ալ Յուսուֆին ու իր երկու մեղակիցները զոններ փակելով գեղայրներից կրակ բացեցին և նոնակներ հետեցին խուճապահար կուրանտներին վրա: Մզանվեց ավելի քան 60 մարդ, իսկ հանցագործներին հաջողվեց փախչել:

Կուրանտների կոտորածը երկրի առաջադիմական բոլոր ուժերի, այդ թվում նաև հայրենասեր կրոնապետների դժգոհությունն ու ատելությունն առաջացրեց «եղբայրների» հանդեպ: Լայն արժագանք գտավ Սիրիայի կոմկուսի հրապարակած հայտարարությունը, որը կոչ էր անում «հուժկու հարված հասցնել իմպերիալիզմի և սիրնիզմի գործակալ՝ «ուլ-մուսուլման» և «ուլ-եղբայրների» կազմակերպությունը»⁵⁰:

Քաջ դիտակցելով հանդերձ, թե ինչի կարող էր հանցել կրթերի բորբոքումը, ահբեկիչները շարունակեցին ոճրագործությունները, որպեսզի անվտանգություն միջուղորտ ստեղծվեր վարչակարգի հանդեպ: Բացահայտ գինված ելույթներն ուղեկցվում էին անհրաժեշտ պրոպագանդիստական թղաթղակով: «Մուսուլման եղբայրների» ղեկավարությունը մեղկիթներում սպանված ահբեկիչներին հայտարարեց «հանուն

Վավատրի նահատակ-հերոսները»: Հավատացյալների շրջանակներում տարածվում էին վտարանդի ղեկավարների ձայնագրությունները, բնակչության մեջ՝ թերթիկներ՝ պաշտոնական անձանց և անձամբ պրեզիդենտ Զ. Ասադի զին կազմակերպված մահափորձների և հարձակումների վերաբերյալ:

Ի պատասխան իմպերիալիստական-հետադիմական քարոզչությունների՝ Սիրիայի տաջադիմական ուժերը զինեցին գործնական քաղվեր: Այդ զոժպրին պահերին անհատ կերպով գրեկորվեց ԱԱՀ-ի մարտիկացնող զինք, երբ 1979-ին սեպտեմբերի 26-ին սոցիալ-անտեսական վերափոխումների հետագա խորացման ուղիով բնթանալու վերաբերյալ վճռական որոշումներ ընդունվեցին: Բաշարաֆն այն է, որ կատալիսորդ Բասա կուսակցությունն առաջին անգամ ճակատի պայտուհական չիստամթղթով իրեն օտր ինքնաբնեցադատության ենթարկեց: Հայտարարությունը պահանջում էր ներքին իրացություն կալուսանցման ուղղությամբ լուրջ միջոցառումներ ձեռնարկել, անդուլ պաշար մղել պորտաբույծ բուրժուապիայի, բյուրոկրատիայի, կաշառակերության, ինչպես նաև այլ բացասական երևույթների դեմ, որոնք պարարտ հող էին նախապատրաստում «եղբայրների» ակտիվացման համար: ԱԱՀ-ի նախաձեռնողությամբ ամբողջ երկրով մեկ կազմակերպվեցին բանվորադուղաքիական, ուսանողական և հեղափոխական մտավորականների ղեկաված շոկատներ: Այդ առթիվ ճակատի հայտարարությունը ժողովրդին հավաստիացնում էր, որ նրա համարուշող աշխատազրոգականները արմատախիչ են անելու «մուսուլման եղբայրների» ոճրագործներին՝ ի պաշտպանություն ձևը բերված սոցիալ-տնտեսական նվաճումների»⁵¹:

Ճակատի որոշումներն իրենց տրամաբանական արտացույցում գտան Բասա կուսակցության մարզային VII կոնֆերանսի (1979 թ. զեկտեմբեր—1980 թ. հունվար) բանաձևերում ու հանձնարարականներում: Կոնֆերանսը հատկանշական է նրանով, որ նրա բացմանը առաջին անգամ ներկա էին ԱԱՀ-ի անդամ կուսակցությունների ղեկավարները: Կոնֆե-

բանսում հելոյք ունենալով Միրիայի կոմկուսի գլխավոր քարտուղար և. Բազդաշը նշեց, որ «ԱԱԽ-ի որոշումների կենսագործումը մեծ երաշխիք է ժողովրդական զանգվածների նպատակների ու ձգտումների մարմնակերպման համար: Այնուհետև նա ընդգծեց, թե «որքան հիմնովի դուրի է այն պնդումը, որ գոյամարտը Միրիայում կրոնական բնույթ ունի: Սա պայքար է ընդդեմ իմպերիալիզմի, հետադիմության և բոլոր շահագործողների, ինչպեսի կրոնական համոզմունքների տեր էլ լինեն»⁵²:

Միրիայում ստեղծված ծանր կացության պայմաններում 1930-ի մարտի 18-ին Միրիայի կոմկուսի հրապարակած հայտարարությունը նշում էր, որ երկիրը ներսից պայթեցնելու նպատակով Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները հրահրեց իր գործակալ «Մոտուլման եղբայրներին»: Գաղափարային հակաժողովրդական գարշելի բնույթը բողոքիցիւր միտումով «Մոտուլման եղբայրները» կողմնորոշվեցին զեպի կրոնը, որը նրանց հետապնդություն էր բնկնեցում ներքուքն կիսազրգահտ, բայց խիստ հավատացյալ մարդկանց: Սակայն մեր ժողովրդական զանգվածները ավելի բան համոզված են, որ ներկա գոյամարտն ընթանում է հայրենասեր և հայրենադուռների, «սոսուցարմուխների և հետադիմության միջև»⁵³. — սպառված էր հայտարարության մեջ:

Երկրի հայրենասիրական-առաջադիմական բուրք ուժերը պարտավորվեցին սրմատախիլ անէլ հրոսակախմիքի զազափայտագրական հենակետերը, մտքիկողացնէլ ժողովրդական զանգվածների պայքարը ամեն տեսակի հետադիմական ուժերի դեմ: Այդ ուղղությամբ լայն արձագանք գտան պրեսիդենտ Է. Ասադի բողոքում հանդիպումները ՍԿԿ ղեկավարների հետ: Երկու կողմերը բարձր գնահատեցին նրկրի ստաշադիմական ուժերի միասնությունն ու համախմբածությունը՝ վճռական հակահարձակ տալու գործակալներին, որոնց վրա մեծ հույս էին դնում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն ու Եսրայէլը, որպեսզի Միրիայի վզին փաթաթեն Քեմպ-Գևիդի գործարքը⁵⁴:

1930 թ. մայիսին Դամասկոսում տեղի ունեցավ ՍԿԿ V համագումարը: Գումարվելով ներքին, արարական և միջազգային բարդ իրադրություն պայմաններում, համագումարի գլխավոր լուղուղղը դարձավ՝ «Միրիան ծնկի չի գա, նա պաշտպանելու և ամրապնդելու է իր ազգային անկախությունը»: Համագումարի խնդիրներն ու առաջադրանքներն էին.

— անդուլ պայքար մղել Լաիկոզիւր բեմադրեղջան գործարքի և ԱՄՆ-ի, սիոնիզմի, սուաբիան զավճան վարչակարգի և արաբական հետադիմության ծրագրերը.

— աշակցել և պաշտպանել «Տոկունության և հակազդեցության նակատառ», մտքիկողացնէլ արարական երկրների բոլոր հետաքննություններն ընդգծել իմպերիալիզմի և սիոնիզմի.

— շարունակել պայքարը ամրապնդելու և էլ՝ ավելի կատարելագործելու համար ԱԱԽ-ի զերը Էբկրի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կայանքում՝ 1929 թ. սեպտեմբերյան կարևոր որոշումների կենսագործման ուղղությամբ.

— Միրիան վերադարձնել սոցիալական առաջադիմության ուղուն՝ անհրաժեշտ սոցիալ-տնտեսական նախադրայներ ստեղծելու և սոցիալիստական շինարարության անցնելու հետևանքով:

Համագումարի կենտրոնական հարցերից էին՝ կուսակցության վերաբերումները Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կետամամբ, Կրոնանի իրադարձությունները, տնտեսական զարգացման հիմնական ուղղությունը, «սոցիալիստական կազմերոշման» և «սոցիալական առաջադիմության հասկացությունների մասին արված դիտողությունները, արաբական ազգային-ազատագրական շարժման բնորոշ գծերը, կուսակցության IV համագումարում ընդունված ծրագրի որոշ մշղրտումները, պայքարը Ա. Թարքի և Մ. Յուսեֆի խմբակցությունների դեմ և այլ կազմակերպական հարցեր:

Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման մեջ և. Բազդաշը ընդգծեց, որ համաշխարհային կուռեկիստական շարժումը հրաժարվել է ոչ կապիտալիստական զարգացման հասկացություն

նից, նրա փոխարեն օգտագործելով «սոցիալական տոս-
շտիֆիտություն» կամ «սոցիալիստական կոզմոսորոշում» դար-
ձվածքը: Կենսկոմը որոշեց կուսակցություն քաղաքի տերությունը
վերադնել օրչ կուսակալիստական» գաղափարային ուղու վերա-
բերյալ տերինը, բացատրելով, որ այն կրքեր փոփոխության
չ ենթարկի ծրարի դրած խնդիրներն ու առաջադրանքները
և. Բազզարը միամտամտակն նշեց, որ վերջին տարիներին
ներքին և արտաքին գործունեության աղեկության տակ Միլիտ-
յում տեղի է ունեցել հեղափոխական պրոցեսի որոշ քնդ-ս-
տում: Անդրագոտնալով երկրի զարգացման ներկա փուլի
հարցին, նա շեշտեց, որ «Միլիտյում տիրող վարչակարգը
քնավ սոցիալիստական չէ: Մենք չենք էլ օպատում նրանից
իրականացնել այն, ինչ կարելի է սպասել պրոլետարիատի
խիստությունից, Սակայն, մեր կուսակցությունը չի ցանկա-
րում, որ Միլիտան նորմալ շարժում ապրի, այլ ուզում են
շարժանակել ու խորացնել սոցիալական առաջադիմությունը
կենսագործել սոցիալիստական բնույթի միջոցառումներ
և ստեղծել անհրաժեշտ նախադրյալներ՝ անցնելու սոցիալիս-
տական շինարարության»⁵²:

Քննարկելով ներքին հետադիմական ուժերի գործունեու-
թյան ակտիվացման հարքը, համազումաբը նախագրուշտը
բեց այն վտանգավոր հետեանքերի մասին, որ կարող են
առաջացնել ամուսնական իրարակներին՝ հանցավոր կույրներ
ը, մասանանչելով, որ օհենց դրա վրա են հույս դնում իմպե-
րիալիզմը, Իսրայիլը, Սոցիալի վարչակարգը և արաբական
հետադիմությունը»⁵³: Համագումարը բարձր դեահատեց կու-
սակցության զերը «Քաղաքային» դեմ ծավալված մարտ-
բում, որոնց ընթացքում նահատակվել են շատ կոմունիստ
ներ:

Այդ պայմաններում, 1980-ի հուլիսի կեսերին, Միլիտայ
կոմիտեը նորից դիմեց ժողովրդական զանգվածներին: Վեր-
լածելով երկրում ստեղծված իրադրությունը, կոմիտեը նշեց
որ զավաղորները փորձեցին օգտվել անտեսական դժվարու-
թյունների առկաությունից, պետական հատվածի և աշխա-
տավորական զանգվածների վրա չհենկոմը՝ ղեկավարություն

թույլ տված սխալներից: Սակայն, քնդգծում էր կոմիտեը,
այդ բան է պայքարել սխալները վերացնելու համար, այլ բան՝
անկեղ բազաբայինների սպանությունը: Սանր կացությունից
զարս զարս համար կոմիտեը հրատապ խնդր էր համարում
հենկոմ ժողովրդական զանգվածների լիակատար պաշտպա-
նության վրա՝ իրականացնելու ԱՆԷԻ-ի, Բասա կուսակցու-
թյան մարտելու VII կոնֆերանսի որոշումներն ու պրեդի-
կան Է. Ասադի կույրներում առաջ բաշված խնդիրները»⁵⁴:

Հուլիս-օգոստոսին Գամաախոտում կայացավ Բասա կու-
սակցության համազգային XIII համագումարը: Վերլծնելով
երկրում ստեղծված դրությունը, համագումարը նշեց, որ հիմ-
նարդման քրվանից Բասար կղը է հոգևոր-կրոնական հետա-
դիմության դիվալթը անխոյար, նրա մեջ տեսնելով արաբա-
կան բազաբակրթության ամենաոխերիմ քննաժուռն և իմպե-
րիալիզմի դիվալթը հարվածային ուժը: Ներքին քաղաքակա-
նության բնագավառում քնդունված բաշվածների նպատակն
էր՝ էլ ավելի ուժեղացնել պայքարը ամուսնական կորստ-
ների՝ թափփուկների դեմ, խորացնել և զարգացնել սոցիալ-
անտեսական վերադիմությունները, իրագործել երկիրը սո-
ցիալիստական ուղիով զարգացնելու վերաբերյալ կուսակցու-
թյան մշակած ծրարիքը, ժողովրդական զանգվածներին ներ-
գրովի կառավարում մեջ, զեմնիրատական լայն ազատու-
թյուններ տալ առաջադիմական քաղաքական կուսակցու-
թյուններին ու հատարական կազմակերպություններին,
ամրապնդել ԱՆԷԻ-ի զեբը քաղաքական կյանքում, բենագա-
տություն և ինքնաքննադատության միջոցով վերացնել թույլ
տրված բեզբողությունն ու բեբությունները»⁵⁵:

Միլիտական կառավարությանը մենական աջակցություն
ցույց տվին բանվորները, գյուղացիները, հեղափոխական
մտավորականությունը և այլ առաջադիմական ուժեր: Երկրով
մեկ տեղի էին ունենում բաշվածարք ցույցեր ու միտինգ-
ներ՝ ք պաշտպանություն իշխանության ձեռնարկած միջո-
ցառումներին, քնդունվեցին մի շարք նոր օրենքներ և ղեկըտ-
ներ՝ աշխատավարձի բարձրացման և կենսաթոշակների
սպասովման վերաբերյալ, լուրջ փոփոխություններ մտցվե-

ցին զատվարտության համակարգում, կանոնավորվեցին գների կայունացման և օրինազանց շահութաբերության դեմ պայքարող հանձնաժողովների աշխատանքները:

Սիրիայի դեմ հյուսված դավադրության ձախողման գործում Լեւանակալից զեր իտալացին նաև արարական առաջադիմական ուժերը, քեզմանքային կամունիստական ու բանվորական կուսակցություններն ու Պաղեստինի արատադրական կազմակերպության զանազան չղկատները, մասնավորապես՝ ՄՆուսուրման եզբայնիերի» ոճրագործությունները զատապարտվեցին նաև արաբական աշխարհի մուսուլմանական ու քրիստոնեական կրոնագետների կողմից:

Մերձավոր արևելքի, մասնավորապես Սիրիայի առաջադիմական վարակաբազի հեծ իմպերիալիստական շրջանների և հետադիմական ուժերի մերձալյությունների ուժեղացման պայմաններում, առանձնահատուկ նշանակություն ունեն արարական ազգային հայրենասիրական ուժերի փոխհարարերությունները Մովհական Միուրյան հետ: Այդ իսկ տեսակետից պատմական խոշոր իրադարձություն հանդիսացավ 1980 թ. կնքված սովհետա-սիրիական բարեկամության և համագործակցության պայմանագիրը: Սիրիական ժողովուրդը և արարական առաջադիմական բոլոր ուժերը մեծ զոհանակությամբ ու երախտագետությամբ զվճարվորեցին պայմանագրի վավերացումը, քանզի այն նեցուկ է Սիրիայի հակաիմպերիալիստական պայքարին և ստրատեգիական հավասարակշռություն ստեղծեց ընդդեմ ԱՄՆ—Իսրայելի—եզիպտոս առանցքի՝ ի խնդր Մերձավոր արևելքում արդարացի ու կայուն խաղաղության հաստատման:

Մակայն իմպերիալիստական տերությունների ծախու կամակատարները ազմուկ բարձրացրին Սիրիայի դեմ, որը, իբր, կնքելով պայմանագիրը, հրամարվեց դրական ներքուրյան սիդրունքներից, իբր այն ահավոր սպառնալիք» էր ողջ Մերձավոր արևելքում:

1981 թ. մարտի 21-ին Լույսի ունենալով Վարարական բանվորական արմիրությունների միջազգային ֆեդերացիայի 25-րդ տարեկարծի առթիվ, Է. Ասադը անարդանքի սյունի

գամեց իմպերիալիզմի գործակալներին և բոտ արժանավունց ցեահատեց սովհետա-սիրիական պայմանագրի նշանակությունը: Նա քեղծեց, որ Վովհական Միուրյանը Սիրիային ցույց է տալու մեծարժեք ուղղմարադարական ու տնտեսական օգնություն: ...Նալ նրանք, թղբր վարկարկում են բարեկամության պայմանագիրը, թող համանանք կնքեն Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին հետո»⁹⁹:

1981 թ. մայիսի 9-ին կայացած խորհրդակցության ժամանակ արաբական երկրների կոմունիստական ու բանվորական կուսակցություններն անհրաժեշտ համարեցին համաշխարհային հասարակալնության ուշադրությունը հրավիրել այն փաստի վրա, որ ամերիկյան իմպերիալիզմն Իսրայելին օգտագործում էր արարական ազատագրական շարժման, Սիրիայի, Լիբանանի և ՊՆԾ-ի դեմ, այն ժամանակ, երբ լիբանանյան ձցնածամի կարգավորման սրուակի դրական գործունեներ Երևան էկան, երբ ձախողվեցին ներքին զավագրական գործունեությունները թև Սիրիայի և թև Լիբանանի դեմ և, վերջապես, երբ ուժեղացավ համագործակցությունը արաբների և ՍՍՀՄ-ի միջև: Կոմունիստները զիմեցին իրենց երկրների հայրենասիրական-առաջադիմական բոլոր ուժերին համախմբել մեկ միասնական ճակատում, քնդդեմ իմպերիալիզմի, Իսրայելի և հետադիմության, ի պաշտպանություն սիրիա-լիբանանյան-պաղեստինյան զաշնրի սոկունության¹⁰⁰: Ի պաշտպանություն Սիրիայի, 1981-ի հունիսի 22-ին Դամասկոսում գումարվեց համերալյության միջազգային կոնֆերանսը: Սովհետական կառավարության անունից ընթերցվեց կոնֆերանսի մասնակիցներին հղված նամակը, որտեղ ասված էր, որ Մերձավոր արևելքում ամերիկյան իմպերիալիզմի և Երա գործակալների մերձալյությունները պահանջում էին արարական աշխարհի բոլոր հայրենասիրական ուժերի միասնություն, նրանց հակամպերիալիստական պայքարի ուժեղացում և արարական ժողովուրդների արդարացի պայքարի համաշխարհային պաշտպանություն: Նամակը միասնական խրոս նախազդուշանում էր Իսրայելին, որ Սիրիայի դեմ

ուղղված ամեն մի ուղրեմա դիմադրության կհանդիպի Սովետական Միության և բոլոր խաղաղասեր պետությունների կողմից: Միրիայի Նկատմամբ ձեռնարկած արկածախնդրությունը, սակայն, ձախողվեց հենց սաղմի մեջ, այն բանից հետո, երբ սովետական կառավարությունը լրջորեն զգուշացրեց ագրեսորին⁶¹:

Միրիայի քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական վիճակը շարունակում է մնալ անկայուն և օտգնապաշտից:

Ճգնճամադից դուրս գալու համար իրական ծրագրեր և առաջարկում Միրիայի կոմիտու: Պաշտպանելով սիրիական կառավարության հակաիմպերիալիստական արտաքին կուրսը և ձեռք բերած նվաճումները, կոմիտուը միաժամանակ չանում է կարճ ժամանակամիջոցում հասնել հետևյալ կենտրոնական խնդիրների իրագործմանը. ամբալնդել բոլոր հայրենասիրական-առաջադիմական ուժերի միասնությունը և լայն զեմոկրատական ազատություններ տալ, որպեսզի ամուր հիմքերի վրա զրվեն Աևժ-ի աշխատանքները, առավելագույն շահով խորացնել և ամրապնդել սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունները, նախ՝ ապահովելու համար Միրիայի վերադարձը սոցիալական առաջադիմության և ապա՝ ընթանալու սոցիալիստական շինարարության հետագա զարգացման ուղիով, ուժեղացնել համագործակցությունն ու բարեկամությունը ՍՍՀՄ-ի և սոցիալիստական մյուս երկրների հետ⁶²:

* * *

Խնդրո առարկա ժամանակաշրջանում Միրիայի առաջադիմական վարչակարգը իրականացրեց սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունների մի ամբողջ կոմպլեքս: Միրիայի ազգային դեմոկրատական հեղափոխության շնորհիվ նախադրյալներ ստեղծվեցին երկրի տնտեսության հետամնացության վերացման համար:

Երկրի ղեկավար հեղափոխական դեմոկրատները, սկզբից էնթ մեյրմեյով զարգացման կապիտալիստական ուղին, հանգևն ենակ աղաչյին-դեմոկրատական հեղափոխությունը մինչև վերջ հասցնելու և սոցիալիզմի ուղիով ընթանալու օպտին: Միրիայի մշտական սահմանադրության առաջին հոդվածն սրբալու է բնութագրում երկրի քաղաքական կարգը. «Միրիայի Արարական Հանրապետությունը ժողովրդազննակրատական և սոցիալիստական սուվերեն պետություն է»⁶³:

Սոցիալական առաջադիմության համար մղված պայքարն ուղեկցվում էր դասակարգային սուր պայքարով Հողալի բարեփոխությունների կիրառման հետևանքով հումկու հարված հասցվեց 70%-ը բ կալվածատերությանը: Կատարվեցին մի շարք ազգայնացումներ արդյունաբերության, արտաքին առևտրի, բանկային համակարգի, ապահովագրական ընկերությունների և սպասարկման բնագավառներում: Այդ ամենը հանդեսացրեց պետական հատվածի զարգացմանը և ազգային անկախ տնտեսության ամրապնդմանը:

Պետական հատվածը 1980-ի տվյալներով ընդգրկում էր արդյունաբերական ձեռնարկությունների ավելի քան 80%-ը, արտաքին առևտրի 70%-ը և ներքին առևտրի 40%-ը: Տարեցտարի աճում էին պետական հատվածին հատկացվող կապիտալ ներդրումները: 1976—1980 թթ., 4-րդ հեղամյակում, սիրիակ, զրանք կազմում էին 44, 777, 521 հազար սիրիական լիրա (82,7%), մինչդեռ մասնավոր և համախառն հատվածներին հատկացվել էր 9,388,479 հազար լիրա (17,3%)⁶⁴:

Պետական հատվածի ակալով գործունեությունը են պայմանավորված առևտրա-տնտեսական բացասական հաշվեկշռի ծածկումը, գյուղատնտեսության, արդյունաբերության, և տնտեսության այլ ճյուղերի զարգացման տեմպերի արագացումը, երկրի պաշտպանության համար հակայական ծախսերի փոխհատուցումը և ժողովրդական դանդաղմաների կենսամակարդակի նկատյի բարելավումը:

Պետական հատվածը համարվում էր կուտակման ֆունդի գլխավոր աղբյուրը: Պաշտոնական տվյալների համաձայն, 1968—1973 թթ. ազգային եկամտի տարեկան միջին աճը

կազմել էր 9,6%, մինչդեռ ազգային խոշոր բուրժուազիայի իշխանության տարիներին՝ 1954—1958 թթ. այն չի անցել 4,5%-ից⁶⁵։ Բարձրացել էր նաև բնակչության մեկ շնչին ընդհանուր միջին եկամուտը, եկի՛ այն 1967 թ. կազմում էր 670⁶⁶ ապա 1975 թ.՝ 1825 սփրիական լիրա⁶⁷։

Սփրիայի տնտեսության զգալիոր էլյուրը գյուղատնտեսությունն է։ Այն ապահովում է ազգային եկամտի 37—43%՝ նրանում ընդգրկված է երկրի աշխատուժի 60—70%-ը, իսկ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը կազմում է երկրի արտահանումների 70—80%-ը⁶⁸։ Ենթ նրա բաժինն ազգային եկամտում 1967 թ. կազմում էր 1093 մլն սփրիական լիրա⁶⁹, ապա 1975 թ. հասավ 2014,2 մլն սփրիական լիրայի⁷⁰։

Սփրիայի հողային տարածությունը կազմում է 18,373,872 հեկտար։ Ամբողջ երկրում մշակման համար պիտանի 8,632,452 հա հողատարածությունից մշակվում է 6,096,768 հա, որից բնօրումն էր 538,003 հեկտարն է ոռոգվող⁷¹։

Սփրիայում մինչև 1958 թ. հողը հիմնականում կենտրոնացված էր խոշոր կալվածատեր-ֆեոդալների ձեռքում։ Ամբողջ մշակելի հողատարածությունից 3 մլն հա պատկանում էր 7 հազար ֆեոդալական բնօտմբերների, իսկ ոռոգվող հողատարածության 3/4 մասին՝ 400 հազար հա, տիրում էր 1600 կալվածատեր⁷²։

1958 թ. սեպտեմբերի 28-ին հրապարակվեց հողային բարեփոխությունների մասին N 161 օրենքը, որ սահմանեց կալվածատերերի ու գյուղացիների հողահատորների շահերը 3 արաբայություն կալվածատեր իրավունք ունի իր ձեռքում պահել 300 հա անչորհի և 80 հա ոռոգվող, ինչպես նաև ժառանգել 160 հա անչորհի և 40 հա ոռոգվող հող, այլ խոտքով, տիրել 460 հա անչորհի և 120 հա ոռոգվող հողատարածություն⁷³։ Անչորտ դա մեծ տարածություն էր։ Սրենքը նախատեսում էր կալվածատերերից վերցված հողերը գյուղացիներին բաժանել, սակայն ոչ սեփականատերական իրավունքով ֆեոդալները բռնազրկված հողերի համար պետք է

փոխհատուցում ստանալին։ Այն որոշ չափով սահմանափակեց խոշոր կալվածատերերի սեցիալ-տնտեսական հզորությունը և քաղաքական ազդեցությունը, նպաստեց գյուղում կապիտալիստական արտադրանքարտաբերությունների զարգացմանը և հողազուրկ գյուղացիների մի մասին ապահովեց հողով։

Սփրիայի կոմկուսը և մյուս առաջադիմական ուժերը անցյալ պայքար էին մղում հողային բարեփոխությունների օրենքն ավելի արմատական դարձնելու համար։ Նրանք ճնշեց ներքո Սփրիայի իրար հաջորդող կառավարությունները ստեղծած եղանակներ կամ լուսցուցիչ օրենքներ հրատարակելու։ Այսպես, 1963 թ. և 1966 թ. հաջորդող կառավարությունները շարունակեցին սահմանվեց 40-ից մինչև 324 հա անչորհի և 16-ից մինչև 60 հա ոռոգվող հողատարածություն⁷⁴։

1959—1968 թթ. քնթացքում հողային բարեփոխությունների օրենքի կենսազորման շնորհիվ 65 հազար հողազուրկ և սակավահող գյուղացիներ ստացան 672,337 հա, այսինքն ստարված հողատարածության՝ 1,356,138 հա, միայն 49,8%-ը⁷⁵։ Իսկ մինչև 1974 թվականը գյուղացիներին բաժանվեց 1,5 մլն հա կալվածատերական և 600 հազար հա պետական հողատարածություն⁷⁶։

Հողային վերափոխությունների քաղաքականությունը լայր հարված հասցրեց ֆեոդալական կալվածատերական ուժերի դիրքերին, վերացրեց ֆեոդալական արտադրանքարտաբերությունների բուրժուազիական արտադրանքարտաբերություններին բուրժուազիական դարձնելը և զանազան հարկեր, սրեց դասակարգային պայքարը գյուղում և բարձրացրեց գյուղացիության դասակարգային գիտակցությունը։ Սակայն հողային հարցը զուտ լի ստացել իր արմատական լուծումը՝ Դեռևս գոյություն ունի հողազուրկ գյուղացիներ մի շո՛ք դանազված, իսկ հող ստացող գյուղացիներին մեծ մասը, զրկված լինելով նյութական միջոցներից, իր հողակտորը վարձով է առնել գյուղական բուրժուազիայի ներկայացուցիչներին, որոնք, օգտագործելով ժամանակակից տեխնիկան, ստեղծում են կապիտալիստական համեմատաբար խոշոր տնտեսություններ։ Մոտ 4600 խոշոր

Հողատերերը, որոնց վրա թեև տարածվում էր բարեփոխությունների օրենքը, շարունակում էին օգտագործել ինչ-որ ձևով պահպանած իրենց լայն Հողատարածությունները և շահագործել նրանց վրա աշխատող գյուղացիներին⁷¹:

Միջինում լայն թափ ստացավ գյուղատնտեսական կոոպերատիվ շարժումը: Մինչև 1974 թ. երկրում կային 1723 մասնակարարող, վաճառող կոոպերատիվներ, որոնք ընդգրկում էին 135 հազար գյուղացիական ընտանիք և որոնց տնօրինության տակ էր գտնվում մշակելի Հողատարածության 1/3 մասը⁷²: Իսկ 1979 թ. կոոպերատիվների թիվը հասավ 3501-ի, որոնք ընդգրկում էին 304844 մարդ և զբաղեցնում 1504 հազար հեկտար Հողատարածություն⁷³:

Վարկերի, սերմացուի, պարարտանյութի, գյուղատնտեսական գործիքների, ժամանակակից տեխնիկայի և ոռոգման միջոցների ապահովման գործում պետությունը զգալի օգնություն է ցուցաբերում կոոպերատիվներին: Գյուղատնտեսական կոոպերատիվ բանկի արձանագրած վարկերը տարեցտարի կառավարվել են 1967 թ. դրանք կաշվում էին 20,508,736 սֆր. լիրա⁸⁰, ապա 1979 թ.⁸¹ 609,9 մլն լիրա⁸²: Մակաչի կոոպերատիվները կանգնած են զովարությունների առջև. զեռես անբավարար է չբավոր և մանր գյուղացիությունն զերբ կոոպերատիվների վարչության ղեկավարման գործում, որ հարուստ գյուղացիները նպաստել են պետական միջոցները օգտագործել անձնական նպատակների համար, զեկվադոր մարմիններում բացակայում են զեմոնրատական սկզբունքները, երբեմն էլ պետական մարմինների միջամտությունը խոչընդոտում է նրանց բնականորեն զարգացումը, հատուկ ուշադրություն չի դարձվում կոոպերատիվների անդամների մասնագիտական որակավորմանը և չուկայում գյուղատնտեսական միջոցների իրացմանը:

Հողային բարեփոխությունների օրենքը նախատեսում է պետական տնտեսությունների ստեղծում: Մինչև 1975 թ. երկրում հիմնվել են 15 փորձնական և արտադրական պետական տնտեսություններ, որոնք ընդգրկում էին 6100 հա ոռոգվող և 127000 հա անըրզի Հողատարածություն⁸², Սակայն բարե-

կապտ տրամաններն առկա էին պետական տնտեսությունների բազմացման և գյուղատնտեսական կոոպերացիաների տարածման համար, հատկապես պետության կողմից նոր յուրացված Հողատարածություններում:

Միջինի գյուղատնտեսության ինտենսիվ զարգացման նըպաստակով տարեցտարի աճում են նրան հատկացվող կապիտալ ներդրումները, կիի 1967 թ. դրանք կազմում էին 436,315 հազար սֆր. լիրա⁸³, ապա 1975 թ.⁸⁴ 1254 մլն, իսկ 1979 թ.⁸⁵ 1611 մլն սֆր. լիրա⁸⁶: Գյուղատնտեսական համախառն արտադրույթը այդ թվականներին համապատասխանաբար կազմում էր 1039,3⁸⁵, 2014,2, 2170,2 մլն սֆր. լիրա⁸⁶: Այսինքն՝ գյուղատնտեսական արտադրանքը 1867 թ. համեմատությամբ 1875 և 1977 թվականներին աճել էր համապատասխանաբար 89,8 և 108,8% -ով:

Քանի որ գյուղատնտեսությունը հիմնականում համարվում է մասնավոր հատված, ուստի բացի պետության հատկացրած կապիտալ ներդրումներից, մասնավոր հատվածը կույնպես հակալական դուժարներ է ներդրում: Այսուհանդերձ գյուղատնտեսական արտադրանքի աճը եւս է մնում աճող պոտանշալից: Դրա մասին է վկայում այն փաստը, որ 1876 թ. Միջինն ներմուծեց 1,5 մլրդ սֆր. լիրայի գյուղատնտեսական զանազան միջոցներ⁸⁷:

Այս բոլորը խոսում են այն մասին, որ Միջինի գյուղատնտեսությունն առջև լուրջ խնդիրներ են կանգնած, և սերիական կառավարությունը շատ անելիքներ ունի այդ ուղղությամբ:

Քաջ գիտակցելով հանդերձ, որ Հողային բարեփոխությունների մասին վերը նշված օրենքները լիովին չեն լուծի սպարտային հարցը, Միջինի առաջադիմական-հայրենասիրական ուժերը, անխտամենայնիվ պաշտպանում են այդ օրենքները և որչ ուժերը ներդնում դրանք կենսադրոշմու և խորաշնչելու համար:

Ազգային հարցը լուծելու առաջին նահեղական ծրագրով հանդես է գալիս ՍԿԿ-ը 1969 թ. կուսակցության III

Համագումարը առաջ ցածից ագրարային նոր ծրագիր, որը գյուղացիական զանգվածներին կոչ էր անում պայքարել հանուն ազգային-դեմոկրատական հեղափոխության խնդիրների իրականացման: Համագումարը մասնավորապես ընդգծում էր, որ արմատական բարեփոխությունները պետք է ուղղված լինեն կալվածատիրական հողատիրության մեաջորդները ոչնչացնելուն⁸⁸:

1974 թ. կոմկուսի IV Համագումարը սահմանեց կուսակցության գլխավոր գիրք գյուղացիական հարցում: Երազրում արտացոլված էին փոխադարձաբար կապված նրկու գաղափար, այն է՝ «կալվածատիրական սեփականության մեաջորդները վերացնելու լոգունգով գյուղացիներին ազգային-դեմոկրատական հեղափոխության մեջ ներգրավել և թջոչում հանուն սոցիալիստական վերափոխությունների հողթնակիչ մղվելից պայքարի համար համապատասխան սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմաններ նախապատրաստել: Ըստ որում բանվոր դասակարգը պետք է մշտականորեն պաշտպանի գյուղացիների պահանջները: Սիրիայի կոմունիստական կուսակցությունը հանդես եկավ ազգային-դեմոկրատական հեղափոխության մեջ բանվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքում արմատական պահանջով:

Կոմկուսը կարևորագույն խնդիր էր համարում.

— բունգրավել խոշոր կալվածատեր-ֆեոդալների մնացած հողերը, սահմանափակել հողատիրության և հողօգտագործման առավելագույն շախր:

— շարունակել բունգրավված և պետական հողերի բաժանումը ընաղաղրի և աղքատ գյուղացիներին.

— դեմոկրատական հիմունքներով դարի առ կուլտեստեսային կարգի տարածմանը, որը թույլ է տալիս ուսցիտես կերպով օգտագործել աշխատանքային ռեսուրսները, կիրառել նոր տեխնիկան, լայն հնարավորություններ է ստեղծում գյուղացիների եկամտեսների ու բարեկեցության բարձրացման համար.

— ընդլայնել գյուղատնտեսական հանրային հատվածը, շարունակելով խոշոան հողերի յուրացումը և պետական արև-

տեսությունների ստեղծումը, հատկապես Եփրատի աղաղանում.

— կատարելագործել գյուղատնտեսության համակողմանի զարգացման պլանավորումը, որպեսզի ապահովի հողագործության, տեստեսպահության և արդյունաբերական կուլտեսունների արտագրանի բարձրացումը.

— բարելավել գյուղատնտեսական բանկի գործունեսությունը, մարի տալ միջան ընաղաղրի, աղքատ և միջին գյուղացիներին, կոսպերատիվներին ու կուլտեսություններին.

— հիմնել պետական մասնագրտացված հիմնարկներ գյուղատնտեսական մթերքների մշտաորի համար⁸⁹:

1980 թ. գումարված Սիրիայի կոմկուսի V Համագումարում հայնպես աղի ընկնող տեղ գրավից ագրարային հարցը: Հնաղիտես դեկուցման մեջ նշվում էր, որ գյուղում հարկավոր է կրկնայն ձևերով մշնել գյուղական բուրժուաղիայի (կուլտեսության) աճող դիմաղրությունը: Կուլտեսները մարձակայնում էին հողերն ու գյուղատնտեսական մեքենաները, նեղում լրավորությանը: Կուսակցությունը անհնաղաղաղ էր համարում յուրունակի աղաղարը հողային բարեփոխությունների լրակատար խորացման ու կատարելագործման համար, իրաղործել կոմունիստեսների առաղ բաղած «հողը՝ մշակողիչն» հեղափոխական լոգունգը և ծրագրել սոցիալիստական հողաղործության կաղմակերպման նպատակին ուղղված միըղացումներ⁹⁰:

Սիրիայի սոցիալ-տնտեսական առաղաղիմական վերափոխությունների համակարգում նշանակաղից տեղ է գրավում աղաղային արդյունաբերությունը: Սիրիայում արդյունաբերության առավել զարգացած շյուղերից են թեթև, նավթայինիական, մետաղամշակման, էլեկտրոէներղիայի և շինեսկոյունների արդյունաբերությունը:

Մինչև 1979 թ. երկրում հաղվվում էր պետական հատվածի՝ 1071 խոշոր և մասնավոր հատվածի 43460 մանը, ընգումներ 44531 արղյունաբերական ձևաբերղություն⁹¹: 1979 թ. աղլաներով միայն պետական հատվածում աղխատում էր

96856 բանվոր⁹²։ Տարեցտարի աճում են պետական հատվածին հատկացվող կապիտալ ներդրումները, որոնց մասին պատկերացում է տալիս աղյուսակ 1-ը։

Աղյուսակ 1
Միբրայի արդյունաբերական պետական հատվածի կապիտալ ներդրումները

Տարեթիվ	Կապիտալ ներդրումները (մլն. սիր. լիրա)	Տեղանկերով նախորդ տարվա համեմատությամբ
1972	339,3	—
1973	436,3	29
1974	960,4	125
1975	1393,1	65,8
1976	1272,2	89,6

Հարկ է նշել, որ դրանք 1979 թ. կառնեցին 3636194 հազար սիր. լիրա⁹⁴։

Այս միջոցառումները, անշուշտ, առաջադիմական բրնայթ էին կրում, քանի որ բարեկատու պայմաններ էին ըստեղծում աղյուսակի արդյունաբերության համար։ Սակայն, պետք է նշել, որ տեղի էր ունենում այդ ներդրումների զգալի վատնում և շարաշահում՝ պետական բյուրոկրատական ապարատի որոշ ծառայողների, ինչպես նաև մասնավոր հատվածի կողմից։ Բանն այն է, որ Միբրայում դեռևս գոյություն ունեցող կապիտալիստական մասնավոր հատված, որն ակտիվ մասնակցություն էր ցուցաբերում անտեսության մի շարք նյութերում, հատկապես վերամշակող արդյունաբերության, սպասարկման, շինարարության և ներքին մեծածախ առևտրի ոլորտներում։ Այսպես, 1970 թ. արդյունաբերական արտադրանքի ընդհանուր արժեքը կազմում էր 2,621 մլն լիրա, որից 855 մլն, այսինքն 32,6%⁹⁵ պատկանում էր մասնավոր հատվածին։

Միբրայի արդյունաբերության արդիականացման գոր-

ծում նշանակալից էր ՍՍՀՄ-ի և սոցիալիստական երկրների ցույց տված անսենական ու տեխնիկական օգնությունը։ 1957—1975 թթ. ՍՍՀՄ-ի օժանդակությամբ Միբրայում շարք մտան ավելի քան 23 օբյեկտներ, այդ թվում՝ արդյունաբերական 9 խոշոր ձեռնարկություններ։ Կառուցման ընթացքում մեծ գումարում 25-ից ավելի օբյեկտներ⁹⁶։ Տնտեսության և հասակացն, էներգետիկ բալանսի հետագա զարգացման համար մեծ նշանակություն ունեցավ Սովետական Միության օգնությամբ Եփրատի ամբարտակի և ջրաէլեկտրակայանի կառուցումը, որը տալիս է երկրի էլեկտրաէներգիայի 80% -ը և ավիացրել է մշակելի հողատարածությունը 600 հազար հեկտար⁹⁷։

Սովետական Միությունը Միբրային ցույց է տալիս բազմակողմանի օգնություն, որն առաջին հերթին նպաստում է երկրում արդյունաբերության նոր ճյուղերի ստեղծմանը, գյուղատնտեսության հետագա զարգացմանը, պետական հատվածի ամրապնդմանը։ Միբրայի կոմկուրբ բարձր է զննատառում Սովետական Միության անշահախնդիր օգնությունը, որը կարևոր դեր է խաղում երկրի տնտեսական անկախության եկամտան և քաղաքական անկախության ամրապնդման գործում։ Ահա, թե այդ մասին ինչ է գրում «Ռիրասաթ իշխիրաս» ամսագիրը. «Սովետական Միության տնտեսական-տեխնիկական օգնությունը մեր աշխատավորական գանձվածուկը զննատառում էն որպես եղբայրական օգնություն, որն արտահայտում է մարտնչող ժողովուրդների հանդեպ Սովետական Միության քաղաքականության ինտերնացիոնալիստական բնույթը։ Մեր մոլորվորը քաջ դիտակցում է, որ ՍՍՀՄ-ն ու սոցիալիստական մյուս երկրները չունեն ավելորդ կապիտալներ՝ արտահանելու և ներդնելու զարգացող երկրներում բնական պետություններ ազատորեն թալանելու, ինչպես այդ անում են իմպերիալիստական մոնոպոլիաները»⁹⁸։

Միբրայի կոմկուրբ գտնում է, որ արդյունաբերական պետական հատվածի հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ է այն ազատել պրոտարյուծ մասնավոր հատվածի շահագործումից, վերածել տնտեսության դիմավոր օղակի, ազատել

Միջին ներմուծումների բաշխումը պետական և մասնավոր հատվածների միջև

Ցուցիչ	1972	1974	1975	1976
Պետ. հատված	1611	2462	4311	5771
Մասնավոր հատված	731	1108	1724	3932

Նշված թվերը փաստում են, որ ներմուծումները պետական հատվածում աճել էին քնգամներ 3,6 անգամ, իսկ մասնավոր հատվածում՝ աճում էր 2 անգամ: 1973—1976 թթ. խոշոր առևտրականների գոտ շահույթը արտաքին առևտրից կազմել է 2 միլիարդ սիր. լիրա¹⁰¹:

Ի կառույցումն ազգային առաջդիմական ճակատի 1979 թ. որոշումների, սիրիական կառավարությունը ձեռնարկում էր մի շարք օրենքների հրատարակման: Պետական օպորտուրը հետադիմական և կաշառակեր տարրերից մաքրելու նպատակով կազմակերպվեց հատուկ կոմիտե: Խիստ նկատելի էր սահմանվեց վալյուտային գործողությունների նկատմամբ վերացվեց սև շուկան և ստեղծվեց նրան համարժեք պետական շուկա, որը սկսեց կարգավորել վալյուտային թնկացադիր: Վերստին գործադրվեցին մի շարք սահմանափակումներ արտաքին առևտրի մասնավոր հատվածի նկատմամբ: Այդ միջոցառումների շնորհիվ զգալիորեն բարձրացավ առևտրի պետական հատվածի դերը: 1979 թ. տվյալներով, պետական հատվածի կողմից արտահանվել է 5931,9 և ներմուծվել է 9445,7 մլն սիր. լիրա արժողությամբ ապրանք, միևնույն մասնավոր հատվածի կողմից համապատասխանաբար՝ 3621,1 և 521,4 մլն սիր. լիրայի¹⁰²: Պա նշանակում է, որ 1976 թ. համեմատությամբ պետական հատվածի ներմուծումներն աճել են 1,6 անգամ, այնինչ մասնավորները նվազել է:

Սիրիան հիմնականում ներմուծում է ավտոմեքենաներ,

բյուրոկրատիզմի բաշխումներից, ավելացնել կապիտալ ներդրումները, ապահովել անհրաժեշտ որակյալ կադրերով արտադրության մեջ կենսագործել նյութական և բարոյական խթանները, բարելավել աշխատավորության սոցիալական ապահովագրության, կրթության, առողջապահության, կուլտուրական հանգստի պայմանները: Կոմկուսը նաև անհրաժեշտ է համարում կազմակերպել արտադրական բանվորական կոմիտեներ, որոնք կմասնակցեն և կվերահսկեն արտադրության զեկավարումը, յուրաքանչյուր ձեռնարկությունում և հիմնարկում ստեղծել ազգային առաջդիմական ճակատի մասնաճյուղեր⁹⁹:

Սիրիայի տնտեսության մեջ կարևոր դեր է խաղում առևտուրը: Նա ապին է ազգային եկամտի 15%-ը: Մանեզատի մասնակց Սիրիայի առևտուրը ամբողջովին կախված էր օտարերկրյա՝ ֆրանսիական, անգլիական և ամերիկյան կապիտալից: Քաղաքական անկախություն ձեռք բերելուց հետո ազգային իշխանությունը ձգտում էր ամեն կերպ ազատվել կապիտալիստական մոնոպոլիաների գերիշխանությունից: 1967 թվականից սկսած սիրիական կառավարությունների կիրառած ազգայնացումների շնորհիվ, ուժեղացավ պետական հատվածի դերը նաև առևտրի քնազավառումը: Բասս կուսակցության մարզային IV (1968 թ.), V (1971) և VI (1975 թ.) համագումարները հաստի ուղադրություն նվիրեցին արտաքին առևտրի լիակատար ազգայնացման հարցին: Պաշտոնական տվյալների համաձայն 1976 թ. արտաքին առևտրի պետական հատվածի ձեռքում էր կենտրոնացված կլմուտայի 68,7%-ը:

Մակայն մասնավոր հատվածի զբոլությունը մեծ վտանգ է ներկայացնում, հատկապես ներմուծումների ներքին առևտրի սպալարում, որ այն տնօրինում է ապրանքաշրջանառության 80%-ը:

Ստորև բերված աղյուսակը (աղ. 2) ցույց է առաջ ներմուծումների բաշխումը պետական և մասնավոր հատվածների միջև (մլն. սիր. լիրայով):

սարքավորումներ, դուրդատնեսական մեքենաներ, բիմբուկան նյութեր, անդամներ, շումբ, կիսամշակված արդյունաբերական ապրանքներ, քանակաբանական արտադրանքներ 1967 թ. նրա ներմուծումները կազմեցին 1009 մլն. սիր. լիրա¹⁰³, իսկ 1975 թ.՝ 6236 մլն լիրա¹⁰⁴, այլ խոսքով՝ աճեցին ավելի քան 6 անգամ, մինչ արտածումները համապատասխանաբար կազմեցին 589¹⁰⁵ և 2440, 9 մլն սիր. լիրա¹⁰⁶, այսինքն՝ աճեցին 5,7 անգամ: Հարկ է նշել, սակայն, որ և՛ 1967 թ. արտաբերյալի արտադրության հաշվեկշիռը կազմել է 410 մլն լիրա¹⁰⁷, այսպես 1975 թ. ամբողջ աշխարհի՝ 2795,1 մլն սիր. լիրայի¹⁰⁸: Բացասական հաշվեկշիռը 1976, 1977, 1978 թվականներին համապատասխանաբար էղանց 5062¹⁰⁹, 6250 և 5500 մլն սիր. լիրա¹¹⁰:

Սիրիայի արտաբերյալի արտադրության հաշվեկշիռը արդյունք է ԱՄՆ-ի և արևմտյան իմպերիալիստական պետությունների հետ կնքված անիրավահավասար անտարակոտ համաձայնագրերի, որոնք ամեն կերպ շահում են ավելի շատ արտահանողի, քան ներմուծող, Սիրիային մշտապես կախման մեջ պահել համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսություններ, անընդհատ բարձրացնել արդյունաբերական և կիսամշակված ապրանքների գները՝ կապված կապիտալիստական աշխարհի անտեսական ճգնաժամի հետ:

Սիրիայի ներմուծումները կապիտալիստական երկրներից 1976 թ. կազմեցին 6283144 հազար սիր. լիրա, այսինքն՝ ընդհանուր ներմուծումների 68,2%-ը, մինչդեռ նրա արտահանումները կազմեցին ընդամենը 2437373 հազար սիր. լիրա, այսինքն՝ ընդհանուր ծավալի 58,8%-ը¹¹¹: Գա նշանակում է, որ Սիրիայի անտարակոտ բացասական հաշվեկշիռը կապիտալիստական երկրների հետ 1976 թ. կազմեց 3,845,771 հազար սիր. լիրա: Եվ 1979 թ. Հեռանդրված միջոցառումների շնորհիվ այն իրավիճակում էր, որ Սիրիայի կապիտալիստական շրջանները աշխատում են Սիրիայից ներմուծել իրենց համար անհրաժեշտ ռումբը (բամբակ, նավթ, հացահատիկ), դրա փոխարեն Սիրիա արտահանել միջին կամ ցածր

տեխնոլոգիական մակարդակ ունեցող գործարաններ, որոնց արևելք բարձր է, իսկ արտագրողականությունը՝ ցածր: Սիրիայի ստացադեմ տնտեսագիտական գրիտոր Ռիզկ Ալլա Հիլանը իրավաբանական նշում էր. «Մեր արտաբերյալի անտարակոտ համաձայնագրերը կախված է կապիտալիստական մոնոպոլիստական քնկերություններից, որոնք պարտադրում են մեզ վաճառել մեր արտահանումները ցածր գներով, փոխարենը ներմուծելով բարձր գներով սպառողական ապրանքներ»¹¹²:

Ընդհանրապես, Սիրիայի հետ ՍՄՄ-ի և մյուս սոցիալիստական երկրների անտարակոտ հարաբերությունները խորսրված են համահավասարության և փոխհարգանքի սկզբունքների վրա: Ի տարբերություն կապիտալիստական երկրների, սոցիալիզմի երկրների ընկերակցության հետ Սիրիայի անտարակոտ հաշվեկշիռը հաճախ ակտիվ էր, իսկ նրանք էլ բացասական հաշվեկշիռը կնքում էին, այսպես չինյուն էր առաջինի համեմատությամբ: Սոցիալիստական երկրների հետ անտարակոտ հարաբերություններից մեկն էլ այն է, որ վերջիններ, արտահանում են Սիրիայի անտեսության զարգացման համար խիստ անհրաժեշտ ապրանքներ, փոխարենը գնելով սիրիական ավանդական ապրանքները: Այլ կերպ, Սովետական Միությունը վճարում էր ընդունում է ազգային վալյուտայով սիրիական լիրայով, մի բան, որ ուղղակի օգնություն է Սիրիայի տնտեսության զարգացմանը:

Սովետա-սիրիական անտարակոտ հարաբերությունների զարգացման համար մեծ նշանակություն ունեցան 1965 թ., 1970 թ. և 1976 թ. կնքված անտարակոտ պայմանագրերը:

Սիրիայի ներմուծումները Սովետական Միությունից 1967—1975 թթ. բարձրացել են 30,3-ից մինչև 99 մլն ուսրլի, այսինքն՝ 221,4%-ով, իսկ արտահանումները՝ 16,4-ից մինչև 66,8 մլն ուսրլի, այսինքն՝ աճել են 319,5%-ով¹¹⁴:

Չնայած անտարակոտ միջոցառումների ընդունված փոփոխության սահմանափակման ուղղությամբ սիրիական կապիտալիստական շրջաններին ու միջոցառումներին, հետագիմ շրջաններին հաճախ հաջողվում էր կրճատել սոցիա-

լիստական երկրների հետ Միջրիախի անտերատնտեսական կապերը կապտալիստական երկրների հետ կապերի ընդլայնման հաշվին: Եվ որքան քաղաքացիական էին այդ կապերը, նույնքան մեծանում էին արտաքին անտերի գեֆիցիտը, ինֆլյացիոն կրոնոլոգիան, բարձրանում գները և նվազում աշխատավորության ռուալ աշխատավարձը:

Միջրիական կառավարության և ԱՄՆ-ի 1979 թ. որոշումներից բխող միջոցառումներն ըստ էության կտրուկ բաշխել էին բարեկամելու երկրի անտեսական վիճակը, սակայն դրանց կենսագործումը թերի մնաց: Այս հարցում Միջրիախի կոմկուսի մշակած անտեսական ծրագիրը պահանջում էր արմատական վերափոխություններ իրագործել անտերի ոլորտում.

— բոլոր հիմնական ապրանքների կենտուր կենտրոնացնել անտերական պետական հատվածի ձեռքում.

— սահմանափակել պերճանքի առարկաների ներմուծումը, կամ էլ դրանց ներմուծումը կապել տեղական արդյունաբերական արտադրանքի արտահանման հետ.

— ապահովել արտաքին անտերի դրական հաշվեկշիռը.

— օգտվել սոցիալիստական երկրների առաջարկած երկարաժամկետ վարկերից և տնտեսության զարգացման տեմպերը արագացնելու նպատակով նրանցից ներմուծել անհրաժեշտ ապրանքներն ու անխիճկան.

— իրիստ միջոցներ ձեռնարկել մարտնենցների, միջնորդների, կաշառակիրների և կապալառուների նկատմամբ.

— հիմնել արտաքին անտերի բանկ, որը պետք է գրազվի ֆինանսավորման, վարկավորման և արտաքին փոխտոտությունների կարգավորման հարցերով.

— բոլոր երկրների հետ համեմատական հավասարակշռություն ապահովելու նպատակով վերադառնալ վճարային պայմանագրերի կգանակին և պարտադրել նրանց զեկ սիրիական արտադրանքը.

— ընդլայնել ներքին անտերի պետական հատվածը, բացել բաշխման ու վաճառման կետեր, որպեսզի վերջ արվի մասնավոր հատվածի միջնորդակները.

— ստեղծել ժողային անտերական նավատորմ.

— ուժեղացնել ժողովրդական վերահսկողությունը՝ ապահովելու կենսական անհրաժեշտությունները կայացնող մթերքների գների կայունացումը¹¹⁵.

Այլ էր պատկերը շինարարության, վերանորոգման, արանսպորտի տուրիզմի ոլորտներում, որոնք պլանավորային կենտրոնացված էին մասնավոր հատվածի ձեռքում: 1971—1975 թթ. 3-րդ հեռացյալ պլանը նախատեսում էր կառուցել 229421 բնակարան, որից շահագործման հանձնվեց 98974 բնակարան, այսինքն՝ 43%-ը միայն¹¹⁶: Չնայած երկրում կային պետքին 16 ընկերություններ և կոպային 296 միություններ, սակայն շինարարական կառույցների մեծ մասը կենտրոնացված էր մասնավոր կապալառու ընկերությունների ձեռքում: Այսպես, պետական հատվածի կողմից 1970—1978 թթ. կառուցվել էին 7444 բնակելի տներ, կոպալառուի շինարարությունում՝ ավելի քիչ, իսկ մասնավոր հատվածի կողմից երեք տարվա ընթացքում (1976—1978)՝ 120000 բնակարան¹¹⁷: 1975 թվականին, 1970 թ. համեմատությամբ, շինարարությունը աճել էր 247,6 տոկոսով, մինչդեռ զույգատնակությունը՝ 143,2, իսկ արդյունաբերությունը 135,2 տոկոսով¹¹⁸:

Բնակավարձը կազմում էր աշխատավարձի 25—50%-ը, իսկ թևակարանի սեփականությունը երազանք էր ժողովրդի մեծամասնության համար: Ուստի, Միջրիախի կոմկուսը պահանջում էր կենսագործել № 60 զեկերը, որի համաձայն կառավարությունը պետք է արգելակեր հողերի աճուրդային ստուծախը, հողը բաժաներ պետական և կոպերատիվ շինարարական ընկերություններին, որպեսզի բնակարանով ապահովվեին բոլոր կարիքավորները, լաշերոնի ծավալով պետական և կոպերատիվ շինարարությունը և ավելացնեք դրանց հատկացումները հիպոտեկային բանկի կողմից¹¹⁹:

Մեր կողմից քննարկվող ժամանակաշրջանում Միջրիախի կառավարությունը հատուկ ուշադրություն նվիրեց ժողովրդական կրթության զարգացման և անգրագիտության վերացման

հարցին: Ոթն 1967 թ. լուսավորության և բարձրագույն մասնագիտական կրթության միջնադասարակարգի հասկացումները կազմում էին 155515¹²⁰, այս 1975 թ. դրանք հասան 1312296 հազար սիր. լիբրայ¹²¹, նկատելիորեն անց զգույցների թիվը և սովորողների բանակը: Այսպես, 1966—1967 թթ. երկրում կար 4875 տարրական դպրոց՝ 742681 աշակերտական սեղով¹²² և 639 միջնակարգ դպրոց՝ 201977 աշակերտով¹²³, իսկ 1974/1975 թթ. 6760¹²⁴ տարրական և միջնակարգ 1036 դպրոց¹²⁵, 1211570¹²⁶ և 1200009 աշակերտով¹²⁷: Դա նշանակում է, որ առաջին խմբի դպրողների աշակերտների թիվը մեծացել էր 1,7 անգամ, իսկ երկրորդինը՝ մոտ 6 անգամ: Գամասուխի և Հալեպի համալսարաններում 1967 թ. սովորում էր 31,644¹²⁸, իսկ 1975 թ. 61156 ուսանող¹²⁹, այսինքն, ուսանողների թիվը կրկնապատկվել էր: 1979 թ. երեք համալսարաններում արգեն սովորում էր 96040 ուսանող¹³⁰:

Անզբաղիտության վերացման ուղղությամբ հատուկ նշանակություն ունեցավ 1972 թ. № 7 դեկրետը: 1967—1975 թթ. անզբաղիտության վերացման զսաստիքներում սովորել էր 103236 մարդ¹³¹, Մինչդեռ 1979 թ. սովորող անզբաղանների թիվը կազմել էր 19496 մարդ, որոնցից 12898 ավարտել էին¹³²:

Հատուկ ուշադրություն էր դարձվել նախադպրոցական երեխաների հասարակական դաստիարակության հարցին: 1958 թ. երկրում կային 33431 երեխաներ, սակայն ոչ մի մանկապարտեզ: 1967 թ. արդեն հիմնադրվել էին 299 մանկապարտեզ՝ 29264 երեխայի համար, իսկ 1979 թ. համապատասխանաբար՝ 354 և 33429¹³³:

Ինչպես տեսնում ենք, այս բնագրովառում զգալի աշխատանքներ են կատարվել: Սակայն պետք է նկատել, որ այդ զարգացումը հիմնականում կենտրոնացված էր հանրակրթական համակարգում, իսկ պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական ոլորտական հաստատությունները զեռուս չէին արժանացել համանման ուշադրության, մանավանդ, որ այս հանդամանքը մեծ նշանակություն ունի ուղղալին կարգերի պատրաստման և

տեխնոլոգիական զարգացման գործում: Այս հարցում օգնության ձեռք են մեկնում Սովետական Միությունը և մյուս սոցիալիստական երկրները, որտեղ սովորում են հազարավոր սիրելիքի ուսանողներ:

Սիրիայում կատարված սոցիալ-տնտեսական առաջադիմական վերափոխությունները խոշոր ազդեցություն ունեցան սիրիական հասարակության զսասակարգային կառուցվածքի վրա:

Պլուրալիստությունը կազմում է երկրի բնակչության 2/3 մասը: Այն երկար ժամանակ ենթարկվել է կալվածատիր-ֆեոդալների շահագործմանը և կեղերմանը: Պլուրալիստությունը միասեռ չէ և բաղկացած է զլիսավորապես յոթ խավերից. 1. աղքատ գյուղացիներ (կիսապրոլետարներ), 2. գյուղատնտեսական բանվորներ, 3. մշակներ, 4. հարուստ գյուղացիներ: 1964 թ. առաջին անգամ արտարկան աշխատում հիմնովյա Սիրիայի գյուղացիական միությունը, որը 1968 թ. հոկտեմբերի 13-ին, № 253 դեկրետի համաձայն, վերանվանվեց Պլուրալիստական արժմիությունների համընդհանուր ֆեդերացիա: 1979 թ. տվյալներով, երանում ընդգրկված էր 304844 գյուղացի¹³⁴: Համաձայն կանոնադրության, ֆեդերացիայի ղեկավար նպատակն է հաստատել գյուղատնտեսության սոցիալիստական եղանակ¹³⁵: Նրա կենտրոնական թերթն է «Նիզալ ալ Ֆալահին»:

Բանվոր զսասակարգը համեմատաբար ավելի երիտասարդ է, սակայն հաստեղի է նրա քաղաքական և որակական անը: Պետական Նախօրին շնորհիվ ընդլայնվեց երկրի ժամանակակից արդյունաբերությունը և, հետևապես, Երանում զարգված մարզկանց թիվը: Բանվորների առաջին միությունը Սիրիայում կազմվել էր դեռ 1925 թ., իսկ 1938 թ. վերակազմավորվել էր բանվորական արժմիությունների համընդհանուր ֆեդերացիան (ԲԱՀՑ): 1978 թ. Սիրիայի ԲԱՀՑ-ը բաղկացած էր 179 արժմիությունից, որտեղ ընդգրկված էին 506249 բանվոր¹³⁶: Մինչև 1978 թ. լույս էր տեսնում 95 արժմիութենական թերթ, իսկ ԲԱՀՑ-ի օրգանն էր «Քիֆահ ալ ումմալ ալ

իշխիրարքի» (ՎՄԽՄՎՅԻՐԱԿԱՆ՝ սոցիալիստական պայքար) Ինկերացիայի գլխավոր նպատակն էր «Առաջնորդել զսոսկարացային պայքարը, բարձրացնել արտադրողականությունը, պայքարել բյուրոկրատիզմի դեմ՝ որպես սոցիալիստական վերափոխման առաջին թշնամու, մերկացնել ու մեկուսացնել հակահեղափոխական շահագործող խավերն և բարձրացնել աշխատավորական դանդաղածնեկի զսոսկարացային գիտակցությունը»¹³⁷:

Հասարակությունն միջին խավերն էին ներկայացնում արհեստավորները, մանր և միջին անտարականները, պետական պաշտոնյաները և այլն: Սոցիալական առաջադիմությունն ուզին թելադրում էր այս խավերի աշատագրումը բյուրոսպարտիզմի գազախորակն, քաղաքական և տնտեսական ազդեցությունից և կախմամբությունից:

Միրիայի կյանքում խոշոր ուժ է և աղքեցիկ գեր է խաղում առաջադեմ մտավորականությունը: Այն պայքար է մղողում բյուրոկրատիզմի, բյուրոսպարտիզմի դեմ թե՛ տնտեսական և թե՛ քաղաքական ապարեզներում:

Միրիայում դեռևս գոյություն ունեն շահագործող հետագեմ ու պահպանողական ուժեր, որոնք, թևակոխելով հարձած ստացան ազգայնացումներից ու հողային բարեփոխություններից, սակայն շարունակում են մահու և կենաց պայքար մղել Միրիային շեղելու առաջադիմական ուղուց:

Դրանցից ամենափաստագրվող հասարակական այն շերտն է, որ կազմված է բյուրոսպարտիզմի, խոշոր միջնորդ անտարականների, վաշխատանների և մաքսանեղեցիների ներկայացուցիչներից: Հիշատակված ուժերի լեցույ և անլեզու քաղաքական ու արհեստակցական կազմակերպությունները, ինչպես օրինակ, «մուսուլման եղբայրները», Միրիայի առաջադիմության գլխավոր խոչընդոտն են:

Միրիայի կոմկուսի V համագումարը, ինչպես արդեն նշվել էր, դառնում էր, որ երկրում տեղի է ունեցել հեղափոխական պրոցեսի որոշ քննադատում: Ուստի, կոմկուսը հրատապ խընդիր համարեց վերադառնալ սոցիալական առաջադիմության ուղուն:

Հաշվետու դեկուցման մեջ ևս. Բազդաշը նշեց, որ դրա համար առկա են և՛ նյութական օբյեկտիվ հիմքը՝ պետական նախաձեռն ու սոցիալ-տնտեսական նվաճումները, և՛ սուբյեկտիվ հիմքը՝ ազգային առաջադիմական ճակատի կուսակցությունները, աշխատավորական դանդաղածները, սիրիական բանակը և, վերջապես, Միրիայի հայրենասիրական ազանգությունները¹³⁸:

Այժմ էլ Միրիայի կոմկուսն ու զենեկատական-հայրենասիրական մյուս ուժերը շարունակում են պայքարը իմպերիալիստական շրջանների մեթենալությունների և Բարալեի սոսնճությունների դեմ, ամրապնդում և խորացնում սոցիալ-տնտեսական նվաճումները՝ նախ ապահովելու Միրիայի վերադարձը սոցիալական առաջադիմության ուղուն, և այսպես թանալու սոցիալիստական կողմնորոշման հետագա զարգացման ուղիով, ուժեղացնում համագործակցությունն ու բարեկամությունը ՍՍՀՄ-ի և սոցիալիստական մյուս երկրների հետ:

**ԻՐՔԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՄԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԱՌԱՋԱԳԻՄԱԿԱՆ-ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՈՒԺԵՐԸ ԵՐԿՐԻ
ԳԵՄՈՎՐԱՏԱՅՐԱՆ ՈՒ ՍՈՑԻԱԼԿԱՆ ԱՌԱՋԱԳԻՄՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՐ ՄՂՎԱՏ ՊԼԱՆՐԱՌՈՒՄ**

Հակաիմպերիալիստական ուժերի գործողությունների միասնության իրականացման խնդիրը միշտ էլ եղել է մեծում է Իրարի կոմունիստական կուսակցության (ԻԿԿ) պիսավոր սկզբունքներից մեկը։ Այն երկրի առաջին քաղաքական ուժն է, որը 1946 թ. առաջադրեց ազգային ուժերի միասնության ամրապահման ծրագիրը։

1968 թ. Տուլուսյան իրադարձություններից հետո, Իրարում իշխանության պիտի անցավ Բասս կուսակցության համեմատաբար ձախ թևը։ Նոր ղեկավարությունը հայտարարեց, որ զուտը գրա է բազիլ անցյալի պատմություններից, պատրաստ է ծախելու նրա ցավոտ ու հանցավոր էջերը՝ ի խնդիր առաջադիմական ու հայրենասիրական ուժերի համագործակցությանն։ Այն միաժամանակ հայտարարեց, որ Բասսը հրաժարվում է «ղեկավար», «միասնակ» և «սավանդարդ» լինելու նախկին լուրնգնեղիցը։

Փոփոխված իրադրությունները համապատասխան Նոր տակալիստի մշակմամբ զբաղվեց 1968 թ. հուլիսի 29-ին հրավիրված ԻԿԿ-ի Կենտկոմի արտահերթ յեւտը։ Հրապարակած հայտարարությունում կոմիտուր նախանշեց այն ուղին, որով պետք է ընթանաւ նոր ղեկավարությունը՝ ժողովրդական

պնդումների վտանգոթյանն արժանանալու համար։ ԻԿԿ-ը հրամայական պահանջ էր համարում.

- երկրում ղեկավարական կարգեր հաստատել,
- խաղաղ ու ղեկավարական ուղիով կարգավորել բրդական հարցը և Իրարի հանրապետության շրջանակներում նախաշէլ բուրդ ժողովրդի ինքնավարության իրավունքը,
- նավթարդյունահանության հարցում վերականգնել Իրարի իրավունքները,
- քացահայտել և ունչացնել րեստական օչախները, պետական ապարատը գտնի կասկածելի ու վատարուկ տարրերից,
- սովեղացնել պաշարը իմպերիալիզմի, սինիլիալի և արարական հետադիմության դեմ,
- ամրապնդել համագործակցությունը ՍՍՀՄ-ի և մյուս սոցիալիստական երկրների հետ։

Ակտեմբերին է կոմիտուր հրապարակեց «Ազգային ուժերի համագործակցության միասնական նախադի» խորտիսի նախադիծը, մի փաստաթուղթ, որը չեղիսյացվեց լայն հասարակայնությանը և ջերմ ընդունելություն գտավ ազգային առաջադիմական ու հայրենասիրական զանազան ջոկատների կողմից։

Սակայն Բասս կուսակցությունը, իր մանրրործական գրասկարգային կառուցվածքի պատճառով, վարում էր հակասական քաղաքականություն։ Այն մի կողմից իրականացնում էր հակաիմպերիալիստական, հակաֆեոդալական կուրս և մերձենում էր սոցիալիստական ու հեղափոխական միջազգային շարժմանը, իսկ մյուս կողմից երկրի ներսում վարում էր հակադեմոկրատական ու հակակոմունիստական քաղաքականություն։

1969 թ. հունվարի վերջերին ԻԿԿ-ն և Արարական սոցիալիստական շարժումը հանդես եկան համատեղ հայտարարությամբ, որով քննադատեցին Բասսի մենիշխանությունը, այն դեպքում, երբ նա փոքրամասնություն էր կազմում և զրկում էր մեացած հայրենասիրական ուժերին ամենատարական ազատությունից։ Ծնման արարքը, — ասված էր հայտարարության մեջ. — կասկածի տակ է դնում Բասսի հույս-

կած սկզբունքները միասնական ձևկառի ստեղծման վերաբերյալ»²։ Հայտարարությունը միաժամանակ ժողովրդին կոչ էր անում պայքարել հանուն զեմտիրապետական ազատությունների նվաճման, միասնական ճակատի ստեղծման և կռախցիտն կառավարության կազմավորման։

Փետրվարի վերջերին ԽԿԿ օրգան «Փարիկ աշ-Շատբըր» կառավարող Բասա կուսակցությունը նախագրողապես նախատեսում էր առաջադիմական ուժերի նկատմամբ կիրառվող պառակտական քաղաքականության ծանր հետևանքներին։ Քննելով վերջապահին պահանջում էր իրականացնել ժողովրդական զանգվածների կամքը՝ ստեղծել առաջադիմական ազգային ճակատ և կազմել կռախցիտն հայրենասերական կառավարություն»³։

Իրաքի կոմկուսի և Բասաի ղեկավարության միջև երկար բանակցություններից հետո, 1969 թ. հուլիսի 30-ին ԽԿԿ կառավարությանը ներկայացրեց մի հուշագիր, որում հայտնեց շոշափված հարցերի անարդյունավետությունը։ Հուշագրում կային մի շարք հարցադրումներ, Բասար ինչպիսի՞ կարծիք ունի առաջադիմական ճակատի մասին, ո՞ր ուժերն ու կուսակցություններն են կազմելու ճակատը, Բասան, արդյո՞ք, հավատում է համահավասարության սկզբունքին, և վերջապես, Բասար հրաժարվում է «սովետադարձ կուսակցության» գրույթից, թե՛ ոչ։ Սակայն Բասար երկար ժամանակ լուռ մնաց։ Շարունակում էր լուսված մնալ բրդական հարցը։ 1969 թ. աշնանը սուր ուրվիթ կրկին բուրջ ապստամբների և իրաքյան բանակի զինված ընդհարումները Քրդստանում։ Մինչև տարվա վերջ իրաքյան կառավարությունը չհաջողեց քրդական հարցը կարգավորել զենքի ուժով, սուրի սկսեց միջոցներ ձեռնարկել խաղաղ կարգավորման ուղղությամբ։ Սահմանափակվեցին պատերազմական գործողությունները, զեկատներին հանձնաժողով կազմվեց՝ մշակելու քրդական հարցի զեմտիրապետական կարգավորման ամբողջական ծրագիր։

1970 թ. մարտի 11-ին Իրաքի հանրապետության պրեզիդենտ Ահմեդ Հասան Բաքրը հայտարարեց իրաքյան կառավարության և քրդական հեղափոխության ղեկավարության համաձայնության մասին բրդական հարցի խաղաղ ու զե-

մտիրապետական կարգավորման վերաբերյալ։ Դա Իրաքի արաբ և քրդեր ժողովուրդների առաջադիմական ու հայրենասիրական ուժերի անդույ պայքարի արգասիքն էր Արձագանքելով հույժ կարևոր այդ իրադարձությանը, «այ Այրաք»-ը գրում էր. «Համաձայնագրի կենսագործումը պահանջում է հեղափոխական ու զեմտիրապետական ուժերի կուս միասնությունն և սերունդ համագործակցությունը համաշխարհային հեղափոխական շարժման ու նրա ավանգարդ Սովետական Միության հետ»⁴։ Մարտի 11-ի ղեկավարացիայի կարևորագույն կետերից էին իրաքյան հանրապետության շրջանակներում ճանաչել քուրջ ժողովրդի ինքնավարության իրավունքը, որը պետք է կենսագործվեր լքու տարվա ընթացքում, քուրջ ժողովրդին իրավունք վերադառնել ժառանգելու երկրի օրենսդրական մարմիններին, քրդական շրջանում հողային բարեփոխություններ անցկացնել, զլուզացրելներին համապատասխան ռզակատներ էր տալ և քուրջ ավատատերերին ապահովակացնել, վերանայել ժամանակավոր սահմանագրության որոշ հոդվածները՝ ապահովելու արաբ և քուրջ ժողովուրդների խաղաղ գոյակցությունը, ապահովել քուրջ ժողովրդի համեմատական ներկայացուցչությունը գործադիր իշխանության մարմիններում, խաղաղ կապիտալ ներդրումներով հողայ բրդական շրջանների արդյունաբերական ու կուլտուրական զարգացումը և այլն։

ԻԿԿ-ն չեմոքրեն պաշտպանեց այդ ղեկավարացիան, այն համարելով կարևոր հիմք քրդական հարցի խաղաղ կարգավորման համար։ Մարտի 11-ին Բաքրին հղած շնորհավորագրի մեջ ԽԿԿ գլխավոր քարտուղար Ազիզ Մուհամեդն ասում էր. «Սույն համաձայնությունը հեղափոխական համարձակ բայ լինելուց բացի, առաջադիմական ուժերի և կուսակցությունների միասնական ճակատի ստեղծման կարևորագույն հիմքն է՝ ի շահ՝ ծաղկուն, առաջավոր ու զեմտիրապետական Իրաքին»⁵։

Իր հիմնադրման առաջին իսկ օրվանից ԽԿԿ-ն անդույ պայքար է մղել մի կողմից արաբ ղեկավարների շովինիստական քաղաքականության, մյուս կողմից՝ քրդական ֆեոդա-

լական ավագանու և բուրժուազիայի ազդային նեղմտութիւնն և անշատողական տրամադրութիւններէ ղեմ: ԻԿԿ-ն խոշոր ավանդ ունի արաբ և բուրժ ժողովուրդներէ շրջանում ինտեր-նացիոնալիստական գաղափարախոսութիւն տարածման գործում:

Ներաւրասպան պատերազմի ավարտը լայն հեռանկարներ բացեց Իրաքի սոցիալ-անտեսական և բաղաբական զարգացման համար: Քուրդ ժողովուրդի ղեմ ուղղված դիմված գործադուլիւնները հակասում էին թե՛ արաբներին և թե՛ քրդերի շահերին: Կրանք 1961 թ. մինչև 1970 թ. պետական բյուջեից խլել էին ավելի քան 600 միլիոն իրաքյան դինար: Համաձայնութիւնը մեծ դեր խաղաց Իրաքի հակաիմպերիալիստական ու հակաիմպերիստական պայքարի ուժեղացման ուղղությամբ:

Համաձայնութիւնն անխափան կենսագործման համար ԻԿԿ-ն պահանջում էր լայն ղեմնկրատական ազատութիւններ տալ ժողովրդական զանգվածներին: «Մեր կուսակցութիւնը հավատացած է, որ քրդական հարցի լուծումը օրդանապես կապված է ղեմնկրատիայի հարցի հետ: Ուստի, մենք առաջ քաշեցինք Քիրաքին՝ ղեմնկրատիա, Քրդստանին՝ ինքնավարութիւն» կարգախոսը⁹:

Հարկ ենք համարում նշել, որ 1967 թ. սկսած ԻԿԿ-ն երկրում միակ քաղաքական ուժն էր, որ բարձրացրեց քրդական հարցի խաղաղ ու ղեմնկրատական կարգավորման լուծուցը: Ազգային ճնշման ամեն մի գրսեղումը հանդիպում էր կոմկուսի վճռական հակահարվածին: Կյանքի թղվւմ անցած այս ճնշա կողմնորոշումը հանդիպեց թե՛ Բասաի և թե՛ Քրդստանի ղեմնկրատական կուսակցութիւն (ՔԴԿ) քննադատութիւնը: Քրդական հեղափոխութիւնն նկատմամբ իր ունեցած բացասական վերաբերմունքից ճնշելով, Բասաը այն համարեց սխալ դիրքավորում: Իսկ ՔԴԿ-ն այնքան չհիմնորին չէր խրախուսում հարցի խաղաղ կարգավորումը: Կրա մասին են վկայում Քրդստանի և Իրաքի այլ շրջաններում կոմկուսի կազմակերպած համախոսականները, որոնք, սակայն, համարակի հանդիպել են քրդական հեղափոխութիւնն ղեկավարութիւնն ղի-

մադրութիւնը, մտնավանդ այն շրջաններում, որոնք գտնվում էին Երանց անօրինութիւնն ներքո:

Կոմունիստները շատ րան արեցին, որպեսզի ճնշված ազգի՝ քրդերի աշխատավոր զանգվածները տողորվին վտանգութիւնը ղեպի իրաքյան պրոլետարիատը, ի ղեմն կոմկուսի անսնելով ազգային ճնշման բոլոր ձևերի ղեմ պայքարող կայուն և աննկուն մարտիկի: Կրա հետ մեկտեղ կոմկուսն անհատորեն մարտնչում էր արաբ մանրբուրժուական նացիոնալիստների ղեմ, որոնք ազգային գտնութիւն էին սերմանում բանվորների միջավայրում: Կոմկուսը անդուր պրոպագանդում էր պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի սկզբունքը: Զարմանալին այն է, սակայն, որ մինչև 1970 թ. մարտի 11-ի ղեկավարացիան, կուսավարող Բասաը, որպես միասնական նախատի ստեղծման նախապայման, կոմունիստներից պահանջում էր հրաժարվել քրդական հեղափոխութիւնից և կատապառնել այն ի հակաշիւ զրան, կոմկուսն իրաքյան կուսավարութիւնը և ՔԴԿ-ին կոչ էր անում բանակցութիւններ վարել քրդական հարցի խաղաղ կարգավորման նպատակով:

Իսկ երբ Բասան ու ՔԴԿ-ն հասան փոխհամաձայնութիւնն, երկրով մեկ սկսվեց հակակոմունիստական շարժում, պրոպագանդիստական մեքենան փողհարում էր Բասաի և ՔԴԿ-ի առաջատար ղեքը, անտեսելով մեացած բոլոր առաջադիմական ուժերի և կուսակցութիւնների գոյութիւնը: Պաշտոնական մամուլն իր էջերը հյուրընկալեցին տրամադրում էր կոմունիստների հասցեին ուղղված ամեն տեսակ բանասիրութիւնները: Կոմունիստները շատ շանք թափեցին իրենց դիրքի ու պայքարի վերաբերյալ ճշմարտութիւնը ժողովրդական զանգվածներին հասցնելու համար: Այսպես, 1970 թ. մարտի 23-ին ԻԿԿ-ի հրապարակած հայտարարութիւնը նախազգուշացնում էր Բասա կուսակցութիւնն ղիտակից տարրերին՝ ռզոն լինել իմպերիալիզմի և հետադիմական ուժերի հյուսած զավեհից, որոնք սնուցում են հակակոմունիզմի քաղաքակաւութիւնը, որն էլ, ի վերջո, խտրելում է ժողովուրդի մասնութիւնը¹⁰:

Մարտի 11-ի ղեկավարացիան բացառիկ առիթ էր ազգային առաջադեմական ճակատի ստեղծման համար:

Բաաս կուսակցության ազգային X համագումարը, որը տեղի ունեցավ 1970 թ. մարտի 1—10-ը, անհշան տեղ հասակացրեց ճակատի հարցին, իսկ որոշումներում մեծ տեղ տրվեց «ավանդարդ կուսակցության» դրույթին, մի դրույթը որը մերժել էր Բասաի IX համագումարը, կր դեռ չէր սասանել իշխանությունն Իրաքում (1967 թ.): Փաստորեն Բասաը պաշտոնապես մերժեց ազգային ճակատի ստեղծումը¹¹:

1970 թ հուլիսի 10-ին Բաաս կուսակցությունը, վերապես, հրապարակեց ազգային ճակատի ստեղծման վերաբերյալ իր զմիարևասանելի նախապայմանները՝ նախ և առաջ նա երկրի բոլոր քաղաքական ուժերից պահանջում էր իրեն ճանաչել որպես «հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատական ավանգարդային կուսակցություն», որով է փաստորեն մերժում էր համահամասարության սկզբունքը¹²: Դրանով իսկ Բասաը անտեսում էր միասնական ճակատի մասին Իրաքի առաջադեմական կուսակցությունների առաջ քաշած ծրագրերը՝

Ի պատասխան այդ նախապայմանների, ԻԿԿ օրդան «Թարիկ աշ Շաար»-ի վերլուծական հոդվածը բացահայտում էր Բասաի բացասական դիրքավորումը և նախազմում ճակատի ստեղծման ուղիները: Բասաը փորձում էր ստվեր զցել անգամ ճակատի գաղափարի վրա, որը, թեև թի կարծիքով պետք է հունձկու հարված հասցնեի իմպերիալիզմի շահերին Իրաքում, սակայն տանել իրաքյան ժողովրդի մղած պայքարը հանուն առջադեմական առաջադեմության¹³:

Սակայն Բասաը չէր կարող ամբողջովին վերազանայ նախկին կարգերին: Իրաքն արդեն այն չէր, ինչ մինչև 1969 թվականը: Բոլոր քաղաքական կուսակցություններն անցել էին 1958 թ. հեղափոխության բովով և նրանցից յուրաքանչյուրն իր համար դասեր էր քաղեր: Բաաս կուսակցությունը օբյեկտիվորեն շահադրույթած էր հակամիտերախտական և հակաֆեոդալական հեղափոխության հիմնական խնդիրներին իրականացումը: Հետևանքապես, դեռ սպառված չէր նրա

առաջադեմ դերը, համազգային խնդիրների լուծմանը մասնակցելու նրա ընդունակությունը: Ուստի, Բաաս կուսակցությունն սկսեց վարել նոր քաղաքականություն, որի միջոցով փորձում էր ժողովրդական զանգվածներին ենթարկել իր գաղափարական-քաղաքական ազդեցությունը:

1970 թ. հուլիսի 17-ին հրապարակվեց նոր, ժամանակավոր սահմանադրության տեսքը, որի համաձայն Իրաքը հռչակվեց «Ժողովրդա-դեմոկրատական հանրապետություն», որի ղլխավոր նպատակն էր ստեղծել արարական միասնական պետություն և կառուցել սոցիալիստական հասարակություն: Սահմանադրությունն ազգաբարձում էր խոտրել, մատուցել, խղճի, ժողովների, կուսակցությունների, արհմիությունների և այլ կազմակերպությունների ազատությունը:

Ինչ վերաբերում է սոցիալիստական շինարարության հարցին, ապա հայտնի է, որ Բաաս կուսակցությունը առաջ է քաշում, այսպես կոչված, «արարական սոցիալիզմի» գաղափարը, որը, որպես կանոն, սոցիալիզմի վերաբերյալ մանր-րույծության այն պատրանքների տարատեսակն է, որը փաստորեն բացառում է դասակարգային պայքարը: Այն, մերժելով պրոլետարիատի դիկտատուրայի գաղափարը, ձգտում է մանր-րույծությանի դիկտատուրային, որի ժամանակ կատարման գործին մյուս դասակարգերի ու հասարակական խավերի մասնակցությունը կրում է ձևական բնույթ:

Իրաքի բանվորների և գյուղացիների հեղափոխական պայքարը հաջող ղեկավարելու համար վճռական նշանակություն ունենին կոմունիստական կուսակցության ամբապնդումը և ճիշտ գծի մշակումը:

Այդ առումով մեծ երևույթ էր ԻԿԿ II համագումարը, որի նշխատանքներն սկսվեցին 1970 թ. սեպտեմբերին և տևեցին 8 օր: Համագումարի օրակարգում դրված էին հետևյալ հարցերը. կուսակցության ծրագրի նախազննքնարկում, փոփոխություններ կանոնադրության մեջ, Կենտկոմի հաշվետվության քննարկում և Կենտկոմի նոր կազմի ընտրություն:

Համագումարում ԻԿԿ Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցմամբ

Տանգես եկավ Ա. Մուհամեդը, որը խոսեց միջազգային իրադրության բնորոշ գծերի, համաշխարհային կոմունիստական շարժման, կուսակցության գործունեության մասին 1967 թ. առերի ունեցած III կոնֆերանսից հետո քնկած ժամանակաշրջանում, արաբական ազգային-սպառազրակա շարժման ստանձնահատկությունները, մերձավորարևելյան պրորևմի կարգավորման և ներքին դրության մասին:

Համագումարը միահամուռ հավանություն տվեց Կենտկոմի բաղաբանական գծին և ստեղծելի գործունեությանը, Եշեց կուսակցության խնդիրները պրակտիկ տարիների համար:

Աբուհենտե համագումարը բնութային առավ կուսակցության ծրագրի հարցը: Գեռես III կոնֆերանսից հետո Կենտկոմը նախապատրաստել է կուսակցական կադրերի քննարկմանն էր ներկայացրել ծրագրի նախագիծն ու փոփոխված կանոնադրությունը:

Մրագիրը բաղկացած էր առաջաբանից և 15 դրոխներից: Այն հանրագումարի էր բերում Իրաքի ազատագրական-հեղափոխական շարժման անցած փուլը, կոմկուսի գործունեությունը սկզբնավորումից մինչև հաջվետո ժամանակաշրջանը: Մարտիում ծրագրում խոսվում էր կուսակցության մերձական նպատակի՝ սոցիալիզմի և կոմունիզմի կառուցման մասին: Զարգացման ներկա փուլում նախատեսվում էր ազգային-զենոկրատական հեղափոխության հաջող ավարտումն ու անհավազ վերաճումը սոցիալիստական հեղափոխության: Այս բնագավառում գլխավոր հարցերից մեկը ազգային-առաջադիմական հայրենասիրական ճակատի ստեղծման հարցն էր: Կոմունիստները գտնում էին, որ ճակատը պետք է ստեղծվեր յուրաքանչյուր կուսակցության զագափաբաղաբանական լրակատար անկախության հիման վրա: Ինչ վերաբերում է առաջատար կուսակցության հարցին, ապա կոմկուսը գտնում էր, որ ժողովրդական զանգվածները լավագույն իրավաբան են որոշելու տվյալ կուսակցության ճիշտ բաղաբանությունը և աշխատավորության կենսական շահերին նվիրված լինելու ճակատի անդամների միջկուսակցական տարաձայնությունները պետք է կարգավորել բանակ-

ցությունների միջոցով: Կոմկուսը ճակատի անդամներին կոչ էր անում կազմել ազգային կուլիցիոն կառավարություն, որը կլինի ժողովրդական զանգվածների ձգտումների և նպատակների արտահայտիչը: Համագումարը երկրի բոլոր առաջադիմական ու հայրենասիրական ուժերին կոչ արեց հրավիրել ազգային կոնգրես՝ քննարկելու ճակատի ստեղծման հարցը: Կոմկուսը միաժամանակ հավաստիացնում էր, որ Վեդային համագործակցության բաղաբանությունը տակտիկական թաղ չէ, այլ օրիկտիվ անհրաժեշտություն՝ համախմբելու առաջադիմական բոլոր ուժերը և կենսագործելու ազգային-զենոկրատական հեղափոխության խնդիրները¹⁴:

Մրագիրը պարունակում էր բաղաբանական դեմոկրատիայի ժամկետային բնութագրությունը, բացահայտում բուրժուական զենոկրատիայի զստակարգային ելույթներ և կեղծությունը: Այս բնագավառում կոմկուսը հրատապ խնդր էր համարում.

— Իսպառ ոչնչացնել արատոց և հետագան բոլոր օրենքները, որոնք մնացել էին նախորդ ժամանակաշրջանում:

— Սուլտանի ազգային-առաջադիմական կուսակցությունների, արհմիությունների և այլ հասարակական կազմակերպությունների լեզալ գործունեությունը:

— Ազգային հիմնարկ ժողով (պառլամենտ), օրենսդրական մարմիններ, բաղաբանային և դրուղական տեղական խորհուրդներ բնտեղյու նպատակով սահմանել զենոկրատական բնարական նոր կարգ, երաշխավորելով բնորոշների և բնորոշների լրակատար իրավունքները՝ քնդհանուր, հավասար և ուղղակի բնտրություններ, փակ քվեարկություններ:

— մշակել երկրի մշտական սահմանադրություն:

— Իրաքյան բրտանյան շրջանի համայն բնտրել օրենսդրական խորհուրդ և նրան վերապահել ինքնավար իշխանության բոլոր իրավունքները¹⁵:

Տնտեսական բնագավառում ծրագիրը գլխավորն ու վճարականը համարում էր երկրի ազգային տնտեսության անկախության ամրապնդումը, նալվային և ընդերքի մշտա հրտրտությունների ազատագրումը իմպերիալիստական մոնոպոլիա-

ների գերիշխանությունից, գյուղատնտեսության, արդյունաբերության, շինարարության, արանսպորտի հետագա զարգացումը, ժողովրդական տնտեսության ճիշտ ղեկավարումը և պրանավորումը (Այս և այլ կարևոր հարցերի վերաբերյալ կհետվի աշխատության համապատասխան տեղում):

Մրազում կարևոր տեղ էին զբաղում արարական միանությունը, պահեստիմյան հարցը, քրդական պրոբլեմը, բանակի հեղափոխական ղեմնորատական վերակառուցման, կոնանց ազատագրման, երեսօտարդության և ուսանողության զինակի և այլ հարցեր:

Իրաքի կոմունիստները աշխատավորական զանգվածներին տվեցին հեղափոխական պայքարի իրական հեռանկարներ և հաստատուն կերպով պաշտպանեցին նրանց առօրյա կարիքներն ու շահերը: Իրաքի բանվոր զատակարգը ի ղեմն կոմունիստների տեսնում է հավատարիմ բարեկամների և հուսալի ղեկավարների:

Կոմկուսի ազդեցության մեծացման երկյուղից զրոգված կառավարող բասականները երկրով մեկ սկսեցին հակակոմունիստական լայն շարժում: 1971 թ. հունվարի կեսերին Իրաքի, Սիրիայի, Հորդանանի և Լիբանոնի կոմունիստական կուսակցությունների խորհրդատուները խտրորեն դատապարտեց Իրաքում կոմունիստների և այլ առաջադիմական ուժերի նկատմամբ կիրառվող բռնությունները: «Հակակոմունիստիզմի գրեթե ունենալը Իրաքում միշտ էլ հասցրել են կառավարող շրջանների սնանկությանն ու մեկուսացմանը թե՛ արաբական աշխարհում և թե՛ միջազգային արևնալուծում»¹⁶, — կարդում ենք հայտարարությունում:

Միամտամանակ, հայտարարությունը Իրաքի ղեկավարներին կոչ էր անում վերջ տալ հակազեմնորատական միջոցառումներին, կենսագործել մարտի 11-ի ղեկլարացիան, իմ պերիալիզմի, սինիզմի և հետադիմության մեթոդաբանությունները ղեմնորատվելու համար ստեղծել ազգային առաջադիմական ճակատ:

Սակայն իրաքյան իշխանությունները շարունակեցին

Արաբկալուսները և իրենց գաղափարաբանությունները կոմունիստներին և այլ ղեմնորատական ուժերին նկատմամբ Այլ առթիվ արաբական առաջադիմական կուսակցություններին ու հայրենասիրական ուժերին ներկայացուցիչները ուղերձ հղեցին Իրաքի պրեզիդենտ Բաքրին, որտեղ ասված էր. «Իրաքի նախկինառններին կհաստատմբ կիրառվող անմարդկային վերաբերմանը ոչ միայն սոսնճություն է մարդու ամենատարրական իրավունքներին, այլև վերահաս մտանց է թե՛ Իրաքի և թե՛ ողջ արաբ ազգի համար»¹⁷:

Ամենախիտա ճնշամիջոցների պայմաններում Իրաքի կոմունիստներն ու ղեմնորատները անձնագործարար պայքարում էին հանուն երկրի ղեմնորատականացման: Եվ շնայած նրանց զովարություններին ու անհաջողություններին, նրանք են ի վերջո որոշում Իրաքի զարգացման մայրուղին: Հասարակության զարգացման արմատական պահանջները, բանվորների և գյուղացիների կենսական շահերը հրամայարար պահանջում էին ամենից առաջ վերափոխել կառավարող Ռասսակուսակցության քաղաքականությունը: Աճած հեղափոխական շարժման ազդեցության տակ, Բասսի և ՔԿԿ-ի փոխարարություններին լարվածության պայմաններում, բասական կառավարությունը ստիպված եղավ դիզել:

1971 թ. նոյեմբերի 15-ին Իրաքի պրեզիդենտ Բաքըրը պարսկեց Ազգային զորմունության խարտիայի» նախագիծը, որտեղ սահմանված էին Իրաքի զարգացման սովյալ փուլի ընտյվը և հիմնական խնդիրները: Նախագիծը երկրի քաղաքական կարգը համարում էր օանցման փուլ ժողովրդագնակրատական կարգից դեպի արաբական սոցիալիստական ղեմնորատական միաբանական հասարակարգը: Քաղաքական կարգը, ըստ նախագծի, սպահնում էր բոլոր տեսակի ղեմնորատական սպառնությունները, այլ թվում՝ քաղաքական կուսակցություններին, հասարակական կազմակերպություններին, մամուլի, խոջնի և այլն: Նախագծին հատուկ էր հակա-իմպերիալիստական, հակակապիտալիստական և հակա-սպատարիական ուղղվածությունը: Այն կոչ էր անում ուժե-

ղացնել պաշարը իմպերիալիզմի և սիոնիզմի դեմ, ամբար պնդել համագործակցությունը սոցիալիստական երկրների և առաջին հերթին ՄՍՀՄ-ի հետ: Այն նախատեսում էր սոցիալատնտեսական վերափոխությունների առաջադիմական կուրս և սկզբնորոշման մերժում էր զարգացման կապիտալիստական ուղին: Նախագիծը վերախախտվեց Կոմկոմիտեի քրդական հարցի խաղաղ ու ղեմնորատական կարգավորման անհրաժեշտությունը և պահանջում բառ ամենաչին կենսագործել մարտի 11-ի դեկլարացիան: Նախագիծում խոսվում էր ազգային նախարի ստեղծման օրենսդրվ անհրաժեշտության մասին. սկզբային առաջադիմական շարժման տարրեր չոկատների միասնությունը պետք է խարսխել իմպերիալիզմի, սիոնիզմի և հետադիմության դեմ մղվող պայքարի ուժեղացման հիմքերի վրա, պահանջելով ղեմնորատական ազատությունները ժողովրդական ղեմավանդների քաղաքական, հասարակական արձիտվեանական և կուլտուրական հիմնարկների համար»¹⁹:

Նախագիծը դրվեց համաժողովրդական ընկերիման իկվ-ն և այլ բաղաբական կուսակցություններ հայտնեցիկ իրենց սկզբունքային համաձայնությունը խարտիայի նախագիծին: Կոմկոմի 1971 թ. նոյեմբերի 27-ին հրապարակած հայտարարությունը նախագիծին արժեքավորելուց հետո, ընդգծում էր միասնական նախարի ստեղծման համար նրա կարևորությունը որպես ծրագրային փաստաթուղթ: Հայտարարությունը միասնական վերլուծում էր նախագիծը գրական կողմերը և բացահայտում նրա բացերն ու քննությունները: Խարտիայի հուշակած սկզբունքների իրականացման համար կոմկուսը հրամայական խնդիր է համարում:

1. Վերջ տար բոլոր տեսակի նշանիդեցներին՝ ժողովրդական ղեմավանդների և առաջին հերթին կոմունիստների ու ղեմնորատական ուժերի նկատմամբ:

2. Նրաշխիքներ տալ քաղաքական ու ղեմնորատական ազատությունների զծով, շեշտը դնելով քաղաքական կուսակցությունների ազատության հարցի վրա, կարճ ժամանակամիջոցում վերականգնել սահմանադրական հիմնարկները,

մշակել մշտական ու ղեմնորատական սահմանադրություն՝ որպես ղեմնորատական քաղաքական կարգի լավագույն երաշխիք»²⁰:

Խարտիայի նախագիծը գլխավոր քննություններից մեկն այն էր, որ պարզորոշ կերպով շեղ սահմանում այն դասակարգային ուժերը, որոնք պետք է մտնեին ազգային միասնության նախարի մեջ, Այն հիմնականում խոսում էր Բասայի և ՔԳԿ-ի մասին, ցանկանալով սպվեր ցցել կոմկուսի պատվոյր դերի վրա, մի կուսակցություն, որ դեռևս 1968 թ. նոյեմբերին հրապարակել էր ազգային գործունեության խարտիայի նախագիծը, որի դրույթների մեծ մասն ընկած էին ինչ Բասայի նախագիծի հիմքում: Նախագիծում ոչ մի խոսք վեր մնացած կուսակցությունների ու քաղաքական կազմակերպությունների գաղափարական, կազմակերպական ու քաղաքական ինքնուրույնության և այլ ընդհանուր սկզբունքների վերաբերյալ:

Կոմկուսի վերապահումները գլխավորապես Բասայի օգվանդարդը դերի նախաձեռն և լուսնակում քաղաքական գործունեության արգելման հարցերի շուրջն էին: Բնչպես գիտնել, Բասայի կուսակցությունը պահանջում էր ընդունել նրա ավանդարդ ու ղեկավար դերը և արգելել որևէ այլ կուսակցության, բացառությամբ Բասայի, գործունեությունը բանակի ինքնում: Առաջին խնդրի վերաբերյալ կոմկուսը պնդում էր, որ կյանքը ղեռն չի փաստել Բասայի կուսակցության ավանդարդային դերը, մանավանդ, եթե անդադառանք նրա ոչ ինտ առցայլուն Բակ երկրորդ հարցում կոմկուսը պահանջում էր քաղաքական գործունեության ազատություն բանակում, որպեսզի այն վերանվ ժողովրդական ղեմնորատական լուսնակի, որի գլխավոր խնդիրն է ժողովրդի ազատության և նայրենիքի անկախության պաշտպանությունը»²⁰:

ՔԳԿ ղեկավարությունը մերժեց Բասայի կուսակցություն նախագիծը: Այդ պայմաններում վերսկզբեց երկխոսությունը իկվ-ի և Բասայի ղեկավարության միջև:

Բացում կառավարող մանրբուրժուական հեղափոխական ղեմնորատները, ազգայնով սոցիալիզմի համաշխար-

Հային հաջողություններից, որակավորման հակված են ընդունելու այնպիսի որոշումներ, որոնք զուրա են զայն մանր բուրժուազիայի շրջանակներից: Նրանք, չիշտ է, բացահայտորեն մեղծում են կառավարման հին ձևերը, սակայն, միաժամանակ, և երբեմն նույն շավտով, մատում են նաև հեղափոխական ձևերը: Նրանք, Վ. Բ. Անիկինի խոսքերով ասած, սանխուսափելիորեն տատանվում են բուրժուազիայի և պրոլետարիատի միջև, բուրժուական զեմոնրատիայի ու սովետական կարգի միջև, ռեֆորմիզմի ու հեղափոխականության միջև, բանվորապետության ու պրոլետարիատից վախենալու միջև²¹:

Անհնչան աչա ելակետը հիմք ընդունելով, կարող ենք ասել, որ սա է այն զլիաժող պատճառը, որը հանդիսանում է մի կողմից հակահեմոնրատական և հակազեմոնրատական տրամադրությունների տարածմանը Իրարում, իսկ մյուս կողմից՝ առաջադիմական սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունների կիրառմանը, որն ուղեկցվում էր սովետա-իրաքյան հարաբերությունների բարելավմամբ: Գա իր արտացոլումը գրատվ 1972 թ. ապրիլի 9-ին Քաղաքում սովետա-իրաքյան բարեկամության համագործակցության պայմանագրի կնքման մեջ: Ըստ արժանվույնի գնահատելով պայմանագրի նշանակությունը, Իրաքի պրեզիդենտ Բաքրը ասում է. «Մենք բարձր ենք գնահատում մեր բարեկամ Սովետական Միության ցուցաբերած կարևոր օժանդակությունը Իրաքին և մյուս աբաբական երկրներին: Մենք այն համարում ենք վճռական գործոն մեր պաշտպանունակության ամրապնդման, սոցիալ-տնտեսական առաջադիմության և իսրայելական ազդեցիկի դիմադրվման համարում»²²:

Պայմանագրեր օրակական նոր աստիճանի վրա բարձրացրել սովետա-իրաքյան հարաբերությունները, իմպերիալիզմի, սիմոնիզմի և սեկյուլարիզմի զեմ մղվող պաշարը: Այն ակնասու ուղենիշ գտնվավ երկու երկրների փոխհարաբերությունների պատմության մեջ, որոնք խաբարվում են հավասարության,

սովետականության և միմյանց ներքին գործերին շնորհամտությու սկզբունքների վրա:

ԻԿԿ-ն լիովին պաշտպանելը ՍՄՄ-ի հետ հարաբերությունները բարելավելու Բասա կուսակցության կուրսը: ԻԿԿ-ի 1972 թ. ապրիլի 15-ին հրապարակած հայտարարությունը, ա՛հղազանալով սովետա-իրաքյան պայմանագրին, այն բնութագրում էր որպես «Իրաքյան մղովորի հայրենասիրական և առաջադիմական ուժերի անխոնջ պայքարի արդուսիր»²³:

Իրաքյան կառավարության ձեռնարկած առաջադիմական միջոցառումները, ինչպիսիք էին՝ սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունները, «Ազգային գործունեության խաբարային նախագծի հրապարակումը, սոցիալիստական երկրներին և ելքուց ավանգարդ ՍՄՄ-ի հետ համագործակցության ամրապնդումը և հակաիմպերիալիստական պայքարի նշանակալից ամեղաքումը երկիրը զուրա բերեցին այն մեկուսացումից, որին մատնված է նա 1968 թ. հուլիսյան շարժումից առաջ:

Հեղափոխական պրոցեսի կարևոր հաղցերի նկատմամբ կանխուր և Բասաի իրերորի ընդհանրության հետևանքով 1972 թ. մայիսին վերակազմավորվեց Իրաքյան կուսակցությունը, որի կազմի մեջ, բացի կառավարող Բասա կուսակցությունից, մտան ԻԿԿ-ի և ՔԿԿ-ի ներկայացուցիչները: Սրանք այն գրական բաղկերն էին, որոնք միշտ էլ հանդիպել էին Իրաքի առաջադիմական ուժերի աջակցությանն ու պաշտպանությանը: Սակայն զղոթություն ունեին նաև բացասական երևույթներ, որոնք խոչընդոտում էին ազգային առաջադիմական ճակատի ստեղծմանը: «Ազգային գործունեության խաբարային» նախագծի հրապարակվելուց ուղիղ մեկ տարիանց երկրում շարունակվում էին լարված հարաբերությունները կուսակցությունների միջև, առաջադիմական ու ընդունակ էին մասնակցում կառավարման գործին, ինչպես նախատեսում էր նախագիծը: Ավելին. լղազարեցին բնությունները մյուս կուսակցությունների, մասնավորապես կոմունիստների նկատմամբ: Քրդական հարցը մտավ փակուղի:

Այդ պատճառով, 1972 թ. վերջերին սուր հակաօւթյուններ երևան եկան Բասախ և ՔԳԿ-ի ղեկավարութեան միջև:

Կոմկուսը ճիշդ ու քանք լինալեց Բասախ և ՔԳԿ-ի միջև տարածալնութուններին վերացման ուղղութեամբ, սակայն երկու կողմերն էլ փորձեցին նսեմացնել նրա բարենորոգիչ փոփոխութիւնները: Մինչդեռ պատմական ճշմարտութիւնը պարտավորեցնում էր ասել, որ ԻԿԿ-ն, մարքս-լենինեան գաղափարախոսութեամբ ղեկավար, միշտ ճիշտ ղիբրեքներ էլ լուսարանն է հետևողական ու սկզբնաբնութիւն վերաբնումներ ունեցել բորդական ազգային հարցում: Ուստի կոմկուսը մեկուսացնելու նման փորձը, ինչպէս որում էր «այ Ախրաբը», շերբեր չի նպաստում բրդական հարցին ճիշտ կարգավորմանը, մանավանդ, որ կոմկուսը լայն մասնալական կազմակերպութիւն սենի բուն Քրզտանում»²⁴:

Այսպիսով, 1972 թ. Բասախ կուսակցութիւնը, ԻԿԿ-ն և ՔԳԿ-ն ի վիճակի չեղան վերացնել էական տարածալնութիւնները, որոնց պատճառով չհասան նաև «Աղգային» դործունեութեան խարտիային՝ վերջնական տերստի մշակմանը և ազգային առաջադիմական ճակատ կազմելուն:

«Աղգային» դործունեութեան խարտիային՝ քննարկումից մեկուկու տարի անց Բասախ ղեկավարութիւնը հաշիվ: ստով ԻԿԿ-ի արած գիտաղութիւններն և ուղղումները, մանավանդ այն հարցերի շուրջ, որոնք վերաբերում էին շաղարակի կարգի, քրդական հարցի կարգավորման, բանեակն և ղինման ուժերի, համաարձարական և միջազգային քաղաքականութեան, երկրի հետագա սոցիալ-տնտեսական զարգացման խրեղերնորին: նման փոխհամաձայնութիւնը լայն նարավորութիւն բնձնեաց սզգային առաջադիմական ճակատի ստեղծման համար:

Հարց է ծագում, որոնք էին այն գլխավոր նախադրալները, որ սուր նախապարտանցին ճակատի ստեղծմանը նախ և առաջ պետք է նշել ԻԿԿ-ի և Բասախ նպատակներին համընդհանրութիւնը իմպերիալիզմի, սիոնիզմի և արարական հետադիմութեան ղեմ մղվող պայքարում: Եվ ապա այն, որ երկու կուսակցութիւններն էլ վճռել էին երկիրը տանել

զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղիով, ուստի և կիրանկ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական առաջադիմական վերափոխութիւններին մշակված ամբողջական կուրս: Այնուհետև՝ նրանք կողմնակից էին զարգացնելու և ամրապնդելու Իրաքի հարաբերութիւնները սոցիալիստական համագործակցութեան երկրներին և ստանիս Ներթին ՍՍՀՄ-ի հետ: Այս հարցում բավականին դործուն ազդեցութիւն ունեցավ սովետախորաբան բարեկամութեան և համագործակցութեան պայմանաբար կերտումը: Պակաս կարեոր նախադրալներ լինն նաև Բասախ ներկուսակցական որակական փոփոխութիւնները զապարտական ապարեղում և նրա ազգային գեմտերադիայի հեղափոխութեան խնդիրներին իրականացմանը ձեռնուձեռ լինելը: Եվ վերջապէս, երկու կողմերն էլ որոշել էին դանց սանել նախկինում եղած բացասական հարաբերութիւնները, նպատակ ունենալով բուրբ բաներն ուղղել ազգային առաջադիմական ճակատի ստեղծմանը:

Այսպիսով, 1973 թ. Յուլիսի 17-ին ԻԿԿ-ի և Բասախ միջև ստորագրվեց համաձայնագիր համագործակցութեան վերաբերալով, ուղով և հիմք դրվեց առաջադիմական ազգային-հայրենասիրական ճակատի (ԱԱՀՃ) ստեղծմանը:

ԻԿԿ-ն և Բասախ երկրի բուրբ առաջադիմական ուժերին կու արեցին միավորվել ճակատի դրոշի ներքո: Համատեղ նայարարութեան ստորագրման ժամանակ Բացքը համալսանց, որ Բասախ և կոմկուսի համագործակցութիւնը պատմական խոշոր շրջադարձ է Իրաքի կյանքում, նա ընդգծեց, որ «ճակատը պետք է լինի կայուն և հաստատուն, պետք է ունենա իր հետանկարալին խնդիրներն ու ստրատեգիական նպատակները»²⁵, ի պատասխան, կոմկուսի գլխավոր քարտուղար Ա. Մուհամեդը բարձր գնահատեց պրեզիդենտի դործարարած քաները ճակատի ստեղծման ուղղութեամբ, ալվելացնելով, որ «ճակատը պատմական խոշորագույն քայլ է՝ կապված մեր երկրի ներկա իրադիմակի և հետագա անելիքների համընդհանրութեան հետ և իրականացնելու է մեր ազգային-գեմտերադիական հեղափոխութեան խնդիրները»²⁶:

Յոստատիսի հրապարակվեց ԱԱՀՃ-ի ծրագրին ու կանոնա-

զբրոյթունը, որոնց հիմքում բնկած էին «Ազգային գործու-
նեութեան խորտկալի» գլխավոր սկզբունքներն ու նպատակնե-
րը: Բնութագրելով ճակատի էութիւնը, կանոնադրութիւնը նը-
շում էր. «Աւձձ-ը ազգային առաջադիմական ու հայրենասիրա-
կան կուսակցութիւնների և ուժերի կամավոր միութիւնն է:
Այն արտահայտում է հասարակութեան տարրեր առաջադի-
մական դասակարգերի, խավերի և գործիչների, ինչպէս նաև
ճակատի անդամների համընդհանուր շահերը: Աւձձ-ը ժո-
ղովրդական դանդաղաների համախմբումն է ազգային ու սո-
ցիալական նպատակների իրականացման համար նրանց հա-
մատեղ պայքարի ճիշտ կազմակերպման գործարար միջոց է:
Աւձձ-ի մասնակիցների համատեղ պայքարը բնականաբար
նախադրյալներ է ստեղծում եղբայրական համագործակցու-
թեան ամրապնդման ու այդ ուժերի միջև փոխմտահոյեան
ուժեղացման համար: Այն բարենպաստ հող է նախապատ-
րաստում միասնական հայրենիքի տարրեր ազգութիւնների
արտերկրի, բրգերի և այլ փոքրամասնութիւնների համընդ-
հանուր պայքարի ամանդութիւնների հարստացման հա-
մար»²⁷:

Աւձձ ծրագիրը հովաստում էր, որ Իրաքի հեղափոխու-
կան շարժումը կազմում է համաշխարհային հեղափոխական
պրոցեսի բաղկացուցիչ մասը: Այն անհրաժեշտ էր համարու-
մբրտ համագործակցութիւն հաստատել ՄՍԶՄ-ի, սոցիա-
լիստական երկրների և ազգային-ազատագրական միջադ-
րային շարժման հետ:

Աւձձ կանոնադրութեան 2-րդ հոդովածը նախատեսում էր
կազմել ճակատի բարձրագոյն կոմիտե՝ 16 անդամների
այդ թվում Բասաբը ներկայացնում է Տ Տոյի (ներքույր կո-
միտեի նախագահը), երեքական անդամներ՝ Իկվ-ից և ՔԳԿ-ից
և մեկական անդամ՝ առաջադիմական ազգայնականներից և
անկախ դեմոկրատներից: Բարձրագոյն կոմիտեի նախագահն
է Բասա կուսակցութեան ուղիղտես ղեկավարութեան գլխավոր
քարտուղար կամ նրա տեղակալը: Ընկալան ունի բարտու-
ղարութիւն և տեղական մարտիներ՝ մուհաֆազաթներում
(եսահաններում):

ճակատի գործելակերպի մասին էր խոսում կանոնա-
դրութեան 6-րդ հոդովածը.

«—Ճակատի բոլոր մարմինները գործում են ազգային
միասնութեան ոգով և դեմոկրատիայի հիմունքներով, որոնք
սպաստում են յուրաքանչյուր կողմի ազատութիւնը՝ բնաբ-
կելու աշխատանքները և առաջարկութիւններ անհետ է սպաս
գործունեութեան կատարելագործման,

Բ— խորտիայի վերահայրւմը կատարվում է անդամ-
ների համաձայնութեամբ, հաշիփ առնելով հեղափոխական
շարժման հրատապ խնդիրները,

Գ— տարձայնութիւնները բնարկվում են դեմոկրա-
տական բանավճէի միջոցով, թերաբլոյններն ու սխալները
վերացվում են բննադատութեան և ինքնարննադատութեան
սկզբունքով»²⁸:

Իրաքի Աւձձ-ի կամավորումը արժանացավ արարական
բոլոր առաջադիմական ուժերի, ՄՍԶՄ-ի և առաջավոր մարդ-
կութեան բարձր գնահատականին:

Բասաի և կոմիտեի ղեկավարներին ուղղված սովետա-
կան ղեկավարութեան շնորհավորական հեռագրերում ընդ-
գրված էր, որ ճակատի ստեղծումը Իրաքի կոմունիստների
և բասականների կարևոր ներդրումն է Իրաքի դեմոկրա-
տական, ազգային ու հասարակական առաջադիմութեան գոր-
ծում»²⁹:

Սիրիայի կոմիտեի գլխավոր քարտուղար Ե. Բազդաշն
ընկզմեց, որ Ազգային ճակատի ստեղծումը Իկվ-ի և Բասաի
կողմից խոշոր նվաճում է ոչ միայն Իրաքի, այլև արաբական
ազգային-ազատագրական շարժման բոլոր առաջավոր ջո-
կասների համար»³⁰:

Կոմիտեի և Բասաի համագործակցութեան շնորհիվ
1973 թ. սեպտեմբերի 19-ից սկսեց վերահրատարակվել Իկվ
կենտրոնական օրգան «Բարիկ աշ-Շասար» քաղաքական օրա-
թերթը:

Բասա-կոմիտեի կապիցիայի պատմական զարգացումն
անցել է երեք փուլ.

—Տամազգային խնդիրների լուծման փուլ՝ պայքար տեղական և միջազգային տեղակայման և քրդական (Բարդա-
նիկ) անջատողականների դեմ (1973—1975 թթ.)

—Բասառի աստիճանական անցումը և՛ ֆեդերալիզմի և աջա-
կողմյան նախընտանիքի դիրքերի և չհակասությունների ձևա-
վորումը Բասառի և կոմկուսի միջև (1975—1977 թթ.)

—կոալիցիայի ճգնաժամն ու կազմալուծումը (1978—
1979 թթ.):

Այժմ տեսնենք, թե Քրդստանի դեմոկրատական կու-
սակցությունը ինչպիսի դիրք գրավեց ճակատի նկատմամբ: Չնայած կոմկուսի և Բասառի ղեկավարների բազում կոչերին, ՔԳԿ-ն մերժեց ճակատին միանալու գաղափարը, որովհետև այն պահանջում էր իրականացնել մարտի 11-ի ղեկավարա-
ցիայով նախատեսված քրդական ինքնավար շրջանի աշխարհ-
հարկան սահմանումը, քրդերի համեմատական ներկայա-
ցուցչությունը կենտրոնական պետության գործադիր, օրենս-
դիր, գատական իշխանություններում և այլ հարցեր, որոնց շուրջ բանակցություններ տեղի ունեցան Բասառի, կոմկուսի և ՔԳԿ-ի ղեկավարների միջև: Ի վերջո, ապրիլյան սանցան համաձայնությամբ թուրք շահերը՝ ՔԳԿ-ի ղեկավարությունը հաստատեց միանալ ճակատին: Բանը հասավ այնտեղ, որ 1971—
1973 թթ. ՔԳԿ-ի ավատատիրական ցեղային պահպանողական և անջատողական ղեկավարությունը Մ. Բաղդադիի գլխավոր-
ությունում ոչ միայն չլուծվեց ճակատի կազմում, այլև թշնա-
մական դիրք գրավեց թե՛ Բասառի, թե՛ կոմկուսի և թե՛ Երկ-
րում կատարվող սոցիալ-տնտեսական առաջադիմական վեր-
ափոխությունից նկատմամբ: Այն պրոպագանդիստական մեծ աբալով կառմավերպեց կոմունիզմի դեմ ընդհանրապես Իրաքի կոմկուսի դեմ մասնավորապես:

ՔԳԿ ղեկավարությունը շրջափարպեց գրանուլ: 1973 թ. նոյեմբերին կուսակցությունը զինված չոկատները հարձակույթ գործեցին Քրդստանի կոմկուսի մասնաճյուղի կենտրոնի վրա, սպանեցին և վիրավորեցին տասնյակ արար և բուրդ կոմու-
նիստներին, որոնք քաջարք մարտնչել էին հանուն բուրդ

մոլորյղի ազգային իրավունքների նվաճման: Դեռ ավելին, զինված չոկատավարներից մեկը՝ Սալիհ Բեղաոնի զինում էր իր զինակիցներին հետևալ մարտակողով. «Մենք գնում ենք կոմունիստներին ոչնչացնելու: Ուզում ենք սպանել և քնա-
րել: Երանց: Դուք ձեռնարձակ եք նրանց կանանց, դուստրե-
րի և ունեցվածքի հանդեպ»³¹:

Այդ կապակցությամբ ԲԿԿ կենտկոմը նամակ-կա: Հոնց արտաբան կոմունիստական ու բանվորական կուսակցու-
թյուններին, որով քաջահայտում էր կոմունիստների դեմ անհավանական ոտնձգությունը: «ՔԳԿ-ի ղեկավարության ներկա քաղաքականությունը,—կարգում ենք նամակ-կալում,— աճավոր վտանգ է Իրաքի հեղափոխական շարժման համար: Մտավանդ, որ եման հանցագործությունը կատարվում է այն ժամանակ, երբ անիրկյան իմպերիալիզմը և Կրա գործա-
կալիկը ինտրիզների շղթա են հյուսում երկրում կատարվող տուսազդիմական նվաճումների դեմ»³²:

Արարական առաջադիմական ուժերը և, առաջին հերթին, Սիրիայի, Լիբանանի, Հորդանանի կոմունիստական կուսակ-
ցություններն իրենց համերաշխությունը հայտնեցին Իրաքի կոմունիստներին: 1973 թ. նոյեմբերին Երանց հրապարակած հայտարարությունը խիստ գատապարտում էր ՔԳԿ-ի զին-
ված չոկատների փորձերը՝ լուծարքի ենթարկել կոմկուսի մասնաճյուղը քրդական շրջանում: Բնութագրելով ոճրագոր-
ծությունները աննեխտ աննեղուն մարտիկների նկատմամբ, հայտարարությունն ընդգծում էր գրանց Ժծանց հետևանք-
ները Իրաքի ազգային հարկաներական շարժման վրա ինդհանրապես և քրդական ազատագրական պայքարի վրա մասնավորապես³³:

Հատկանշական է նաև Սիրիայի կոմկուսի գլխավոր քար-
տույզար Խ. Բազդաշի Բաղդադիին հղած նամակը, որտեղ նա իր գարմանքի և հայտանքի մեկում նշված մարտակույթ նկատմամբ: Բազդաշը կոչ էր անում զարտեցնել կոմու-
նիստների նկատմամբ սանձարձակ ահաբեկությունները, որովհետև այն կուսակցությունը (նկատի ունի ՔԳԿ-ն—Պ. Ս.), որ երկար ժամանակ պայքարում էր իմպերիալիզմի և սեակ

ցիայի գեմ, շղեփեր է անդափսիսի հահառու՞ հակակոմունիզմի դիրքերը»²⁴:

Համանման հայտարարությամբ հանգեւ եկավ Իրաքի ԱԱՀՃ-ի բարձրագույն կոմիտեան, շեշտելով, որ այդ կամայականությունները իրենք չեն նպաստի բրդական ինքնավարության կենսագործմանը և երկրի առաջադիմական ու հայրենասիրական ուժերի համախմբվածությունը:

Հարկ ենք համարում չեղանել, որ Նալաճ ԻԿԻ-ի և ՔԳԿ-ի բաղադրական նպատակները որոշ ընդհանրությամբ, միջալէ, որ կոմկուսին հաջողվել է համագործակցել ՔԳԿ-ի հետ: Իրա գլխավոր պատճառը ՔԳԿ-ի ղեկավարության ազգային նեղմիտ բաղադրվածությունն էր՝ հենց թեկուշ բրդական հարցում, և կոմունիզմի հանդեպ նրա թշնամական վերաբերմունքը:

Որո՞նք էին ԻԿԻ-ի և ՔԳԿ-ի զաղափարական սկզբունքային տարածայնությունները:

Նախ և առաջ՝ ՔԳԿ-ի ղեկավարության բազում կողերը՝ լուծարելի ենթարկելու կոմկուսի մասնաճեղար իրաքյան Քրդստանում, հիմնվելով այն թույլ փաստարկների վրա, թե իբր «Քրդստանում գոյություն չունի դասակարգային պարզ սահմանադատում», «չկա բանվոր դասակարգ», թե «բուրգ գյուղացին չի քնդուում կոմունիզմը», թե «կարիք չկա ըբրդական ազգային շարժումը գունավորել կոմունիստական կարմիր երանգը»²⁵: Այս և այլ լոզունգներն ու կոչերը արդյունք էին ՔԳԿ-ի ղեկավարության ներսում առավել պահպանողական ու հետադիմական տարրերի գոյությունը:

Երկրորդ՝ բուրձ ժողովրդական ղանգվածների սոցիալ-տնտեսական առաջադիմական վերափոխումների համար մղված պայքարի նկատմամբ ՔԳԿ-ի ղեկավար շրջանների թշնամական դիրքը: Նրանք, կազմելով բուրձու-կայվածատիրական վերնախավը, փորձում էին բրդական ազգային-ազատագրական պայքարը հակաբռել դասակարգային պայքարին:

Երբոր՞ ՔԳԿ-ի ղեկավարությունը ազգային նեղմտության դիրքերից էր մեկնաբանում բրդական հարցի կարգավո-

րումը, այն արհեստականորեն անջատելով իրաքյան ժողովրդի համաժողովրդական գեմոկրատական պայքարից: ՔԳԿ-ն ճշտորոշ սահմանադրում չէր մտցնում կառավարող հետադիմական շրջանների հակաբրդական տրամադրությունների և արարական ժողովրդական ղանգվածների վերաբերմունքի միջև, իսկ վերջիններս ոչ մի շահ չունեին ճնշելու բրդական աշխատավորությունը:

Չորրորդ՝ 1972—1975 թթ. կոմկուսի և ՔԳԿ-ի ղեկավարների գլխավոր սարսաձայնություններից էին նաև ՔԳԿ-ի բացասական ու վերապահ վերաբերմունքը երկրում կատարվող սոցիալ-տնտեսական առաջադիմական վերափոխությունների, անգամ նաև սովետա-իրաքյան համագործակցության պայմանագրի նկատմամբ:

Հինգերորդ՝ ՔԳԿ-ի սխալ դիրքավորումն ԱՄՆ-ի, Երանի և այլ հետադիմական պետությունների հանդեպ, որոնք լոկ խոստանումներ էին շաղկապ հենց Բարդանիին և նրան կրակի հասցրելու կոմկուսը բազմիցս նախապոչացրել էր նման մերձեցման մտանգից: Սակայն, ՔԳԿ-ի ազդեցիկ ղեկավարները հալոլով մխրճվեցին այդ ճահճի մեջ՝ մտանգի ենթարկելով թե՛ բրդական հարցի կարգավորումը և թե՛ իրաքյան ժողովրդի համագեմոկրատական պայքարը²⁶:

1974 թ. հունվարի 8-ին իրաքյան հանրապետության 14 հահանգեմում կազմավորվեցին ԱԱՀՃ-ի տեղական կոմիտեաներ, բաղկացած Բաստի և կոմկուսի ներկայացուցիչներից:

Կոմկուսի կյանքում նշանավոր իրադարձություն էր նրա հիմնադրման 40-րդ տարեդարձին Նվթրված հանգիստավոր տնակատարությունը Բազադուում²⁷: Միտինգին ներկա էին Բասա կուսակցության մարդային և ազգային ղեկավարության ներկայացուցիչները, ինչպես նաև արաբական կոմունիստական ու քանվորական էտուսակցությունների պատվիրակությունները: Իրաքի ԱԱՀՃ-ի անունից ողջույնի խոսք սոսց ճակատի գլխավոր քարտուղար Նախմ Հաղադը: Անդրազանալով ԱԱՀՃ-ին, ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Ա. Մուհամեդը մասնանշնց երկրի բաղաբական կյանքում նրա կա-

րևորությունը և ասաց. «Կոմունիստներին համար շատ հուճկի է, երբ այսօր մեր աչքով տեսնում ենք մեր նպատակների ու ձգտումների իրականացումն առաջադիմական կարգի կողմից՝ ազգային միասնության հովանու ներքո, որի մարմնավորումն է Իրաքի Ազգային առաջադիմական-հայրենասիրական ճակատը»³⁸:

1974 թ. մարտի 31-ին Իրաքի Հեղափոխական հրամանատարության խորհուրդը (ՀՀԽ), կոմիտայ կենտրոնի կրկնաշեմների՝ նազիհա Պուլաջիին, Թահսի Աշիեային և Մասդի Հաֆեզին նշանակեց այն հանձնաժողովի կազմում, որի գրառվելու էր ԱԱՀԸ-ի աշխատանքների հիշող կազմակերպման հարցերով:

Այս շրջանում Իրաքի ներքաղաքական կյանքում կրկին առաջնահարգ նշանակություն ստացավ քրդական հարցը: Իրաքի կոմունիստական կուսակցությունը մեծ ջանքեր է գործադրում քրդական ինքնավարության վերաբերյալ 1970 թ. մարտի 11-ի մանիֆեստի հետևողական էլիքուման համար, միաժամանակ մերկացնելով քրդական շարժման ղեկավարության աջակողմյան թեկ սխալ ու վնասակար քաղաքականությունը:

1974 թ. ապրիլի վերջերին կոմիտայի օրգան «Թարիկ աջ Շաբաթ»-ի առաջնորդը հողվածը նախադրաշացնում էր, որ քուրդ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի ղեկավարումը ՔԳԿ-ի աջակողմյան տարրերի կողմից աճավոր սպառնալիք է ներկայացնում քրդական ինքնավարության համար: Թևրթը մերկացնում էր այ ղեկավարության անհիմն փաստաթղթերը, որ իրը ԱՄՆ-ի և Իրանի հետ համադրծակցությունը հասցնելու է ազգային իրավունքների նվաճմանը: Այս անհեթեթությանը հակադրվելով թերթին ընդգծում էր, որ արաբական ազգային կուսակցության՝ Բասաի իշխանության դուրս գտնվելը և քրդական հարցին նրա մոտեցումը առավիղ առաջադիմական գիրքից լայն նարավորություն է ստեղծում քրդական հարցի խաղաղ ու ղեմնորատական կարգավորման համար»³⁹:

Իրաքի առաջադիմական ու ղեմնորատական ուժերի կրկնարտես ու համառ պայքարի շնորհիվ կրկին պատմության մեջ առաջին անգամ անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծվեցին քրդական ազգային հարցի կարգավորման համար: 1974 թ. մարտի 11-ին օրվեք հրապարակվեց քրդական շրջանի ինքնավարության վերաբերյալ Ստեղծվեց Քրդստան ինքնավար շրջանը: Իրաքի կուսակցության կազմում միևնույնական Տ պորտիակ, իսկ ապրիլին վիցե-պրեզիդենտի պաշտոնը հանձնելովց քուրդ ժողովրդի ներկայացուցիչներին: ՔԳԿ-ը պաշտոնապես ճանաչվեց և նրա ներկայացուցիչներինց յուրք նշանակվեցին Քրդստանի ինքնավար շրջանի նահանգապետները:

Մականջ նշված ժամանակում Քրդստանի ղեմնորատական կուսակցության ղեկավարության անհետատես քաղաքականության պատճառով քրդական ազատագրական շարժումը վտանգի ենթարկվեց: ՔԳԿ-ի մայրահեղ աջ ազգային տարրերը ժխտական գիրք գրավեցին ինքնավարության հանդեպ: Իսկ ՔԳԿ-ի ղեկավարության մի մասը՝ Հաշիմ Ակրաուտիի զբլլխավորությամբ, գրականորեն վերաբրովեց ու ներգրավեց Իրաքի ԱԱՀԸ-ի կազմում:

Հենվելով քրդական հեռադիմություն, ամերիկյան իմպերիալիզմի և Իրանի շահական անժիմի վրա, աջակողմյան բուրժուակալվաճառիական ղեկավարությունը Բարզանիի գլխավորությամբ վերականց պատերազմական գործողությունները կրկին հյուսիսում:

Իրաքի կոմունիստները դատապարտեցին Քրդստանում Բարզանիի վարած քաղաքականությունը և նրա զավազրությունը առաջադիմական կարգի նվաճումների հանդեպ: «Թարիկ աջ Շաբաթ»-ը, մերկացնելով Բարզանիի կապն ամերիկյան իմպերիալիզմի հետ, մեջ էր բերում նրա Տայտարարությունը (1973 թ. հունիսի 22-ին)՝ Կիրկուկի նավթի ազգայնացման կապակցությամբ: «Մերք պատրաստ ենք անելու այն, ինչ պահանջում են ԱՄՆ-ի շահերն այս շրջանում: Կարող ենք գրավիլ Կիրկուկի նավթաճորերը և հանձնել ամերիկյան որևէ ղեկավարության»⁴⁰:

Ամերիկյան կենտրոնական հետախուզության գործակալության 1974 թ. մարտի մի փաստաթղթում ընդգծված էր, որ «ՏՆ ԱՄՆ-ը, ո՛չ էլ շահ էր չեն ցանկանում քրդական հարցի լուծումը: ...Եթե ԱՄՆ-ը չպաշտպաներ իր գաղանկից շահի նկրտումները, ապա քրդերը կհասնեին համաձայնության իրաքյան կենտրոնական կառավարության հետ, կհիմանեին ինքնավարության որևէ ձև և աղքատ արյուն չէր թափվի Սազաին, դրա փոխարեն, մեր «Տաճախորդները» (բուրջ ապստամբները) շարունակեցին կռիվը, սույով հուզարարող զոհեր և ունենալով ավելի քան 200 հազար փախստական»³¹:

1975 թ. փետրվարի 21-ին ԻԿԿ Կենտկոմի լիազուսմար նիստը, քննարկելով ԱԱՀՀ-ի հարցը, կետում էր, որ երկրի բաղաբան կյանքում նրա ձևը բերած նվաճումները բաժականին ակնառու են: Կենտկոմը Իրաքի առաջադիմական կուրթի հետագա զարգացման և ամրապնդման համար անհրաժեշտ էր համարում. 1. ԱԱՀՀ-ի զիջի ուժեղացումը բաղաբան կյանքում, 2. սահմանադրական հիմնարկների ստեղծումը և «Ազգային գործունեության խարտիայի» սկզբունքների կենսազործումը, 3. Քրդստանի ինքնավարության ամրապնդումը և հյուսիսի վերակառուցումը, 4. սոցիալ-արևառևանական առաջադիմական վերափոխությունների խորացումը և ժողովրդի կենսամակարդակի բարձրացումը³²:

1975 թ. մարտի 5-ին Բազդազի և Թևհրանի միջև կնքվեց համաձայնություն, որը նախատեսում էր փակել իրաքա-իրանյան սահմանները և դաջարեցնել ազգայական օգնությունը քուրդ ապստամբներին: Հաջորդ օրը Բարզանիի գլխավորած ապստամբները ցած գրին գեներերը: Բարզանիի իր մերձավորների հետ փախուստի դիմեց Իրան, այնուհետև՝ ԱՄՆ: 1976 թ. մարտի 11-ի համաձայնագրի մերժումը քրդական ղեկավարության կողմից, ակադեմիկոս Ե. Պրիմակովի կարծիքով, «հանգեցրեց իրադրության ապակայունացմանը, ավելի ղվարացրեց քրդերի սպառնի իրավունքների կենսազորման հարցը, որոնք ստաջեի անգամ պատմության մեջ նվաճեցին ինքնավարության իրավունքը»³³:

1975 թ. հունիսին հիմնադրվեց, այսպես կոչված, «Քրդստանի ազգային միությունը» (ՔԱՄ), որի կազմի մեջ մտան «Քրդստանի սոցիալիստական շարժումը» և «Քրդստանի մարքս-լենինյան խմբակը»: ՔԱՄ-ի ծրագրային փաստաթղթերում խիստ ընեշառապվում էր ՔԳԿ-ի աշակերտյան հետադիմական ղեկավարությունը, որը «համազործակցելով ամերիկյան իմպերիալիզմի և շահախան ունեմի հետ, կիրառելով աղբյուրն նեղմիտ և մեկուսացուցչաբաղաբանություն, քրդական աղաատգրական հեղափոխությունը հասցրեց ազգային ազևախ»³⁴:

Չուշած օրընկաթիվ և սուրյնկաթիվ բաղաբաթիվ ղվարությունների ղոյությունը, ինքնավարության մասին 1974 թ. օրերը կարող էր քրդական հարցի լուծման համար հաջող մեկնակետ դառնալ, եթե Բարզանին շվերսկսեր ուղաժական գործողությունները: Այդ մասին են վկայում 1977 թ. փետրվարի 9-ի և մարտի 3-ի Բարզանիի ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Զ. Քարալիին հղած հուշագրերը. «ես կարող էի կանխել իմ ժողովրդի ազևուր, եթե լիովին շապալինի ամերիկյան խուստուններին: Շուտով սկսվելու է քրդերի ողբերգության վերջին մասը, որի քրդամահի վաճառանք էամ հաջող վերաժընուրը ձեղանից է կախված: Իմ ժողովրդը ինձ վառաձնել է ավելի քան կես դար: Ահա այդ վառաձնությունը էս փոխանցում եմ Ձեզ»³⁵:

Մեզ թվում է, որ մեկնաբանություններն ավելորդ են: ՔԳԿ-ի ակնաավոր գործիչներից մեկը՝ Հ. Ակրասուին վերակաղմավորեց կուսակցությունը, պահպանելով նրա անվանումը, համագործակցեց Բաասի և կուժուսի հետ ԱԱՀՀ-ի շրջանակներում:

1976 թ. մայիսի 4—6-ը անկր ունեցավ ԻԿԿ-ի III համագումարը, որն անցկացվեց «Հանուեն Իրաքի ազգային ղեժակրատիայի հեղափոխության ավարտման, հանուն զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղիով ղեկի սոցիալիզմ» յուղուղի տակ: Համագումարում ղեկուցումներով «անդեռ կկան Ա. Մուհամեդը և Զ. Եալիին: Համագումարը քննարկեց

Կենտկոմի հաշվետվությունը, հաստատեց կոմկուսի նոր ծրագիրը և փոփոխություններ մտցրեց ԽԿԿ-ի կանոնադրության մեջ: Ձեկնադուսներն ու համագումարի պատգամավորների կուլյմները, նրա ամբողջ աշխատանքը սողգրված էին լենինյան բարձր սկզբունքայնությամբ ու զործարարությամբ: Համագումարն ամբողջովին ու լիովին հավանություն տվեց ԽԿԿ Կենտկոմի բազմաթիվ ղեկավարական քաղաքական քայլերին, հավանություն տվեց Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցման մեջ արված առաջարկներին ու հետևություններին:

Համագումարի մասնակիցները մեծ ուշադրությամբ լրանցին ԽԿԿ Կենտկոմի գլխավոր բարտուղար Ա. Մուսանյոյի հաշվետվությունը: Նրանում արված էր քանդակարարական, միջազգային կոմունիստական ու բանասերական շարժման, արաբական ազգային-ազատագրական շարժման, Իրանի սոցիալ-անտեսական ղեկավարական, Անձձ-ի տեղի ու ղերի, բաղարական ղեմնկրատիայի, կոմկուսի առաջարկներին ու ինդիաների բազմակողմանի վերլուծությունը:

Հաշվետվության մեջ հանգամանորեն խոսվում էր 1970 թ. ԽԿԿ II համագումարից հետո ընկած ժամանակաշրջանում Իրանի մեծ բերած հեղափոխական նվաճումների, կոմկուսի մշտապես պայքարի ղեկավարությունների ու բարձրությունների, Անձձ-ի զործունեության և ԽԿԿ-ի ու կառավարող Բասա կուսակցության համագործակցության հետագա զարգացման ու ամրապնդման խնդիրների մասին: Անձձ-ի ստեղծումը համարելով ազգային խոշոր նվաճում՝ ստրատեգիական հարատև զաշինք և կարևորագույն կրաշխիք դեմոկրատիայի և սոցիալական առաջադիմության ուղիով Իրանի հետագա զարգացման համար, Ա. Մուսանյոյը միաժամանակ ընդգծեց կոմունիստների հավատամքը, որ «ենդեպ զաշինքը կարելի է խորացնել այն աստիճան, որ կոմկուսն ու Բասաը ի վիճակի լինեն կառուցել սոցիալիզմ»⁵⁸:

Բարձր դաստիարակ Անձձ-ի փորձը, համագումարը սուր ընդարատության ենթարկեց նրա զործունեության մեջ տեղ գտած բացասական երևույթները: Կոմկուսը կոչ էր անում

այս բնագավառում լինել ավելի հետևողական, կենսագործել հետևյալ խնդիրները: 1) ամրապնդել ու բարձրացնել նախորդ ղերը բազմաթիվ կյանքի բոլոր ասպարեզներում, անգամ պետական ապարատի աշխատանքները վերահսկելու և ժողովրդական անտեսության պլանավորմանը մասնակցելու գործում, 2) նախապես վերածել համաժողովրդական գործուն միջոցի, տարածելով նրա կազմակերպությունները կրկնով մեկ, 3) ապահովել իտալիցիոն երկաշուղթայնությունը հասարակական կազմակերպություններում՝ արհեստներում, 4) զգուշացնել, երկուստարակապ, ուսանողական և կանանց միություններում, 4) պրոպագանդել ազգային զործունեության խարտիայի սկզբունքները ու միայն կուսակցական մակարդակով, այլև պետական ինֆորմացիայի միջոցներով⁵⁹:

Վերահիշյալ խնդիրների հրատապությունն ու կարևորությունը կոմկուսի առջև խնդիր դրեցին՝ նոր, երկրորդ ծրագրի ընդունումը: Պատրաստվելով հերթական համագումարին, կուսակցության Կենտկոմը դեռևս 1975 թ. սեպտեմբերին համակուսակցական քննարկման համար հրապարակեց ԽԿԿ ծրագրի ու կանոնադրության նախագծերը: Համագումարը հաստատեց երկու կարևոր ծրագրային փաստաթղթերը՝ նոր ծրագիրը ժողովրդական ղեկավարման ղեկին ազգային ղեմնկրատիայի հեղափոխության ավարտման և սոցիալիստական հեղափոխության փուլին անցնելու հստակ հետևելարժեքն իր մեջ մարմնավորելու և կուսակցության ղեկավարելու, երջանիկ ժողովուրդը՝ հին լուրջը:

Նշված ժամանակաշրջանում Իրանը հաղթահարեց տնտեսական և ֆինանսական տարրեր ղեկավարություններ և հասավ որոշակի Մաջողությունների: Այնպես տնտեսական և բազմաթիվ կյանքում երևան եկան նաև բացասական երևույթներ: Նավթից ստացվող եկամուտների շեշտակի աճը, վարչական ապարատում կաշառակերության տարածումը, բյուրոկրատական բուրժուազիայի երևան գալը ու նրա ղերների ամրապնդումը, ավանդական շահագործող դասակարգերի ու

խավերի ակտիվացումը հասցրին վարչակարգի վրա շահագործող և բյուրոկրատական բուրժուազայի ճնշման ուժեղացմանը, նպաստակ ունենալով սահմանափակել Հեղափոխական վերափոխությունները և հրաժարվել առաջադիմական կուրսից:

Դա հանգեցրեց Բաաս կուսակցության ղեկավարության կամկուտի ճեռ համագործակցության աստիճանական թուլացմանը և հակասությունների սրմանը ԱՆՀՃ-ի ներսում: Այս միտումները հասկապես ցայտուն դրեւորվեցին 70-ական թվականների երկրորդ կեսին:

1978—1979 թթ. բացահայտ բնույթ կրեց Բաասի առճակատումը կոմկուտի ճեռ: Բասսական կամպանիան ուղղված էր ԻԿԿ-ի ազդեցության սահմանափակմանն ու նրա վարչաբեկմանն իրաքյան հասարակայնության շրջաններում: Շեշտը դրվեց երկու կուսակցությունների միջև եղած զաղափարախոսական տարբերությունների և կոմունիստներին Բաասի զաղափարախոսությանը ենթարկելու անհրաժեշտության վրա: Իսկ 1978 թ. զարնանք կոմունիստների դեմ ծավալվեց բանությունների կամպանիա: Ստեղծված պայմաններում ԻԿԿ-ն որոշեց դուրս գալ կուսավարության և ԱՆՀՃ-ի կազմից: ԻԿԿ կենտկոմի մայիսյան պլենումը որոշեց ընդունել ընդունադրություն դիրքերին կուսակցության անցման մասին⁴⁹:

* * *

Մինչև 1958 թ. հուլիսի 14-ի Հեղափոխությունը Իրաքի ազգային տնտեսության բնորոշ գծերից էին նրա անհամաչափ, մեկնողմանի զարգացումը և կախվածությունը համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսությունից:

Բուրժուազեմոկրատական Հեղափոխությունից ճեռո նոր հեռանկարներ բացվեցին Իրաքի ազգային անկախ տնտեսության ստեղծման ու զարգացման համար: Իրաքը դուրս եկավ ստեղծագյան բուրժուազիստական հարաբերական հարաբերությունների հիմքը, սկսեց զարկ տալ ազգային արդյունաբե-

րությունը և հիմք դրեց սովետա-իրաքյան տնտեսական համագործակցության:

Հեղափոխության ղեկավարությունը բազմապիսեցում էր, որ երկրի քաղաքական անկախությունը երեքուն կլինի և ֆիկցիայի կվերածվի, կէն խոր փոփոխություններ շարձանագրվեն սոցիալ-տնտեսական կյանքում, չլուծվեն համազգային խնդիրներ: Եվ, նախած թույլ սրված սխալներին ու նահանջներին, հուլիսյան Հեղափոխությունը իրականացրեց մի շարք կարևոր խնդիրներ:

1963—1968 թթ. միջև ընկած ժամանակահատվածում Իրաքի Հեղափոխական շարժումը զոգում էր տեղում և իրաք հաջորդող կուսակցություններն ի վիճակի չեղան լուծելու երկրի առջև կանգնած կենսական պրոբլեմները: Իրաքը դուրս երվում էր քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական սուր ճգնաժամի մեջ:

1968 թ. հուլիսյան իրադարձություններից ճեռո, երբ կրկին իշխանության գլուխ անցավ Բաաս կուսակցությունը, կրկնում իրականացվեցին մի շարք քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական վերափոխումներ: Սկզբից ենթ մերժելով կապիտալիստական զարգացման ուղին, Իրաքի ղեկավարությունը 1969 թ. հունվարին հայտարարեց «Արաբական սոցիալիստական դեմոկրատական միասնական հասարակություն» կառուցման պատմական անհրաժեշտության մասին⁵⁰:

Իրաքի կոմունիստական կուսակցությունն ընդգծում էր, որ «Իրաքյան ժողովրդի առաջադիմական ու հայրենասիրական ուժերի առջև ծառայած է ազգային-դեմոկրատական Հեղափոխության խնդիրների լիակատար կենսագործումը, որը անհրաժեշտ նախադրյալներ կստեղծի սոցիալիզմին անցնելու համար»⁵⁰:

ԻԿԿ-ի 1970 թ. ընդունած ծրագիրը իրաքյան կառավարության ամբողջ տնտեսական քաղաքականության համար գլխավորն ու վճռականը համարում էր երկրի արտագործական ուժերի բուս ամենաբնիկ զարգացումը: Մրաքի 4-րդ գրքլիսն ամբողջությամբ նվիրված էր «Նազիմային և հանքային

հարստությունների ազատագրության» հարցերին: Նշելով, որ Իրաքի տնտեսության բոլոր լծակները կենտրոնացած են օտարերկրյա նավթային մոնոպոլիտական բնկերությունների ձեռքերում, ծրագիրը պահանջում էր սանձաճարկել և ընկերձել նրանց սարտոսծքը, որը հնարավոր էր միայն այդ բնկերություններն անհուղապ ազգայնացնելու և ազգային տնտեսության զարգացմանը ծառայեցնելու միջոցով: Երազիրը կենսական էր համարում նավթի ազգային բնկերության և Սովետական Միության միջև 1969 թ. հունիսի 20-ին կնքված պայմանագրի ու երկու հավելվածների անվիզական իրազործումը և անհրաժեշտ կապիտալ ներդրումների ու որակյալ մասնագետների ապահովումը հյուսիսային էո-Ռումայլիի նավթահանքի շահագործման համար: Երազիրը կարևորագույն խնդիր էր համարում նաև մշակել համաարարական բաղաբանությունը՝ ազատագրելու արար ժողովուրդների սեփականությունը հանգրհանացող նավթի հակաշական պաշարները⁵¹:

Ազգային տնտեսության անկախության ամրապնդման համար վիժիարի նշանակություն ունեցավ սոցիալիստական երկրների և, առաջին հերթին, Սովետական Միության օգնությունը: Երազիրը նավթարդյունաբերության հիմնումը: 1972 թ. ապրիլի 7-ին էո-Ռումայլիի հյուսիսում շարք մտավ երկրի առաջին խոշոր նավթարդյունաբերական կենտրոնը: Մինչև Տասի նավահանգիստը կառուցվեց 130 կմ երկարությամբ նավթամուղ, իսկ նավթի արդյունահանումը նախատեսվում էր տարեկան 40 մլն տոննա⁵²:

Արձագանքելով այս կարևոր իրազործությանը, Եալ Ախրար»-ի գլխավոր խմբագիր, լիբանանցի հայտնի տնտեսագետ Յ. Խ. Հիլուն գրում էր. «Երազիրները մեծ երախտագիտությունը հիշում են այն պահ, երբ առաջին անգամ սովետական «Լուչիկ» տանկերներն աշխարհով մեկ տեղափոխեցին իրենց ազգայնացված նավթը»⁵³:

Անցած տասնամյակում զգալիորեն աճեց ՍՍՀՄ-ի և Իրաքի տնտեսական և տեխնիկական համագործակցությունը:

Իրաքի տնտեսության անկասարբեր ճյուղերում սովետական մասնագետների օգնությամբ ավարտվել կամ շարունակվում է ավելի քան 100 օբյեկտների կառուցումը⁵⁴: Այդ տնկեր հուսալի հիմք հանգրհանացավ Իրաքի տնտեսության պետական հատվածի զարգացման համար:

Սոցիալիստական երկրների օգնությամբ ազգային նավթարդյունաբերության հիմնումն առաջ բերեց իմպերիալիստական ու արարական հեռադիմության դաշրույթը: Բասաի և կոնկոտի համագործակցության առաջին փուլում քարաբանական հրժեշտ պայմաններ ստեղծվեցին սրճեթաց հարձակում կատարելու օտարերկրյա նավթային մոնոպոլիսների դիրքերի վրա: Երկար տարիներ իրաքյան կառավարությունը բանակցություններ էր վարում արևմտյան նավթարտահանող խոշորագույն բնկերություններից «Իրաք պետություն կուսյունիք» (ԻՊԿ) հետ՝ վերանայելու նրան տրված արտոնությունները: Գործարարված բոլոր շաներն ապարդյուն անցան: Իրաքյան կառավարությունը 1972 թ. հունվարին ԻՊԿ-ից պահանջեց իրեն տրամադրել բաժնետոմսերի 20%-ը, վճարել 1964—1970 թթ. գոյացած պարտքը՝ 72 մլն ֆունտ ստեռլինգ, 11%-ով ավելացնել նավթի արդյունահանումը և Լոնդոնից Բաղդադ տեղափոխել ԻՊԿ շտաբ-կայանը: Նավթի միջազգային կարտելը ոչ միայն մերժեց այս օրինական պահանջները, այլև տնտեսական ճնշում գործարկելու նպատակով կրճատեց նավթի արդյունահանումը, պատճառելով Իրաքին 30 մլն ֆունտ ստեռլինգի վնաս⁵⁵:

1972 թ. հունիսի 1-ին Իրաքի հեղափոխական հրամանատարության խորհուրդը (ՀՀԽ) հրազարակեց N 69 օրենքը ԻՊԿ-ի ազգայնացման վերաբերյալ: Այս հեղափոխական բալլը մեծ նշանակություն ունեցավ ոչ միայն Իրաքի զարգացման, այլև նավթային միջազգային կարտելի ամուլացման զեմ արարական երկրների մղած պայքարի համար: Այն նախազեպ հանդիսացավ նավթարտահանող երկրների և օտարերկրյա բնկերությունների միջև առավել ազգարացի հարաբերություններ հաստատելու համար: Այն արժանացավ

արարական երկրների, սոցիալիստական պետությունների և համաշխարհային առաջադիմական հասարակության պաշտպանության և հավանությանը: Սիրիան անմիջապես կալանք դրնց ԻՊԿ-ի՝ Սիրիայի տարածքում զտեղզ գոյգրի վրա և նեցուկ եղավ Իրաքին:

Անգրադատնալով այս պատմական իրադարձությանը, «ան-նիրգ» թերթը արարական անուշադիմական բոլոր ունեիրն կոչ էր անում զորավիգ կանգնել Իրաքի հարևանաիրական կառավարության միջոցառումներին, որպեսզի «իրաքյան ժողովուրդը հաղթանակի այս թեժ մարտում, մի հաղթանակ, որ բարերար ազդեցություն կունենա արարական զգաժազրական բովանդակ պայքարի վրա»⁵⁰:

Երկարատև րանակցություններից հետո իրաքյան կառավարության և ԻՊԿ-ի միջև 1973 թ. մարտի 1-ին կնքվեց համաձայնագիր, բայց որի, ընկերությունը ստիպված եղավ նախաշկի կոնցեսիոն օգտագործման սահմանափակման վերաբերյալ 1971 թ. № 80 և ազգայնացման մասին 1972 թ. № 69 օրենքները: Ընկերությունը Իրաքին վճարեց 141 մլն ֆունտ ստեռլին⁵¹:

Իրաքյան կառավարությունը 1973 թ. հրապարակեց № 70 օրենքը՝ «Բարսա պետություն կոմպանի»-ում ամերիկյան ընկերությունների բաժնի սպալանացման վերաբերյալ, իսկ 1975 թ. № 200 օրենքով ազգայնացրեց ամբողջ ընկերությունը: Տեղին է հիշատակել պրնցիպիտ Բաբբի խոսքերը ամերիկյան իմպերիալիզմի ազդեցիվության վերաբերյալ: «ԱՄՆ-ին նավթից զրկելը նշանակում է, որ ազատագրության ճանապարհը բաց է արարների առջև»⁵²:

Գրանով իսկ Իրաքը նավթարդյունաբերության բնագավառում լիովին ազատագրվեց իմպերիալիստական մոնոպոլիաների տիրապետությունից:

Ակհնայն է, որ զարգացող երկրներում պետական հատվածը միակն է, որ ի վիճակի է վճարակործն դիմակայելու մոնոպոլիաներին և զստնալու ազգային անկախ կոնոմիկայի ստեղծման արդյունաբերում միջոց: Նշված ժամանակում պե-

տական հատվածն Իրաքում ընդգրկում էր ողջ բանկային-ապահովագրական համակարգը, արտաքին առևտրի 84% -ը, մեծածախ առևտրի 95% -ը, նավթային և հանքային մարդու արդյունաբերությունը, երկաթգծերը, ավտոճանապարհները, սրահասարդությունը, օդային ուղեղծերը, նավահանգիստները, ստղծման ցանցը և այլն: 1975 թ. պաշտոնական տվյալների համաձայն, պետական հատվածն ապահովում էր ազգային համախառն արտադրանքի 68% -ը⁵³:

Նվ սակայն, քանի որ նավթի պաշարները սահմանափակ են (1976 թ. տվյալներով Իրաքի պաշարները կազմում էին 5,3 մլրդ տոննա, 10-րդ տեղն աշխարհում), ապա իրաքյան կառավարությունը ստեղծման մասին: Այդ տեսակետից կարևոր նշանակություն ունեցան ԻԿԿ ծրագրում սույն խնդրին նվիրված մանրամասն ու արժեքավոր առաջադիմությունը: Նավթարդյունաբերության հետագա զարգացման ու կատարելագործման նպատակով ԻԿԿ-ն առաջնահերթ խնդիր էր համարում.

— պլանավորել նավթի արդյունահանումն ու մաճառումը,

— Իրաքի լրիվ տարածքում որոգացնել հետախուզական աշխատանքները՝ նավթի և գազի պաշարները մշտնու մշտնապես:

— ընդլայնել երկրի նավթավերամշակությունը և ավելացնել նավթամթերքների արտահանությունը,

— զարկ տա, րնական զարգացման արդյունահանանք և անցնել բազաբնական արդյունաբերությանը,

— ստեղծել նավթարդյունաբերության արդյունաբերություն, որը կազմում է ժամանակակից արդյունաբերության հիմքը,

— ուժեղացնել կորորելիանցումն ու համագործակցությունը «նավթ արտահանող արարական երկրների կազմակերպության» (ՕԱՊԵԿ), «նավթ արտահանող երկրների կազմակերպության» (ՕՊԵԿ), սոցիալիստական պետությունների և, առաջին հերթին, ՄՍՄԻ-ի հետ: Իրա զլխավոր նպատակն է հասնել նավթի համաշխարհային նորատիպ շուկայի ստեղծմանը, որը կնպաստի բոլոր ժողովուրդների փոխշահավետությանն ու սոցիալական առաջադիմությանը⁵⁴:

Իրացում վերջին տարիներին իրականացվող սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունների մեջ առանձնահատուկ նշանակություն ունի սպորադիկ հարցեր: Մյուզատնտեսության ընդգլխավորում մինչև 1973 թ. պրոգնոզ էր րեակտության 70%-ը⁶¹: 1976 թ. տվյալներով, Իրացում մշակման համար պիտուների 40 մլն հա հողատարածությունից մշակվում էր միայն 4,5 մլն հա⁶²:

Մինչ 1958 թ. հուլիսյան հեղափոխությունն Իրացում ֆեոդալական հարաբերությունները խոչնդոտում էին գյուղատնտեսության զարգացումը: Եթե մշակելի հողատարածությունը կազմում էր 32 մլն դոնում (1 դոնումը հավասար է 0,25 հեկտարի), ապա դրանից 25 մլն դոնում պատկանում էր ֆեոդալներին ու կալվածատերերին⁶³:

1958 թ. հեղափոխությունից հետո իրացյան կառավարությունը հրապարակեց հողային բարեփոխությունների մասին № 30 օրենքը: Սակայն այդ օրենքի բուրժուանեֆորմիստական բնույթը ավատատերերին ներառվորություն էր տալիս սիրանալու լայնածավալ հողատարածությունների, այն էլ՝ առավել բարեբեր մասերի: Օրենքի հիմնական վերափոխումներից մեկն էլ այն էր, որ ֆեոդալներից բռնազրկված հողերի դիմաց պետությունը փոխատուցում էր վճարում: Այսպիսով, ֆեոդալիզմի վերացման վերաբերյալ կառավարության ծրագիրը լիբերալնացավ: 1958—1970 թթ. Իրացի գյուղացիության 60%-ը շարունակում էր մնալ հողազուրկ⁶⁴:

Իրացյան կառավարությունը 1970 թ. մայիսին հրապարակեց հողային բարեփոխությունների նոր, № 117 օրենքը, որը թևակոտ արմատական չէր, սակայն առավել առաջդիմական էր, քան № 30 օրենքը: Նշված երկու օրենքների կիրառումից հետո խոշոր կալվածատերերից ու ավատատերերից բռնազրկվեց մշակելի հողատարածության 60%-ը և բաշխման կամ վարձակալման հիմունքներով դրվեց 400 հազար գյուղացիական ընտանիքի տրամադրության տակ⁶⁵:

1970 թ. օրենքը կալվածատերերին թողնվող հողատա-

րածության առավելագույն շափք սահմանեց 40-ից մինչև 2000 դոնում, իսկ գյուղացիներին տրվում էր 4-ից մինչև 200 դոնում⁶⁶: Հետագայում հողատերերին տրված առավելագույն շափք սահմանը հողատարածություններում իջեցվեց 1210 դոնումի, իսկ անչորի հողերում՝ 200 դոնումի⁶⁷: Օրենքը վերացրեց կալվածատերերին տրվող փոխատուցումները, ինչպես նաև այն իրավունքը, որ կալվածատերերին թույլ էր տալիս ընտրել բարերեր հողերը⁶⁸:

Ֆեոդալական հարաբերությունների վերացման ուղղությամբ լուրջ քայլեր կատարվեցին նաև Քրդստանի ինքնավար շրջանում (ՔՔՇ), երբ 1975 թ. հրապարակվեց հողային բարեփոխությունների վերաբերյալ № 90 օրենքը: Այստեղ հողատիրական իրավունքի առավելագույն շափք սահմանվեց 40-ից մինչև 400 դոնում⁶⁹: Մինչև 1976 թ. սեպտեմբերի 1-ը Քրդստանում 68,2 հազար գյուղացիական ընտանիքներին տրվեց 375 հազար հա, իսկ 1177 թ. հոկտեմբերի մեկի դրությամբ՝ 91,4 հազար ընտանիքներ ունեին 690 հազար հա հողատարածություն⁷⁰:

Ինչպես վկայում են վիճակագրական տվյալները, 1959—1967 թթ. 52630 գյուղացի ստացել էր 2551958 դոնում, իսկ 1968—1975 թթ. 174953 գյուղացի՝ 3595630 դոնում: Բաժանված հողատարածության ընդհանուր շափք կազմում էր 6,147,588 դոնում, իսկ հող ստացող գյուղացիների թիվը՝ 227583 մարդ⁷¹: Իսկ 1978 թ. ազգայնացված հողատարածության ընդհանուր շափք կազմում էր 11,8 մլն դոնում:

Վերը նշված հողային բարեփոխությունները զանգվածային բնույթ էին կրում այն ժամանակ, երբ երկրում թափ էր ստանում առաջդիմական դեմոկրատական շարժումը: Ռուս, հասկանալի է գտնում այն հանգամանքը, որ 1973 թ., երբ ստեղծվեց ազգային առաջդիմական ճակատը, հողային բարեփոխությունների տեմպերը հասան զազաթնակետին՝ 35040 գյուղացի ստացան 861866 դոնում հողատարածություն: Հարկ է նշել, որ հողային բարեփոխությունների օրենքի ոչ-արմատական լինելը իր կնիքն էր թողնում գյուղական

ազգայնակազմության դասակարգային կառուցվածքի վրա Իրաքում զենեւ գոյություն ունեցող 24 հազար խոշոր հողատերեր, որոնց ձեռքում են գտնվում 7 մլն դոնում հողատարածություն, որտեղ կիսաֆեոդալական հարաբերությունների պայմաններում աշխատում են ավելի քան 150 հազար գյուղացիական ընտանիքներ⁷⁵:

Հողային բարեփոխությունների օրենքը նախատեսում էր նաև գյուղացիական կոոպերատիվների ստեղծում: 1970 թ. հրապարակված № 117 օրենքի համաձայն կոոպերացիաների մեջ պարտադիր կերպով պետք է մտնեին այն գյուղացիները, որանք հող էին ստացել պետությունից, այլապես նրանց հողերը ենթակա էին ետ վերցման:

Իկհ-ը ընկալառուց կոոպերատիվներում գյուղացիների պարտադիր ընդգրկման սկզբունքը և պահանջեց այն նրուցործել կամավոր հիմունքներով: Եթե մինչև 1968 թ. Իրաքում կային 503 կոոպերատիվներ՝ 63319 անդամով, ապա 1975 թ. դրանց թիվը հասավ 1652-ի՝ 239644 անդամով, 1978 թ. Երկրում արդեն հաշվվում էին 2027 կոոպերատիվներ, որոնք միավորում էին ավելի քան 373,5 հազար գյուղացի⁷⁶:

Այդ մասին են վկայում № 3 աղյուսակի տվյալները:

Աղյուսակ 3⁷⁷

Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների գինեակը Իրաքում

Տարեթիվ	Կոոպերատիվների թիվը	Կոոպերատիվների թիվը	Կոոպերատիվների թիվը	Կոոպերատիվների թիվը	Վճարված բաժնե սերտիկաների կապիտալը (հազ. դր՝)	Կապիտալը պաշարը (հազ. դր՝)
1971	831	129588	6766	467	155	155
1972	986	160148	9929	603	260	260
1973	1271	201490	13463	490	351	351
1974	1386	217723	13641	590	421	421
1975	1652	239644	18093	700	495	495

Հողային բարեփոխությունների օրենքի 38-րդ հոդվածը նախատեսում էր կոլեկտիվ տնտեսությունների ստեղծում:

Եթե մինչև 1972 թ. կեսերը Իրաքում կային 33 կոլտնտեսություններ⁷⁸, ապա 1975 թ. դրանք հասան 81-ի, որոնց անգամների թիվը հասնում էր 11 հազարի, իսկ զբաղեցրած տարածությունը՝ 583 հազար դոնում⁷⁹:

Գյուղատնտեսության զարգացման համար կառավարությունը 1968 թ. հատկացրել էր 37122 հազար դինար⁸⁰, իսկ 1975 թ. այն հասավ 207 մլն դինարի⁸¹:

Այնուամենայնիվ, ընչպես անհատու հողագործություններին, գյուղատնտեսության բնագավառում գոյություն ունեն մի շարք խոշոր ֆերմություններ, որոնք խոշորնդոտում են երկրի սոցիալ-տնտեսական առաջընթացը:

Իրաքում հողային հարքը լուծելու առավել ճեղքողական ու արմատական ծրագրով հանձն է կային կոմունիստական կուսակցությունը, որն անհրաժեշտ է համարում ամբողջով լուծվող դասակարգի և գյուղացիության զաշինքը: 1976 թ. Իկհ-ի ընդունած ծրագրի մատնանշում էր, որ գյուղատնտեսության հետագա զարգացումը և փոխադրումը սոցիալիստական ուղիների վրա անհրաժեշտ են դարձնում հաշվի առնել արդյունաբերության և գյուղատնտեսության կապի նախնին ձևերը: Փաղաքի հետ գյուղի անտեսական կարգ դարեր շարունակ արտահայտվում էր առուտային միջոցով, արդյունաբերական ապրանքների հետ գյուղատնտեսական մթերքների փոխանակությամբ:

Գյուղատնտեսության մեջ ձեռք բերված նվաճումների կապակցությամբ ծրագրին ընդգծեց խոշոր հողատերերի հավելյալ հողատարածությունների բնագործման անհրաժեշտությունը: Այդ նպատակին հասնելու համար ծրագրի խթանը էր դնում էլ ավելի արմատական զարմնել հողային բարեփոխությունների մասին № 117 օրենքը: Ընկախ ունենալով, որ գյուղում լքավորները հարուստ և խոշոր հողատերերի կողմից կեղեքման էին ենթարկվում, ծրագրի հողային բարեփոխությունների միևնույնության պահանջեց հասնել այն բանին, որ իր տրամադրության տակ գտնվող հողերը բաժանվեն լքավոր գյուղացիներին և կամավոր հիմունքներով ստեղծվեն կոլեկտիվ տնտեսություններ⁸²:

Կոմկուսը ընդգծում էր, որ 1970—1975 թթ. իրաքյան Քրդստանում ՔԴԿ-ի աջակույմյան ղեկավարությունն իր մեն-իշխանությունն էր հաստատել ողջ շրջանում, անտեսելով ՔՄԿՄ-ի կոմիտեին, թե՛ քրդական ղեմնկրատական ուժերը: Տարինների փորձը ցույց տվեց, որ այդ իշխանությունը ի սպաս դրվեց ֆեոդալականադատական ավագանու շահերին՝ խափանվեցին ազգային ռեֆորմի ուղղությամբ տարվող աշխատանքները, կեղծբովում էին այն բոլոր գյուղացիները, որոնք հող էին ստացել, նրանցից պենձվեցին բազմաանոսակ հողանքի հարկեր, երևան եկավ ազգատիրության կանոնները խախտելու հարկեր, երևան եկավ ազգատիրության կանոնները խախտելու հարկեր, երևան եկավ ազգատիրության կանոնները խախտելու հարկերը⁸¹:

Գյուղացիների գրությունը թեև անցնելու նպատակով կոմկուսի ծրագիրը պահանջում էր շարունակել բարեփոխությունների № 90 օրենքի կենսագործումը Քրդստանի ինքնավար շրջանում, կրճատելով հողատիրության առավելագույն շահերը և բնագրավելով Իրաքից դուրս գտնվող հողատերերի տիրությունները:

Բարձր գյուղատնտեսական արտադրանք սպահովելու համար ծրագիրը խնդիր էր դնում կոոպերատիվները սպառողականից վերածել արտադրողականի և ընդհանրացնել պետական անտեսությունների փորձը, դրանք դարձնելով գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ղիխավոր աղբյուր: Միաժամանակ պահանջվում էր նրաշխատողի բոլոր գյուղացիական կազմակերպությունների ազատ գործունեությունը կոոպերատիվներում և կոլտնտեսություններում, ապահովել ազատ բնորակակն կարգ ու թույլ չտալ հարուստ գյուղացիներին մասնակցել կոոպերատիվների ղեկավարման գործին:

Մրգահիր միևնույն ժամանակ վճարականոնն հանդես էր գալիս Անձձ-ի տեղական մարմինների գործունեության ընդլայնման պահանջով: Կոմկուսը ևս ընդգծում էր, որ միայն հեղափոխական ճանապարհով կարելի է վերացնել կալվածատիրական հողատիրությունը և նվաճել ղեմնկրատական ազատությունները:

Մրգահիր նման կարգի առաջնահերթ խնդիրներից էր հա-

մարում նաև ոռոգման ցանցի զարգացումը, գյուղատնտեսության մեքենայացումը, գյուղացիներին ջրի և հողի վարձից ազատելը, ճանապարհաշինությունը, հավասար աշխատանքի համար կնոջը տղամարդուն հավասար աշխատավարձ տալը և այլ կարևոր հարցեր⁸²:

* * *

Իրաքը 1967 թ. հետո անցել է զարգացման դժվար և հակասական ուղի: Այն կարելի է բաժանել երեք փուլի:

1. Զարգացման առաջին փուլում, 1968—1973 թթ., Բասար գլխավորեց ազգային առաջադիմական-հայրենասիրական ուժերի լայն կուլիցիան՝ հանուն անկախության ամրապնդման և սոցիալական առաջադիմության:

2. Կուլիցիոն կառավարության կազմավորումն ու Անձձ-ի ստեղծումը Իրաքի հեղափոխական պրոցեսի բարձրագույն կետը հղան: Այդ շրջանում գրեթե ցմեց ճակատի մեջ մտնող ուժերի շահերի ընդհանրությունը հակաիմպերիալիստական, ճամադեմոկրատական և համազգային խնդիրների լուծման քննազավառում:

3. Բասար կուսակցության ղեկավարության մեջ աջակողմյան, ազգայնական և ռեֆորմիստական միտումների ուժեղացումը շափազանց սրեց ներքաղաքական գրությունը Իրաքում և բարդացրեց կոմկուսի դիճակը: Նրա մեայը կառավարության և Անձձ-ի կազմեց իր իմաստը Այդ պատճառով էլ կոմկուսը, ինչպես նշեցինք, դուրս եկավ կառավարությունից և Անձձ-ի կազմեց: Կուսակցության հրաժարումը քաղաքական կուլիցիոնից և հայրենասիրական ուժերի պատկառումը փաստորեն թուլացրին Բասարի սոցիալական հեղափոխության արդյունքները:

Իրաքի կոմկուսը, մյուս ղեմնկրատական-հայրենասիրական ուժերի հետ սերտ համագործակցած, շարունակում է պայքարը ղեմնկրատիայի և սոցիալական առաջադիմության համար:

**ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԱՓՈՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՒ
ԵՏԸՆԹԱՅԸ ԵԳԻՊՏՍՈՒԹՅ**

Եգիպտոսի սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունների ու սեղաշարժերի պատմությունը լուսարանման հարցը հարկ է բաժանել երկու շրջանի: Նասերի կառավարման ժամանակաշրջան (1967—1970 թթ.), երբ կատարված վերափոխությունները, ընդհանուր առմամբ, առաջադիմական բնույթ էին կրում, և Սադատի ժամանակաշրջան (1971—1981 թթ.), երբ զարգացման գլխավոր ուղղությունը սոցիալիստական կողմնորոշումից փոխվեց դեպի կապիտալիստականը:

Հայտնի է, որ նասերի վարչակարգը, մերժելով զարգացման կապիտալիստական ուղին, կողմնորոշվում էր դեպի սոցիալիզմ: 1961—1967 թթ. Եգիպտոսում ազգայնացվեցին օտարերկրյա մոնոպոլիաների սեփականությունը, բանկերն ու ապահովագրական ընկերությունները, խոշոր և միջին արդյունաբերական ձեռնարկությունների նշանակալից մասը, արանպորտը, մեծածախ առևտուրը. պետության ձեռքն անցավ արտաքին առևտրի մենաշնորհը, իրականացվեցին հողային բարեփոխություններ, ստեղծվեց պետական հատվածը և հասարակական կյանքը ղեկնորսող պետականացնելու ու ժողովրդի կենսամակարդակը բարձրացնելու համար անցկացվեցին սոցիալական մի շարք միջոցառումներ:

Արտաքին քաղաքականության բնագավառում Եգիպտոսը վարում էր հակաիմպերիալիստական կուրս, պաշտպանում ճնշված ժողովուրդներին պատագրական շարժումը, բարե-

կամական հարաբերություններով էր կազմված սոցիալիստական պետությունների և առաջին հերթին ՍՄՀՄ-ի հետ:

1967 թ. իսրայելական ագրեսիայից հետո, իմպերիալիստական ու հետադիմական շրջանները հույս էին փայփայում, որ Եգիպտոսի ուղղմական պարտությունը անխուսափելիորեն կհետնի նասերի կողմից ստեղծված քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական վարչակարգի փլուզումը, մանավանդ, երբ նասերը հրաժարական տվեց: Սակայն 1967 թ. հունիսի 9—10-ը ժողովրդական դանդախների շարժումը նոր լիցք հարորդեց եգիպտական հեղափոխությանը: Միլիոնավոր մարդիկ տոթի կանգնեցին պաշտպանելու ձեռք բերված սոցիալ-տնտեսական նվաճումները և վիժեցնելու հակահեղափոխական ուժերի փորձերը՝ ստապլելով առաջադիմական կարգը: Նրանց պահանջով նասերը ետ վերցրեց իր հրաժարականը: Եգիպտական ժողովրդական զանվածները, իշխանությունը նասերին վերադարձնելով միաժամանակ պահանջում էին արմատական վերափոխումներ կատարել: Այդ նույն դիրքերում էին եգիպտացի մարքսիստները¹:

Հենվելով ՍՄՀՄ-ի և մյուս սոցիալիստական երկրների առավմաքաղաքական և տնտեսական վիժխարի աջակցության վրա, Եգիպտոսի կառավարությունը հաջողվեց վերականգնել երկրի պաշտպանականությունն ու մարտունակությունը, շարունակել սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների կուրսը:

Եգիպտոսի առաջադիմական վարչակարգի ձեռք բերած նվաճումները արժանացել էին արաբական կրոնախիստական կուսակցությունների և հայրենասիրական ուժերի պաշտպանությանն ու աջակցությանը: Հարկ է նշել, սակայն, որ արաբական կոմունիստական կուսակցությունները միակ ուժն էին, որ բարեկամական դիրքերից բացահայտում էին նասերի թույլ տված սխալներն ու թերությունները: Ավելին, իբրևանյան կոմկուսի օրդան թալ Ախարաբ-ը «Առաջադիմական կարգի» և հեղափոխական ուժերի առեկ ծառայած նոր խճեղիները» Նողվածում ընդգծում էր ստաբիլիտար կուսակցության ստեղծման խիստ սահմանափակությունը: ԱՄՆ-ում, որը «անպայման պետք է որդեգրի դիտական սոցիալիզմը»²:

1967 թ. հունիսյան պարտութունից հետո, եզրպատում ամենահրատապ պրորեւը պրահայի հետեանքների վերացումն էր: Այդ կազակցութեամբ երկրում բարձրացված «ազգային միասնութեան» լուղունգը այլ կերպ ընկալեց ներքին հետադիմութիւնը, որի կարծիքով սոցիալ-տնտեսական վերափոխութիւնների հարցը հրատապ չէր և այն կարելի էր հետաձգել: Եզրպատուի առաջադիմական ուժերը, սակայն, մարքսիստների գլխավորութեամբ, մերկացրեցին նման անհեթեթեանքներ և առաջ քաշեցին միակ հինգ կարգախոսք՝ պաշտին-պաշտական պայքարի գուղակցումը սոցիալական պայքարի հետ: Անդրադառնալով այդ հարցին, Նասերը 1968 թ. հուլիսին վճակահանպես հայտարարեց. «Ներկա գոյամարտը սպեւտ է խոչընդոտ հանդիսանա սոցիալիստական վերափոխութիւնների համար, այն ընդհակառակն, պետք է նպաստի դրանց խորացմանը»:

Բայց և այնպես, երկրի հետադիմական ուժերը, ընտեկապիտալիստները կամ, այսպես կոչված, աշակուղման նասերականները վիցե-պրեզիդենտ Զ. Մուհի էդ-Դինի և պաաեւովորման միեխտոր Ա. Մ. Կասունիի գլխավորութեամբ առաջ քաշեցին մի շարք պահանջներ. 1) հրաժարվել սոցիալիստական կողմնորոշման ուղուց, 2) քաշալերել մասնավոր հատվածը, 3) վարել «բաց դռների» քաղաքականութիւնը: Այդ պայմաններում, հրամայական խնդիր էր դառնում պիտական մարքատի դատում հակահեղափոխական տարրերից: 1968 թ. մարտի 20-ին նոր կառավարութիւն կազմեղով, Նասերը մի շարք նեոկապիտալիստների, այդ թվում՝ վերելում նշվածներին շնորհակեց նոր կազմի մեջ:

Բացթողնումներն ու սխալներն ուղղելու նպատակով Նասերը 1968 թ. մարտի 30-ին հռչակեց նոր քաղաքական ծրագիր, որը եզրպատական հեղափոխութեան երկրորդ կարեղոր փաստաթուղթն է և հայտնի է «Մարտի 30-ի ծրագիր» անուեով: Նասերը դրանով փորձեց ամրապնդել վարչակարգը և ուղղութիւն տալ երկրի հետագա զարգացմանը: Ծրագիրը նախատեսում էր երկրի միակ քաղաքական կազմակերպու-

թիւն՝ Արաբական սոցիալիստական միութեան (ԱՍՄ) վերակազմավորումը, սակայն, ինչպես իրավամբ մատնանշում էր «ան Նիգանն», Նասերը ընդգծում էր դրա անհրաժեշտութիւնը որպես «ղոտակարգային պայքարի արշունահեղութիւնից խուսափելու միակ երաշխեթք»: Նասերի մահից պիտա շատ առաջ պարզորոշ դարձավ, որ այս նոր փորձը կա հաջողութեան չէր ունենալու: Ինչպիսի դրամ էր եզրպատացի մարքսիստների որպես «սեթ Քալիսն», «պիտական ապարատում և ԱՍՄ-ում գերիշխող «նոր դասի» քաղաքացիական ու գիեւորական բյուրոկրատիայի ներկայացուցիչների ճնշման ներքո այն ոչ մի գրական ներգործութիւն չունեցավ երկրի հետագա զարգացման համար»:

Եզրպատուի առաջադիմական ուժերը, մարքսիստների գլխավորութեամբ, 1968 թ. ԱՍՄ-ի Ազգային կոնգրեսին ներկայացրին երկրի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական հետագա զարգացման գիտական ամբողջական ծրագիր: Փաստաթուղթը պահանջում էր ամբապնդել ու խորացնել ինտրընքված նվաճումները և էլ ապելի դարկ տալ սոցիալիստական կողմնորոշման միջոցառումներին, քանի որ միայն ու միայն դրանք են ապահովում անտեսութեան համակողմանի զարգացումն ու մշակուցիի արգւ վերելքը և վերջ տալիս սոցիալական անհավասարութեանը: Ծրագիր-փաստաթուղթը միաժամանակ անդրադառնում էր իւրայեղական աղբիւրայի հետեանքների վերացման գծով պետութեան առջե ծառայած խնդիրներին ու պարտականութիւններին, ինչպես նաև պետական ապարատի զտման և քաղաքական կազմակերպութեան զեմոկրատականացման հարցերին:

Իսկ ինչպիսի՞ն էր Եզրպատուի սոցիալ-տնտեսական վերակազմը:

1967 թվականից սկսած Եզրպատում առաջ քաշվեց «Ամեն ինչ ուղղմանակապիտ համար» լուղունգը: Առեղծված վերակազմը պահանջում էր սպասում նվազագույն շափ և աշխատանքի ավելի բարձր արտադրողականութեան ապահովում: Կառավարութիւնը սահմանեց մի շարք ուղղակի և անուղղակի հարկեր, որոնց միջոցով պետութեանը 1967/68 թթ. նախ-

սական տարում ձևեր բերեց 166,7 մլն եղիպտական ֆունտ, իսկ 1968/69 թ.՝ 144,5 մլն եգ. ֆ.¹⁰։ Այդ ամենը կատարվեց ի հաշիվ աշխատավորական զանգվածների, որոնք շուրջաբերում էին անձնվեր աշխատանք ու ին էին երկրի առաջադիմական կուրսը շարունակելու և հայրենիքի ազատագրության համար մարտնչելու վճռականությամբ։

Երկրի պաշտպանունակության ամրապնդման նպատակով եգիպտական բանակի թվաբանակը նասեղի օրեր հասավ 600 հազարի։ ԵՄ արտակարգ ծախսերը 1966/67 ֆինանսական տարում կազմում էին 160 մլն եգ. ֆ., սպա 1970/71 տարում դրանք հասել էին 563 մլն եգ. ֆ.¹¹։

Պետական հատվածը համախմբում էր արդյունաբերության արտադրանքիցների 85%-ը, երկրի ամբողջ էներգիայի ձեռնարկությունները, արևսպորտը, ողջ ֆինանսական բանկային-ապահովարական սիստեմը, բովանդակ արտաքին առևտուրը և հսկում ներքին մեծածախ առևտուրը։ 1970 թ. տվյալներով նրա տեսակարար կշիռը ազգային եկամտի մեկ կազմում էր 60%։

Նասերի օրոք ստեղծված ծանր արդյունաբերությունը, պետական հատվածի հիմնումը, խոշոր բյուրոկրատիկա-տիրական կարգի խորխուրտը, ինչպես նաև ՍՄԷ-ի ու մյուս սոցիալիստական երկրների անշահախնդիր օգնությունը նր պատեցին ազգային եկամտի ցուցանիշների բարձրացմանը և զարգացման ճիշտ ուղի ընտրելուն։

Ազգային բազմաճյուղ արդյունաբերության զարգացման ուղղությամբ կառավարության հետևողական բազաբան-նությունը շնորհիվ 1961—1971 թթ. արդյունաբերական արտադրանքը աճեց 107,3%-ով, իսկ զբանից ստացվող եկամուտները 111,5%-ով¹²։ Եգիպտոսի ինդուստրացիան գործում մեծ ավանդ ունի Սովետական Միությունը։ Մինչև 1971 թվականը Աստանի հիդրոէներգետիկ համալիրից բացի, երկրում կառուցվել էին ավելի քան 34 արդյունաբերական ձեռնարկություններ։ Անհրաժեշտ օժանդակություն ցույց տալով, Սովետական Միությունը երբեք բազաբանական պայմաններ չէր թե-

լազրում։ Այդ ևն վկայում փաստերը։ Հիշատակենք, Նասերի խոսքերը. «Անկեղծորեն հայտարարում եմ, որ Սովետական Միությունը ոչ մի անգամ չի փորձել թելադրել մեկ իր պայմանները, անգամ այն ժամանակ, երբ մենք գտնվում էինք ամենամանր վիճակում»¹³։

1971 թ. հունվարի 15-ին Եգիպտոսի աշխատավորական զանգվածները մեծ շարժով ու հանդիսավորությամբ տոնեցին ՍՄԷ-ի անտեսական-տեխնիկական օգնության շնորհիվ Աստանի հիդրոէներգետիկ համալիրի կառուցման պարտը։ Աստանի բարձր ամբարտակի կառուցումը Եգիպտոսին հնարավորություն տվեց ավելացնել ռոտովոլ տարածությունը 1,3 միլիոն ֆեզակովտ¹⁴, աշխրհի 30%-ով։ Աստանի ՀԷԿ-ի կարողությունը հասնում է 2,100 հազար կվտմամբ։ Այն ստեղծական արտադրում է 10 մլրդ կվտմամբ էլեկտրաէներգիա։

1967 թ. պատերազմից հետո Նասերի կառավարության սուղ կանգնած զմտարին խեղդիներեց մեկը գյուղատնտեսության և ագրարային հարաբերությունների հետագա զարգացման հարցն էր։

1968 թ. Եգիպտոսի մարքոստները ԱՍՄ-ի ազգային կոնգրեսին ներկայացրին մի թարգման նրանք հանդես էին գալիս ագրարային արմատական բարեփոխությունների կատարման պահանջով և առաջ էին բաշում այնպիսի լուղունգներ, որոնք վերաբերում էին գյուղացիության անմիջական կարիքների բավարարմանը ու համապատասխանում գյուղացիական լայն զանգվածների շահերին։ Նրանք շեշտում էին, որ «վերին» անցկացված միջոցառումները, որոշակիորեն թեթևացնելով գյուղացիության մի մասի դրությունը, այնուամենայնիվ, չեն կարող հողային հարցը արմատապես լուծել։ Հօգուտ գյուղացիության հիմնական զանգվածի¹⁵։

1968 թ. հուլիսի 16-ին պրեզիդենտ Նասերը հողային բարեփոխությունների խորացման ուղղությամբ հրապարակեց նոր, թվով 3-րդ օրենքը, որը սահմանափակեց մասնավոր հողատիրությունը 50 ֆեզանով՝ մեկ անձի համար և 100 ֆեզանով՝ գյուղական բնտանիքի համար։ Սույն օրենքին Լեյթոնովիչին ավելի քան 10 հազար խոշոր հողատերեր, որոն-

ցիք բնագործվեց 100 հազար ֆեկան: Սրենքի կենսագործման շնորհիվ 418 հազար բնասնէր հողակտորներ ստացավ¹⁰:

Ինքնորոշման հասկանալի է, որ հողաբաժանումը եկեղեցիում է խոշոր հողատարածությունների մանրարածանում: Այս գործոնը միշտ էլ եղել է գյուղատնտեսության արտադրողականության բարձրացման զիջավոր խոչընդոտներից մեկը: Երկրում գոյություն ունէր ավելի քան 4 մլն գյուղացի, որոնցից յուրաքանչյուրին կառնանող հողատարածությունը էր անցնում 5 ֆեկանից և կազմում էր մշակելի տարածության 2½ մասը (6 մլն ֆեկան)¹¹: Ուստի պատահական է, որ երկրպետական կոապիտարիցիոնը մեծ ուշադրություն դարձրեց կոպիտարիցիների կազմակերպման ու շարժացման հարցին: 1970 թ. ամլայնետով, երկրում գոյություն ունեին 4200 մատակարարող-վաճառող կոոպերատիվներ, որոնք միավորում էին 2,5 մլն գյուղացի¹²:

Գյուղացիական կոոպերատիվները գրեկան էշանակություն ունեին գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման, սակավահող գյուղացիների շահերը պաշտպանելու, համատեղ աշխատանքի հմտություններ ներարկելու գործում: Մակայն շատ դեպքերում գյուղացիների կոոպերատիվներում միավորելը իրականացում էր հարկադրական կարգով: Ընդ որում կոոպերատիվներն այդ դեպքում պաշտոնյաների համար դառնում էին հարստանալու արդյունք:

Երկրպետական մարքսիստների օրգան «ՍՄ Թայիսն» հաճախ քննադատում էր կոապիտարիցիան հարկադրաբար կոոպերատիվներ ստեղծելու պրակտիկան: Նա հանդես էր գալիս գյուղացիների կամավոր կազմակերպություն և կոոպերատիվներին պետության կողմից օգնություն ցույց տալու օգտին: Կոոպերատիվների ներսում մարքսիստները ձգտում էին աշխատավոր գյուղացիներին կազմակերպել հարստանելի կամայականության ու շարքաշունչների դեմ¹³:

1967—1970 թթ. ընկած ժամանակաշրջանում հասկանալի էր, որ ՍՄԶ-ի և մյուս սոցիալիստական երկրների հետ Երկրպետի արտաքին ասեղատնտեսական հարաբերություն-

ների զգալի շարժացումը: ՍՄԶ-ը հիմնականում Երկրպետ էր արտահանում մեքենաներ, սարքավորումներ, ինչպես նաև երկրպետական արդյունաբերության համար անհրաժեշտ հումք: Բացի ավանդական ապրանքներից (բամբակ, բրինձ, բամբակի գործվածք ու մանվածք), Սոցիոտական Միությունը Երկրպետից ներմուծում էր իր իսկ օժանդակությունը կատարելի մի շարք արդյունաբերական ձեռնարկությունների արտադրանքը, նպատակ ունենալով նպաստել վարկերի մարմանն ու փոխշահագնես համագործակցության ամրապնդմանը: ՍՄԶ-ի և ԱՄՆ-ի միջև ասեղատնտեսական կապերը մինչև 1975 թ. զարգացել են վերընթաց ուղիով:

Նասերի օրոք Երկրպետում ընդունվեցին մի շարք օրենքներ աշխատավորական զանգվածների իրավունքների ընդլայնման վերաբերյալ: «Ազգային գործունեության խարտիան», հանրապետության սահմանադրությունում, «Մարտի 30-ի ծրագրում» և հեղափոխության այլ փաստագրված խոսվում էր բանվորների ու գյուղացիների համեմատական ներկայացուցչության մասին: Բուլոք բնտրովի մարմիններում երանց պետք է ապահովվեր տեղերի 50%-ը՝ լինի դա Ազգային ժողովում, ԱՄՄ-ում, թե տեղական ինքնավարության մարմիններում:

Վերոհիշյալ օրենքներով նախատեսվում էր բանվորների մասնակցությունը արտադրության ղեկավարմանը, իսկ կոոպերատիվների վարչական կոմիտեներում տեղերի 4½ մասը հատկացվում էր ազատ գյուղացիներին: Երկրպետում իրականացվեց անվճար ուսուցում, սահմանվեց աշխատավարձի նվազագույն չափ և մշակվեց բանվորների որակավորման, նյութական խթանների ամբողջական կարգ, սոցիալական ապահովագրությունն ընդգրկեց բոլոր բանվորներին: Ընդունվեց նաև անողղապահական ու բուժօպատարման ոլորտը:

Այս բոլորի հետ միասին սկսվեց կիրառվել պլանավորման բազաբազմաբանություն՝ երկրի հարստությունների արագործման նպատակով:

ԱՄՆ-ում սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների շնոր-

Հիվ 1970 թ. բանվորների աշխատավարձի հասկումները կազմեցին 4,2 մլն եզ. ֆ.՝ 1952 թ. 1,9 միլիոնի դիմաց, 1952—1970 թթ. բնակչության մեկ շնչին բնկնող տարեկան միջին եկամտը 27 եզ. ֆ-ից հասավ 79-ին²⁰:

Քեև նասերի պրեզիդենտության շրջանում իրականացվեցին շոշափելի առաջդիմական վերափոխումներ, այնուամենայնիվ վարչակարգը սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ասպարեզներում թույլ տվեց մի շարք սխալներ և վերջում ներս Կանգ առնենք դրանցից մի բանի վրա:

1. Գեմոկրատիայի սահմանափակումը և երբեմն էլ բացակայությունը: Վարչակարգի ամենաթույլ կողմերից մեկն այն էր, որ բավարար միջոցներ չէր ձեռնարկում հասարակական կյանքի գեմոկրատացման ուղղությամբ: Ծրկրի միակ քաղաքական կազմակերպությունը՝ ԱՍՄ-ը, մինչև վերջ չկարողացավ համախմբել ժողովրդական զանգվածների՝ որպես հեղափոխության նվաճումների իսկական և անկեղծ պաշտպանի: Սրանով է բացատրվում նաև այն հանգամանքը, որ նասերի հաջորդին՝ Սադաթին, հաջողվեց հեշտությամբ ի չիք դարձնել ձեռք բերված նվաճումները:

2. Նորաստեղծ բյուրոկրատիայի ուժեղացումը: 1961 թ. խոշոր ազգայնացումներից հետո պետական հատվածի դեկադարությունն անցավ նախկին ղեկավորականների ձեռքը, որոնք նասերը վարչատնտեսական աշխատանքի նշանակելու կամ նբանցից ազատվելու, կամ էլ պարտատրտելու նպատակով: Այս նոր խախտել, պաշտոնի շարաշահման շնորհիվ, կազմեց, այսպես կոչված, «ենդոպարտախոսներին» կամ «պետական կապիտալիզմի բյուրոկրատական դասը»:

3. Հողային բյուրոկրատիայի հզորացումը: Այս գասը Հիմնականում կազմված էր հարուստ գյուղացիներից, որոնք, ազատվելով խոշոր հողատերերի տիրապետությունից, տեր ու տիրական էին դարձել եգիպտական գյուղում: Նրանք եգիպտական հասարակության առավել պահպանողական, հետադիմական և աջակողմյան թևն էին հանդիսանում և ակտիվ դեր խաղացին երկրի հետագա կյանքում, հատկապես երբ

1971 թ. գերիշխող դիրք զբաղեցին ԱՍՄ-ում և Ազգային ժողովում:

4. Պրոտարքայի բյուրոկրատիայի նշանակալից ուժեղացումն առևտրի, շինարարության և սպասարկման ոլորտներում: Դրանք սպեկուլյացիայով զբաղվող տարրեր էին, որոնք շարաշահում էին պետական հատվածին հատկացված կապիտալ ներդրումները կոմիսիոն, առևտրական միջնորդության գործարքների վերջում:

Վերջին երկու հոսանքները վաշելում էին արարական հետադիմության և օտարերկրյա մոնոպոլիաների աչակությանը: Նրանք ճգնում էին վարկարհեկն պետության հակակապիտալիստական միջոցառումները, ասպացուցել անտեսական էյանքին նրա միջուկային ամսարդյունախոսությունը և տնտեսական զգվարություններ ստեղծելով փորձում էին ժողովրդի մոտ զգտնություն առաջացնել:

5. Մնանկ դուրս եկավ ռդասակարգերի ներդաշնակության» տեսությունը: Չնայած հեղափոխության մի շարք փաստաթղթերում ու հրապարակած օրենքներում նախատեսվում էր, որ ներկայացուցչական մարմիններում բանվորներին ու գյուղացիներին է պատկանելու տեղերի 50%-ը, այնուամենայնիվ ԱՍՄ-ում և Ազգային ժողովում տեղ գտան այնպիսի տարրեր, որոնք բոլորովին կապ չունեին բանվոր դասակարգի ու գյուղացիության հետ²¹:

6. Եգիպտոսի վարչակարգի իր գասակարգային մանր-բյուրոկրատական բնույթի պատճառով մի շարք զիջումներ կատարեց երկրի հետադիմական ուժերին: 1967-ից հետո ընդատակների միասնության» լողունքի փոխարեն ասպարեզ նեանվեց շարքերի միասնության լողունքը, ասպարեզի հեռացվեցին մարքսիստական ու ձախկողմյան ուժերը, շարունակվեին ձերբակալումներն ու ձեշամիջոցները առաջդիմական ուժերի նկատմամբ:

Այսպիսով, թեև եգիպտական կառավարությունը 1967—1970 թթ. շարունակեց ազգային հակամպերիստալիստական կուրսը և ՍՄՄ-ի ու սոցիալիստական մշուս երկրների օժան-

զգափոխմամբ իրականացրեց ազգային ղեմկերատական հեղափոխության առաջարքած սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական մի շարք նվաճումներ, այնուամենայնիվ նա րվճակի շեղով լուծել իր իսկ առաջադրած սոցիալ-տնտեսական հիմնական խնդիրները, քանի որ արդեն ապրում էր նահանջի շրջան:

* * *

1971 թ. Եգիպտոսի նախագահ Մազաթի հռչակեց, այսպես կոչված, «մայիսի 15-ի ուղղիչ շարժումը», որն իրականում սպիտակ հեղաշրջում էր նասերական վարչակարգի զեմ և որի գլխավոր նպատակն էր երկրի հետագա զարգացումը տանել կապիտալիստական ուղիով: Եգիպտական կոմունիստ տեսարան Տահա Շաբրին իր «Ազգային-ազատագրության խնդիրները և սոցիալիստական հեղափոխությունը Եգիպտոսում» գրքում նշում է, որ դրանով իսկ Եգիպտական հեղափոխությունը թևակոխեց իր զարգացման հիմնքորոշ փուլը, որը սկսվեց «Մազաթի հեղաշրջումով և ավարտվեց ազակոզման օժանդի գերիշխանությունը»²⁵: Այդ հեղաշրջումից հետո Եգիպտոսն ապրեց լիակատար շրջադարձ զեպի աջակողմյան ուղղությամբ, թե ներքին ու արտաքին քաղաքականության և թե սոցիալ-տնտեսական բնագավառներում:

1971 թ. լուծարելի ենթարկվում էին Մարքիի, այսպես կոչված, «ձախակողմյան նասերականները» խումբը, որը ներկայացնում էր պետական հատվածի շեյնս պաշտպաններին, ինչպես նաև պրոլետն աջակց Ս. Մազաթի ղեկավարած աջ թևը, որը արտահայտում էր բյուրոկրատական բուրժուազիայի և մասնավոր կապիտալի շահերը:

1971 թ. հուլիսի 23-ին ԱՄՄ Ազգային II կոնգրեսը համառոտության տվեց Մազաթի ներկայացրած «Ազգային» գործունեության ծրագրին»: Մրագիրն ընդհանուր առմամբ դրական փաստաթուղթ էր, քանի որ ինքնբարեխնայման մեղադրական ախտ էր Մազաթի հետագա քաղաքականության ղեմ: Այն ընդգծում էր երկրի հետագա ոչ կապիտալիստական կամ:

իմպիետ նշված էր նրանում, սոցիալիստական ուղիով զարգացման անհրաժեշտությունը. «Ազգային-ազատագրական հեղափոխությունը չի կարող իրականացնել ժողովրդի ազատագրության վեհ և վեհ նպատակներն ու ձգտումները, եթե չընդունի զարգացման սոցիալիստական ուղին»²⁵:

Մրագիրը հավաստում էր երկրի բոլոր առաջադիմական ուժերի միասնության անհրաժեշտությունը որպես իմպերիալիստական-սիոնիստական ագրեսիան զիմազարվելու և հայրենիքի ազատագրությունն ապահովելու լավագույն միջոց: Մրագրում մեծ կրախտագիտություն էր խոստում Սովետական Միության և սոցիալիստական բնկերակցության երկրներին քաղաքական ու տնտեսական անշահախնդիր օգնության մասին. «Հարկ ենք համարում կրախտագիտության խոսք հղել մեր և արաբական ժողովուրդների մեծագույն բարեկամին՝ Սովետական Միությանը»²⁶:

Մրագրի գլխավոր նպատակներից էր Եգիպտոսի տնտեսական վերակառուցումը «սոցիալիստական» հիմքերի վրա Այն նախատեսում էր տնտեսության զարգացման 1971—1980 թթ. տասնամյա պլանի կենսագործում:

Մարքսիստական «աթմթվախ» ամսագրի 1971 թ. հուլիսի համարում օրչիկտվորեն լուսարանված էին ծրագրում բարձրացված բոլոր խնդիրները: Եգիպտոսի մարքսիստների կարծիքով, հռչակված սկզբունքների կենսագործման միակ երաշխիքը ազգային ղեմկրատական հեղափոխության անհետաձրկելի խնդիրների իրականացումն էր՝ շարունակելով պայքարը իմպերիալիզմի, սիոնիզմի և հետադիմության զեմ, ինչպես նաև սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական արմատական վերափոխությունների ամրապնդումն ու խորացումը՝ ապահովելով աշխատավորության իսկական ներկայացուցիչների ռեալ մասնակցությունը ղեկավարման գործին²⁶:

Հայտնի է, որ Եգիպտոսի քաղաքական կյանքում սկերակական սոցիալիստական միությանը համաժողովրդական կազմակերպություն զարմեցնելու փորձը անհաջողությամբ պսակվեց: Հարկ է նշել, որ նասեր քաղմիցս փորձեց ԱՄՄ-ի

էնքում ստեղծել ասոցիալիտական կուսակցություն: Նա ասում էր. «Իմ պատկերացմամբ քաղաքական ապարատը անպայման պետք է լինի ասոցիալիտական կուսակցությունը: Յուրաքանչյուր գործարանում պետք է ունենանք երկու կազմակերպություն. մեկը պետք է ներկայացնի ասոցիալիտական կուսակցությունը, իսկ մյուսը՝ ԱՄՄ-ը, մեկը՝ համընդհանուր, որ հավաքագրում է բոլոր մարզային, իսկ մյուսը՝ ներհատուկ, որ համարմբում է ասոցիալիտների ընտրանին, որոնք կլինեն ասոցիալիզմի իսկական շատագումները, ասոցիալիզմի ողնասյունը»²⁶:

1971 թ. ԱՄՄ-ի նախընտրական կամպանիայում եզրիպատյի մարքսիստները պահանջում էին ստեղծել Հենց այդպիսի հեղափոխական ասոցիալիտական կուսակցություն: Սակայն Սադաթի վարչակարգը, լուծարել ենթարկելով նասերիզմի, այսպես կոչված, ձախ թևը, հողային բուժօտադրյալի ներկայացուցիչներին հնարավորություն տվեց պերիշյուզ դիրք զբաղել թե՛ ԱՄՄ-ում և թե՛ Ազգային ժողովում: Այդ խավը, իր ասոցիալական ծագման և աշխուղման-պահպանողական դադարական համոզմունքի հետևանքով, ոչ միայն չէր հետաքրքրվում ինդուստրացմամբ ու պետքեղ հատվածի զարգացմամբ, այլև քաղաքում էր երկրի տնտեսության լիբերալիզացիան և հարվածում էր եզրպատ-օսվետական համադրոճակցությունը²⁷:

Որոշում ընդունվեց ընտրություններ անցկացնել նաև արհեստակցական միություններում, նպատակ ունենալով դրանք «մարքագործել» առաջադեմական տարրերից: Վարչակարգին աչք բանն ամենուրեք հաջողվեց, բացառությամբ բանվորական համընդհանուր ֆեդերացիայի (ԲԶԳ), որտեղ բանվորները բողոքեցին իշխանության բացահայտ միջամտության դեմ: Տեղի ունեցան բազմաթիվ ցույցեր, գործազուլներ և անզամ դիմված բախումներ: Բանը հասավ այնտեղ, որ իշխանությանը չհաջողվեց պարտադրել իր թեկնածուները: Հելուսանի տեքստիլ ֆաբրիկայի ընտրական տեղումաներում, օրինակ, իշխանության ամենահեղինակավոր թեկնածուն 11 հազար ձայնից ստացավ ընդամենը վեցը²⁸:

Եզրպատական վարչակարգը Սադաթի կառավարման առաջին իսկ տարվանից (սեպտեմբերին) հրապարկեց մի շարք օրենքներ տեղական, արքարական և ադառասահմանյան մասնավոր կապիտալի խրխուսուման և տնտեսական ազատ գոտիների ստեղծման վերաբերյալ: Օրենքները օտարերկրյա կապիտալները հիշգ առաջով ազատում էին եկամտահարկից, թույլ տալիս զուտ շահույթների փոխանցել նույն արտասահմանյան վայրատայով, դերծ պահում ազգայնացման և վայրատայի հարցերը կարգավորող այլ օրենքների ներգործությունից: Վերևում նշված բազմաթիվ օրենքները համարվեցին 1974 թ. օգոստոսին ընդունված № 43, ինչպես նաև 1977 թ. № 32 օրենքներով, որոնք թույլատրում էին օտարերկրյա էսպիտանները գործունեությունը տնտեսության բյուր էլուզներում²⁹: Սադաթին թվում էր, թե որդեգրելով սլիբերալիզացիայի» (կամ ինչպես արթնրենում ասում են՝ «ինֆիթահ») տնտեսական քաղաքականությունը, մի հարվածով կտրելու էր գորղյան հանուպը:

Եզրպատսի մարքսիստներն իրենց հրատարակություններում բազմիցս կոչ արեցին հրժարվել նման քաղաքականությունից: 1972 թ. դեկտեմբերին նրանք հրապարակեցին «վերափոխությունը՝ ազատագրության միակ ուղին է» փաստաթուղթը, որի մեջ օրջեկտիվորեն վերլուծվում էր երկրի սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական վիճակը և նշանատմից դուրս գալու նոր ուղիներ էին առաջադրվում:

Սադաթի վարչակարգը ոչ միայն շանսը բանականության ձայնին, այլև շարունակեց հրժարվել ձեռք բերված նվաճումներից և ամերիկյան իմպերիալիզմի հետ մերժեցնել նաև ուղիներ որոնել: Երկրի տնտեսական անկումը, արքարացնելու նպատակով աշխուղման զեկաղովյան զեկաները սկսեցին հերյուրանքներ ատարածել այն մասին, որ իրք դա հետևանք է նասերի թողած ծանր ժառանգության:

Ինչպես նշում էր իբրևանյան կոմունիստների օրգան «ալ Ախբարը»՝ Սադաթի կոչ էր անում լիբերալիզացիայի տնտեսական քաղաքականության միջոցով Եզրպատսը վերածել «Մերձավոր արևելքի մայրնիայի»՝ ամերիկյան, արև-

մբռյան և արարական կապիտալների օգնությամբ: Իսկ Սի-
նայի մասին խոսելիս նա ասում էր՝ թող մենա օկուպացիայի
տակ, ինչպես Տարվանը³⁰:

Մամուլում բուռն նարմակում սկզբից նստերի ժամանակ
կատարված ազգայնացումների դեմ: «Այ Ահրամ» թերթի
դրանք բնութագրեց որպես «ժողովրդական սեփականության
հափշտակում, օրենքի խախտում, արտադրության կործա-
նում և անհրժեք մարզիկան (նկատի ունի կապիտալիստնե-
րին—Պ. Ս.) տանջահարում», իսկ զլխավոր խմբագիր Արի-
Ամինը դրանք «բռնագրավում» որակելով՝ կառավարությանը
կոչ արեց «մարզկանց վերագրվելու կամ էլ փոխհատուցել
այն ամենը, ինչ պետությունը բռնակալորեն վերցրել էր»³¹:

1974 թ. ապրիլին Ա. Սազաթը հուլիսից, այսպես կոչված,
«Նովոմեմբերյան փաստաթուղթ»-ը, որն իրականում օրրա-
գործեց ինֆիթաճի՝ տնտեսություն լիբերալիզացման բաշարա-
կանությունը: Հունիսին ժողովրդական ժողովը օրենք հրա-
պարակեց օտարերկրյա կապիտալի ազատ գործունեության
էջ ավելի բնօրյանման մասին: Ժողովրդական ժողովին մի-
շարք առաջդեմ ղեկավարատներ, դեմ արտահայտվեցին, իսկ
պրնմիք միևիտար Հիլագլին, ընդհակառակը, հայտարարեց
«Չեմ կարծում, որ միայն սույն օրենքով կարելի լինի հասնել
մեր ցանկացած ինֆիթաճին»³²: Դեռ ավելին. նրան հաջորդող
Մ. Սալեմը 1975 թ. հայտարարեց, որ «օտցիալիտական լու-
զումեցիների որդեգրումը մեծ խոչընդոտ է ինֆիթաճի ճանա-
պարհին»³³:

Պետական հատվածի դեմ երկրով մեկ խաչակրաց ար-
շավանք սկզբից, նպատակ ունենալով վերականգնել մա-
նավոր հատվածի տիրապետությունը տնտեսության մեջ:
«Հարկավոր է վերջ տալ պետական հատվածի առավելու-
թյանը մասնավորի նկատմամբ», — գրում էր եզրգտակոս
սալ Գումհորիս» թերթը³⁴:

1974 թ. բանվորների համընդհանուր ֆեդերացիայի (ԲԶԳ)
գործադիր կոմիտեն դատապարտեց այդ շարժմիս արշավը:
Բնութագրական է, որ եզրգտակոս մատույր հրաժարվեց

սուղադրել ԲԶԳ-ի հայտարարությունը, որը լույս տեսավ «ալ
Ախրայ»-ում միայն: Հայտարարության մեջ նշված էր, որ
«միլիոնավոր բանվորները թույլ չեն տա հեղափոխության
մեղք բերած օտցիալիտական նվաճումների նեխմացումն ու
աշխատավորության իրավունքների ոտնահարումը»³⁵:

Սազաթի վարչակարգը վերանայեց հողային վերափո-
խությունների օրենքը: Չեղյալ հայտարարվեց 1964 թ. բն-
գումկած N 150 օրենքը, որի հետևանքով ֆեոդալ-կալվածա-
տերերը նա վերցրին բավականին հողատարածություններ
վերջին տվյալներին համաձայն, խոչոր սեփականատերերին
է պատկանում ամբողջ հողատարածության 2/3 մասը, այն
ղեկարում, եր նրանք կազմում են ընդհանուր հողատերերի
70%-ը միայն³⁶: Գյուղատնտեսության միևիտարության տն-
րնություն սակ զտնվող հողատարածություններ վանաթի
հանվեցին: Հրապարակվեց օրենք, որի հիման վրա գյուղատր-
նտեսական կոոպերատիվներում գյուղացիությունը զրկվեց ղե-
կավարման իրավունքից, այն ստանձնեց կուլակությունը:

1972 թ. օրենք հրապարակվեց խոպան հողերի լուրացման
վերաբերյալ, հողեր, որոնք հիմնականում պիտ է օգտա-
գործվելին պետական տնտեսություններ սակզեկու համար:
Ճուրացված պետական հողերն այնուհետև հանվեցին աճուր-
դի, մեկ ֆեդայի արժեքը հասավ 500—800 եգ. ֆ., իսկ շատ
կարճ ժամանակ անց, կուլակությունը այն վերափոճաոում էր
արդեն 8000 եգ. ֆ.-ով³⁷:

Բանվորները ևս զրկվեցին ներկայացուցչության 50%-ի
իրավունքից: Երբ բանվոր ղեկավարատներին մի բանիսը
զիզոնություն հայտնեցին, Ժողովրդական ժողովի նախագահ
տեղակալը պատասխանեց. «Օտցիալական հակամարտու-
թյունները պետք է լուծել սիրո և համերաշխության, ոչ թե
պայքարի ու նախատիքի ճանապարհով»³⁸:

«Վերբալիզացիայի» բարոյիչները կարծում էին, որ տե-
ղայան, արքայական և արեմտյան կապիտալի ներդրումները
ողողելու էին եզրգտակոս տնտեսության բոլոր էլուդերը:
Պարզվեց, սակայն, որ մինչև 1975 թ. դրանք կազմել են բն-

դամենը 11,3 մլն եզ. ֆ.³⁰ այն էլ տուրզմի և սպասարկման ոլորտներում:

Ինֆիթա՛հի բաղադրակաճու՛թյունը կաճա՛ թն ակաճա՛ տաճա՛տ է դեպի տնտեսական անկախության թուլացում: Այլ մասին էին վկայում ԱՄՆ-ի և արևմտյան տերությունների հետ Եզիպտոսի կնքած տնտեսական պայմանագրերը: Հուլիսյան հեղափոխության «ազատ սպաներից» մեկը՝ էկոնոմիկայի նախկին մինիստր Փամալ Ռիֆաթը 1976 թ. Բեյրութում հրատարակեց «Ալյո, ես զոդում եմ» հոդվածը, որտեղ նա հանդես էր գալիս ինֆիթա՛հի դեմ, այն համարելով լուրջ սպառնալիք Եզիպտոսի տնտեսական և բաղադրական անկախության համար: Նա գրում էր. «Ես բնավ էլ չեի շափազանցում կրք արտահայտելի իմ մտալատությունը օտարերկրյա մոնոպոլիաների գերիշխանության մասին»: Նա ինֆիթա՛հի բարոյիչները պահանջում էր ցույց տալ որևէ փաստ, որի համաձայն օտարերկրյա տասնյակ նոր բանկերից որևէ մեկը ազգային տնտեսության արտահրու՛յշան չա՛ն մեկ օրչեկա՛ ֆինանսավորած լիներ: Այնուհետև Ռիֆաթն ասում էր. «Այո, ես դուչները չեմ խոսքրել, կրք ասել եմ, որ Եինֆիթա՛հի երկրում ալիել շատ կարարները բացեց, բան թի գործարաններ»³⁰:

Այս շրջանում Եզիպտոսն ալիել ու ալիել էր դիմում արտաբերին պարտքերի: Եզիպտոսի արտաբերին պարտքերը 1973 թ. կազմում էին 2,1 մլրդ դոլար³¹, իսկ 1981 թ. հասան 20 մլրդ դոլարի³²:

Անընդհատ աճող ինֆլացիայի հետևանքով ազգային եկամտի վերադաճումը կատարվում էր ք շա՛ն խոշոր բուրժուազության, կուսակազմակաճողների, մաքրամեթանների, կուլակների և այլ վերնախավային շերտերի: Բնակչության 9,8%-ը ծախսում էր սպառման ֆոտիդ 45,5%-ը, իսկ 90,2%-ը՝ 54,5%³³:

Եզիպտոսի կոնտրիստներն ու բոլոր առաջադիմական հայրենասիրական ուժերը մերժում են կապիտալիստական ուղին: Նրանք 1974 թ. հրատարակեցին «Ազգային դրժունևութայն ծրագիր», որտեղ սահմանեցին ազգային-ազատա-

դրական հեղափոխությունը մինչև վերջ հասցնելու հրատապ խնդիրները: «Հուլիսի 23-ի հեղափոխության նվաճումների ամրապնդումն ու խորացումը» գլխում ծրագրեր նախանշում էր զարգացման ուղիները: Մրագիրը պահանջում էր երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացումը շահագուել ազգային-ազատագրական պայքարի դիմալոր նպատակներից: Ազգային անկախ ու բազմակողմանի տնտեսության ստեղծումը ազգային անկախությունը ամրապնդելու ամենավտանկալն գործոնն է: Այս նպատակին իրականացնելու համար ծրագրերը հրատապ խնդիր էր համարում:

1. Համակողմանի զարգացած տնտեսության ստեղծում, որն անհնարին է առանց սոցիալական առաջադիմության ուղիով ընթանալու, որի գլխավոր երաշխիքն է արտագրամիլեցներին համաժողովրդական սեփականությունը:

2. Երկանացնել երկրի բազմակողմանի ինդուստրացումը, պահպանելով ու խորացնելով աշխատակուրության սոցիալ-տնտեսական ու բաղադրական նվաճումները, ապահովելով նաև նրանց իսկական մասնակցությունը արտադրության զեկալարման գործին:

3. Պետական հարվածի ձևորում կենտրոնացնել տնտեսության հրամանատարական բարձունքները:

4. Հասնել ժամանակակից զարգացած դուզաճտնտեսության մակարդակին՝ վճաճական անցում կատարելով դեպի մեթանայացում: Միաժամանակ անհրաժեշտ է խորացնել հոգալին վերափոխությունների օրենքը, սահմանելով հողատիրության առավելագույն շափ՝ 25 ֆեդան մեկ շնչի և 50 ֆեդան գյուղական ընտանիքի համար, իջնեկով այն 50%-ով նրանց համար, ուլբեր շնչ զրալում: Հողագործությանը, Իսլամ վերացնել կիսարության ձևերը և անցնել դուդա-տնտեսության կոոպերացիայի:

5. Զարգացնել առևտուրը, մեծացնելով արտահանության ծալալը և կանոնավորելով ներմուծման պահանջները, վերացնել պերճանքի առարկաների ներմուծումը: Ներքին առևտրի բնագավառում պետականացնել մեծածախ առևտուրը և

վերջ տալ շահագործողական դասակարգի ներկայացուցիչներին՝ պարագիտային բուրժուազիային, կոմպարտրակներին, մագստենդներին, վաշխատունների ազատությունը:

6. Գատարել սոցիալ-վարչական արմատական վերափոխություններ:

7. Իրագործել կուտուրական հեղափոխություն և հինգ տարվա ընթացքում վերացնել անդադրատվությունը⁴⁴:

Եզիպտոսի բազաբական կյանքում խոշոր իրադարձություն էր կոմունիստական կուսակցության (ԵԿԿ) վերաստեղծումը (1975 թ.):

Եզիպտոսի կոմկուսը արտահայտում է աշխատավորության և առաջադեմ մտավորականության շահերը, ակտիվորեն պայքարում է երկիրը վերադարձնելու անկախության և առաջադեմության ուղուն և մերձավորարևելյան կոնֆլիկտի շարքում սեպարատ գործարքների դեմ: ԵԿԿ-ը վճակակետերի դատապարտում է եզիպտական շէկալաիզմի հակասությունները քաղաքականությունը, ընդգծելով, որ այն հակասում է եզիպտական և մյուս արաբական ժողովուրդների շահերին: Կուսակցությունը գործում է անչլանդ պայմաններում:

Մակալան, հակառակ բոլոր զգվարություններին, ԵԿԿ-ը անշեղորեն համարում է իր շարքերը: 1980 թ. սեպտեմբերին կազմավորված կուսակցության I համագումարը, որը հաստատեց նրա ծրագիրը և կանոնադրությունը: ԵԿԿ-ի որդանն է ալ Բեթխար Բեբբը:

Կոմունիստներն իրենց կարևորագույն խնդիրներից մեկը համարում են ազգային-հայրենասիրական միությունական ճակատի ստեղծումը: Նասերականների և Հայրենասիրական այլ ուղղիմադիր ուժերի հետ միասին, 1980 թ. մարտին, նրանք ստեղծեցին եզիպտական Հայրենասիրական ճակատ (ԵՀՃ) նրա գլխավոր բարոսը ընտրվեց Եզիպտոսի գլխավոր ուժերի գլխավոր շտաբի նախկին պետ, Հայրենասեր զինկապ Սասզ էզ Դին ալ-Շադլին: Ծակատի ծրագրում սահմանված էին այն գլխավոր խնդիրները, որ կանգնած են Եզիպտոսի և

նրա զեմեկրատական ուժերի առջև: Ծակատի հրամայական պահանջներից էր Սազաբի ուժերի տապալումն ու փոխարինումը հեղափոխական ու զեմեկրատական վարչակարգով: Անդրագանալով Սազաբի վարչակարգի տնտեսական քաղաքականության հարցին, ծրագիրը նշում էր. «Պետք է վերջ տալ լիբերալիզացիայի քաղաքականությանը, որը հաստատեց օտարերկրյա մոնոպոլիաների գերիշխանությունը եզիպտական տնտեսության վրա, սուի մասունց ժողովրդական ղեկավարների՝ ի շահ պարագիտային բուրժուազիային, որը թաղանթ է երկրի հարստությունները և բաժանում այն արտասահմանյան նորաստեղծ բնկերությունների և դրամատների հետ»⁴⁵:

Մյուսը են սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական որոշակի պատճառները, որոնք հասցրին Եզիպտոսի հրամարմանը սոցիալիստական կողմնորոշումից և հակաիմպերիալիստական քաղաքական կուրսին:

Եզիպտոսը, որ նասերի օրոք հանդես էր գալիս արաբական ազատագրական պայքարի ավանգարդում, Սազաբի օրոք օգտագործվեց, որպես խմբերիալիզմի արդյունական ձի՝ արաբական աշխարհում: Եզիպտոսի ղեկավարությունը, օտարագրելով Քեմալ-Դեհդի համամայնարիքը, կանգնեց արքայ ժողովուրդների կենսական շահերի դավաճանության ուղու վրա:

Սազաբի ազդադավ քաղաքականությունը, բնականաբար հանդիպելով եզիպտական ժողովրդի զորեղ դիմադրությանը, ձախողանք ձախողանքի հսկայ կրեց, որը հասցրեց Սազաբի նստիստունակ վախճանին 1981 թ. հոկտեմբերի 6-ին:

Հասկանալով իրենց պատասխանատվությունը ժողովրդի և պատմության հանդեպ, Եզիպտոսի կոմկուսը առավելագույն նախաձեռնություն է ցուցաբերում Հայրենասիրական ուժերի ճակատի ամբաստանության համար: ԵԿԿ-ի կենսակոմի բաղրյուրոյի 1983 թ. փետրվարին ընդունած քաղաքական րանաձևը ընդգծեց, որ երկրում զեմես շարունակվում են օտարերկրյա կապիտալի տիրապետությունը, ազգային տնտեսության աճի տնկերի կտրուկ անկումը, բնակչու-

թյան չուրաքանչյուր շնչին ընկնող եկամտի նվազումը, գործադրելու թյան աճուկի աճը, մոլորվորական զանգվածների զոգոհությունը և քեմպ-դեիդյան պրոիմպերիալիտտական կուրսը:

Որպես ձախ ու դեմոկրատական բոլոր ուժերի միավորման հիմք, կոմկուսի բանաձևը մշակեց ազգային փրկության մինիմում ծրագիրը: Գրանուսմ հրապարակված էն, մասնավորապես հետևելու պահանջները. 1) ազգայնացնել և պետական հաստատվածի հանձնել օտարերկրյա կապիտալին պատկանող բոլոր բնկերտությունները, 2) անցկացնել արժատակի ազդարարչին սեփորմ, 3) ուժեղացնել և բեղաշնչել պետական հատվածը և դեմոկրատականացնել նրա կառավարումը՝ բոլոր մակարդակներով բանվորական վերահսկողություն սահմանելու ճանապարհով, 4) վերանայել բանվորներին աշխատավարձ սահմանելու կարգը, հաշվի առնելով դեների բարձրությունը և այլն, սահմանել աշխատավարձի մինիմում, 5) ճանաչել արճմիութենաների, կուսակցությունների և այլ քաղաքական կազմակերպությունների լեգալության իրավունքները, 6) վերացնել գործադրելությունը, դեմոկրատականացնել կրթական հաստատվածը և այլ կարևոր խնդիրներ¹⁶:

Սեդիպտոսի կոմկուսի առաջարկած ծրագրի հիման վրա պայքարի գարգացումը և գործողությունները միասնությունը, կոմունիստների կարծիքով, կհանգեցնի երկրում դասակարգային ուժերի հարաբերակցության փոփոխության՝ հօգուտ բանվոր դասակարգի և նրա մերձավորագույն դաշնակցի՝ գյուղացիության:

Սեդիպտացի կոմունիստները հաշվի են առնում, որ ծրագրի իրականացման ճանապարհին իրենց սպասում են, ոչ քիչ զոմարտություններ: Սակայն նրանք համոզված են, որ տեղեղծված պայմաններում դա է Սեդիպտոսի դեմոկրատական ուժերի և աշխատավորական զանկվածների ոտնահարված իրավունքների վերականգնման ուսու հիմքը:

ՉԼՈՒՆ ԼԻՆԳՆԵՐԻՉ

ՄԻԱԿԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՍՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՄԱՏԻՆԿԱՍԻՐԱԿԱՆ ՌԻՃԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՐԿԻՐ ՍՈՑԻԱԼ-
ՏԵՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԱԳՆԱՊԻ ՎԵՐԱՑՄԱՆ
ՈՒ ՏԵՐԻՏՈՐԻԱԼ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՊԱՐԱՄԱՆ
ՀԱՄԱՐ

1967 թ. իսրայելական ագրեսիան սրեց արաբական երկրների, այդ թվում նաև կիբանանի, սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական տագնապը: Կիբանանի կառավարող անտարբորժուական և կալվածատիրական վերնախավը ճիգ ու շանք շինայեց մեկուսացնելու երկիրն արաբական աշխարհից, որպեսզի թեկուզև նվազագույն չափով շմտակցեր ագրեսիայի հետևանքների վերացմանն ուղղված ազատագրական պայքարին: Ընդհակառակը, նա ավելի ուժեղացրեց երկրի տնտեսական և քաղաքական կախվածությունը համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսությունից և միջազգային իմպերիալիզմից, գործուն մասնակցություն ցուցաբերեց իրականացնելու իմպերիալիզմի դավերը՝ հուժկու հարված հասցնել երկրում ուժեղացող առաջադիմական ու հայրենասիրական ուժերին և Պաղեստինի դիմագրական շարժմանը (ՊԳԵ):

Կիբանանյան ճգնաժամի կոթյունը ճիշտ հասկանալու համար անհրաժեշտ է հանդամանորեն լուսարանել երկրի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական վիճակը ուսումնասիրվող մասնակաղբաբնում:

Կիբանանի սոցիալ-տնտեսական մերօրյա ճգնաժամի

արմատները գալիս են անցյալից: Կրանանում կապիտալիստական արտադրահարաբերությունների զարգացումը բուկիզց առավ՝ այն ժամանակ, երբ Համաշխարհային կապիտալիզմը Բնակոիոնց իմպերիալիզմի փուլը: Այդ ժամանակ էլ կրանանին վերապահվեց յուրաքանչյուր անտարական միջնորդի դեր իմպերիալիստական տերությունների և արարական երկրների միջև, հանգամանք, որով պայմանավորված էր նրա տնտեսության միակողմանի զարգացումը: Առևտրական միջնորդությունից ստացված մեծ հարստությունները երկիրը օրգանապես կապեցին արտասահմանյան, հատկապես ֆրանսիական կապիտալի հետ: Այս հանգամանքը ինչ-որ ժամանակ նպաստեց տնտեսության որոշ «ծաղիկման», այն էլ մեկ բնագավառում՝ սպասարկությունների ոլորտում և որոշակի սարածքներում՝ լեռնադուռու կենտրոնական հատվածներում ու Բեյրութում: Սպասարկությունների ոլորտը (անևտուրը, բանկերը, տուրիզմը և տրանզիտը) ստիխ էր ազգային եկամտի 65% -ը, մինչևևս արդյունաբերությունն ու շինարարությունը՝ 23%, իսկ գյուղատնտեսությունը՝ 12% -ը: Սակայն «ծաղկումը» երկար շարունակվեց և տնտեսական լիբերալիզմը սկսեց ապրել իրեն հատուկ ճգնաժամը: Արարական երկրներում տեղի ունեցած սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական տեղաշարժերը, որոնք այս կամ այն ձևով սահմանափակեցին իմպերիալիստական պետությունների արտոնյալ ներկայությունը արարական շրջանում, հասցրին նաև կրանանի՝ որպես միջնորդի, դերի նվազմանը: Գրան պետք է ավելացնենք կապիտալիստական երկրների, հասկապես ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի և Անգլիայի անտեսական ճգնաժամի ունեղացումը, որի հետ սերտ կապված էին կրանանում գործող օտարերկրյա զբաղմունքները, սպահնախարական, բաժնետիրական ընկերությունները:

Վերջ նշված պատճառները, ինչպես իրավամբ եզրակացնում է Ն. Լուվաններյանը, հանգեցրեցին այն բանին, որ «կրանանի տնտեսությունը հաստատուն հիմքերի վրա չի գտնվում: Այդ բոլոր սպասարկությունները ենթակա են արտաքին և հատկապես միջազգային գործոնների ազդեցության:

Ին՝ առևտուրը, թե՛ տուրիզմը և թե՛ բանկային գործունեությունը մշտապես կախված են միջազգային զրույթունից և միջազգային հարաբերությունների ամեն մի փոփոխում իր անդրադարձն է ունենում կրանանի տնտեսության վրա»:

«Տնտեսական լիբերալիզմի» բարդեցներն անդամ ստիպված էին հաշվել այս էջմարտության հետ: Կրանանի ֆինանսների և պլանավորման Նախկին մինիստր, փառազավորների տնտարան, տնտեսական Ժողովի նախկին ներքին տնտեսական զարգացման ողջ հեռանկարը տեսնելով «նեոլիբերալիզմի» մեջ ստիպված էր խոստովանել: Նու պիբրանսյան տնտեսության հիմքերը ամուր չեն, քանզի մեր ազգային եկամտի մեծ մասը գալիս է անտարից և այլ սպասարկություններից»:

Ինչ վերաբերում է սպասարկությունների համակարգին, այդ բուրժուական տնտեսակետները, փորձելով հավաստիացնել, որ այն անընդհատ բարգավաճման մեջ է, իբրև սպացույց վկայակոչում էին բանկերում կուտակված պլանդների ամբ: Հիրավի, դրանք 1967 թ. կազմում էին 2, 624 մլն. լիբանանյան լիրա¹, իսկ 1974 թ. հասան մինչև 7 մլրդ լիրա²: Եվ, սակայն, լիբանանյան տնտեսական հակասությունները միշտ չէ, որ լուծվում էին հենվելով կապիտալի շրջանառության վրա, որովհետև զմվար էր մշտապես ապահովել կապիտալների ներհոսքի բարձր տեմպերը: Կրանանի զրամական շուկան մեկուսացված չէր արտաքին ազդակներից՝ կապիտալիստական աշխարհի տնտեսական ճգնաժամներից, մասնավաևդ, որ նրա բանկային համակարգը աչքի էր ընկնում իր թուլությանը և ի վիճակի չէր դիմադրել կապիտալիստական աշխարհի զրամական շուկաների մրցակցությանը: Բացի այդ, կապիտալների մեծ մասը ներդրված լինելով ցպահանջ, այլ խոսքով, ավանդատուն իրավունք ունենալով ցանկացած պահին իր կապիտալը ետ վերցնել, անկարելի էր դառնում դրանց օգտագործումը երկարաժամկետ վարկերի համար: Լավագույն դեպքում կապիտալները ներդրվում էին տնտեսության անարտադրական մշտուրում:

Լիբանանում տեղի էր ունենում բանկերի համակենտրոնացում: Եթև 1966 թ. սկզբներին գործող բանկերի թիվը հասնում էր 130-ի⁶, ապա 1967 թ.⁷ 90-ի⁷, իսկ 1975 թ.⁸ 75-ի⁸, Երկրում կային տեղական, արաբական, խառը և օտարերկրյա բանկեր, որոնցում գերիշխում էր օտարերկրյա կապիտալը: Բավական է նշել, որ օտարերկրյա, հիմնականում ամերիկյան 11 բանկերում կենտրոնացված էին կապիտալների 61,2%⁹: Սա հնարավորություն էր ընձևում իմպերիալիստական մենաշնորհային կապիտալին հսկողություն սահմանել Լիբանանի տնտեսության, այդ թվում՝ սպասարկությունների և ֆինանսների վրա:

Կառավարող ֆինանսական օլիգարխիայի տնտեսական անհետևյալ բազաբանության հետևանքով, 1971 թ. բուկրսած Լիբանանն սկսեց ապրել կապիտալիստական էկոնոմիկային բնորոշ ինֆլյացիա, որի անմպրբ 1972, 1973 և 1974 թվականներին համապատասխանաբար կազմեցին 14, 25 և 18%¹⁰: Դա պատճառ դարձավ լիբանանյան լիբալի արժեզրկմանը, սպառման առարկաների գների բարձրացմանը և ռեալ աշխատավարձի նվազմանը:

Տնտեսական փճանկ պոսթարցավ, երբ 1972 թ. կառավարության հոլանդալորումյան բանկային և հիպոտեկային կապիտալները միացան լիբանանցի վտարանդիների կապիտալին: Սկսա երևույթը, — գրել է մարքսիստ տնտեսագետ Քամալ Հանին, — հասցրեց հիպոտեկային պոստիսի մրցակցության, որի նախադեպը չի եղել Լիբանանի պատմության մեջ: Անշուշտ, դրա հետևանքը միանգամայն պարզ է. ազգային հարստության համակենտրոնացում մազեատների ձեռքում՝ ի հաշիվ աշխատավորական զանգվածների, մանր և միջին ունևորների, որոնք հետզհետև նեոտեցիկ մանեկության գիրկը¹¹:

Տնտեսական լիբերալիզմի շատագուվները, փողհարելով սպասարկությունների գերը, փորձում էին րոլարկել արտաքին առևտրի խորնիկ ղեֆիցիտը: Այսպես, 1967 թ. Երա հաշվեկշիռի պակասորդը կազմեց 1317 մլն.¹², իսկ 1975 թ.¹³ 2,3 մլրդ. լիբա¹³, ճիշտ է, գեֆիցիտը ծածկվում էր աՄ

աղբյուրներից ստացվող եկամտներով, սակու և վալյուտայի, տրանզիտային առևտրից, տուրիզմից ստացած շահույթներով և օտարերկրյա նավթային ընկերությունների վճարումներով: Սակայն նման աղբյուրները նույնպես կարժան չէին, քանզի մեծ կախում ունեին տիրող քաղաքական իրադրությունից և այն փոխհարաբերություններից, որոնք զոլություն ունեին Լիբանանի և հարևան արաբական երկրներ իրև:

Բուրժուական տնտեսակետները, անգամ ռեֆորմիստները, որոնք մինչև տերիտորիալ գտնում էին, որ Լիբանանի տնտեսության միակողմանի զարգացումն ամենաօրինակելին էր և որոնք երբեք չէին ընդունում այն փաստը, որ Լիբանանում աղբյուրն ուներ սոցիալ-տնտեսական ճգնամամ, սկսեցին գրչեն խոսել Լիբանանի «նեոլիբերալիզացման» և «տնտեսական հավասարակշռության» ստեղծման մասին:

Տնտեսության զարգացման հարցը բնեկիս, 1974 թ., Լիբանանի կոմկուսը նշեց, որ խոշոր բուրժուական բամանվում է երկու գլխավոր հոսանքի: Առաջինը ներկայացնում են խոշոր առևտրականները, կոմպրադորները և ավանդատուները, որոնք պահանջում էին էլ ավելի ամրապնդել երկրի առևտրատնտեսական և քաղաքական կապերը իմպերիալիստական պետությունների հետ: Երկրորդ հոսանքը ներկայացնում է արդյունաբերական բուրժուազիան, որ ստաբարկում է համագործակցության նոր ձև՝ միջնորդի դեր առևտրաարդյունաբերական և ֆինանսական ասպարեզներում Լիբանանի և կապիտալիստական պետությունների միջև, և պահանջում է հիմնել վերամշակող արդյունաբերական այնպիսի ձևներարկություններ, որոնք պետք է զառնեն կապիտալիստական երկրներին, մասնավորապես ԱՄՆ-ի մենաշնորհային ընկերությունների մասնաճյուղերը¹⁴:

Լիբանանը արդյունաբերական տնտեսկոտից թույլ զարգացած երկիր է, որտեղ համարյա բացակայում է մանր արդյունաբերությունը: Առավելապես զարգացած են թիթև և վերամշակող արդյունաբերության ճյուղերը: Լիբանանում կան տեքստիլ, պարաբասի հագուստեղենի, կոշիկեղենի, կաշվի

փայտամշակման, ժխախտի, սննդի, թղթի և ցեմենտի ֆաբրիկաներ ու գործարաններ: Գյուղային ունեն նաև պողպատաձուլման պլաստիկ-քիմիական, նավթագոյի և մետաղամշակման գործարանները 1973 թ. պաշտոնական վիճակագրական տվյալների համաձայն, կրանանում կային 18 հազար արդյունաբերական, այդ թվում 12 հազար արհեստավարական ձեռնարկություններ, որոնցում գրադված էր 120 հազար բանվոր¹⁵: Արդյունաբերության ոլորտում տարեց-տարի աճում էին կապիտալ ներդրումները: Արդյունաբերողների միության տվյալներով 1970 թ. ընդհանուր կապիտալ ներդրումները կազմեցին 1175 մլն., իսկ 1972 թ.¹⁶ մոտ երկու մլրդ. լիրա¹⁶:

Միաժամանակ ուժեղացել էր օտարերկրյա կապիտալի ներթափանցումը արդյունաբերության մեջ: 1973 թ. արդյունաբերողների միությունը բողոք ներկայացրեց Հկոնոմիկայի մինիստրությանը, որտեղ հրամայվածն պահանջ էր դրվում պաշտպանել արդյունաբերությունը օտարերկրյա կապիտալի միջամտությունից¹⁷:

1967—1974 թթ. կրանանի արդյունաբերության մեջ նկատվեցին որոշ տեղաշարժեր¹⁸: Որոշ շափով աճեց արդյունաբերության բամբիք ազդային եկամտի մեջ¹⁹: Եթե 1965 թ. այն տալիս էր ազդային եկամտի 13%-ը միայն, ապա 1973 թ. 1974 թվականներին²⁰ համապատասխանաբար 15 և 16,7%²⁰:

Արդյունաբերության զարգացման հետ միասին շոշափին տեղաշարժեր արձանագրվեցին բանվոր դասակարգի թափանկական և որակական կառուցվածքի մեջ: կրանանի աշխատավորական զանգվածների կառուցվածքի մասին գոյություն ունեցող միակ պաշտոնական վիճակագրությունը հրապարակվել է 1972 թ.²¹ Բնյուսի վիճակագրական կենտրոնական զբաժնյակի կողմից:

կրանանում աշխատավորության թիվը կազմում էր մոտ 572 հազար մարդ, այսինքն՝ բնակչության 20—25%-ը: Բանվոր դասակարգի թիվը հասնում էր 390,139-ի, որից մշտական գործավորներ՝ 203,265, օրավաճառ աշխատողներ՝

18,680, ընտանիքի օժանդակող անդամներ՝ 35,670, գործազուրկներ՝ 20,940, ուրիշներ՝ 11,584: Այս թվերին պետք է ավելացնենք 100,000 շրջիկ և սեղոնային՝ շինարարության, երկրագործության և արանսպորտի աշխատողներ²¹:

Մանր էր աշխատավորական զանգվածների վիճակը: նշված ժամանակաշրջանում սովորական երևույթ էին դարձել բանվորներին թմահամ ձեռով աշխատանքից ազատելը, հարկադրաբար գործից բացակա աշխատողներին օրավաճառ զրկելը, աշխատավորակի նվազագույն շափի վճարումը, աշխատածամերի ավելացումը՝ մինչև 10 ժամի և այլն:

կրանանի բարձրագույնագրաստիական կարգի բացասական հետևանքներն ավելի ակներև էին գյուղատնտեսության բնագավառում: նախկին խոշոր կալվածատերերի սովոր մասը հանգիստում էր նօրաստեղծ հողային բուրժուազիայի հիմքը: Ֆեոդալական ու կապիտալիստական արտադրահարաբերությունների միահյուսումը առաջ բերեց դյուրական բնակչության շահագործման ստավիլ դասն ձևեր:

Գյուղատնտեսության մեջ մինչև 1970 թ. զբաղված էր տնտեսական ակտիվ բնակչության 45,36%-ը²²: Սակայն հետագայում գյուղից թաղաք արտահոսքի պատճառով այդ թիվը հասավ 19%-ի²³: Տարեցտարի նվազում էր նաև գյուղատնտեսությունից ստացվող ազդային եկամտի բամբիքը: 1948 թ. այն կազմել է 20%, 1954 թ.²⁴ 18%, 1965 թ.²⁵ 15%, 1970 թ.²⁶ 12%²⁶:

կրանանի տարածքը կազմում է 1007201 հեկտար: Գրանցից մշակվում էր 273390 հա, որից միայն 60 հազար հա ոռոգվող: Նամ ու խոպած 256311 հա հողատարածություն կարելի էր յուրացնել, որը մեծ չափով կրարելավեր երկրի տնտեսական վիճակը²⁵:

Գյուղատնտեսության զարգացման գլխավոր խոչընդոտները էր հողային տարածությունների համակենտրոնացումը մի բուս խոշոր ֆեոդալ-կալվածատերերի ձեռքում: կրանանի պայմաններում սակավահող գյուղացի էր համարվում 1—10 դոնում, մանր՝ 10—30, միջակ՝ 30—50, հարուստ՝

50—200, խոշոր կալվածատեր՝ 200-ից ավելի գոնում ունեցողը:

Կիրանների գյուղատնտեսության մինիստրության 1966 թ. ավալանքով, 68110 սակավահող և մանր գյուղացիներ, որոնք կազմում էին հողատերերի 80,7%-ը, տիրում էին ընդհանուր մշակելի հողատարածության 27,5% միայն: 12656 միջակ գյուղացիների բաժինը 15,7%-ը էր, 10294 հարուստ հողատերերին՝ 28,3%, իսկ 1743 խոշոր կալվածատերերին, որոնք կազմում էին բոլոր հողատերերի միայն 1,3%-ը, տիրում էին 28,5%-ին, այսինքն՝ ավելի շատ հողատարածության, քան ազքատ և մանր գյուղացիները՝ միասին վերցրած²⁶: Խհարկն, տվյալներից դուրս էին մնացել հողագուրի գյուղացիները և գյուղատնտեսական բանվորները, որոնք կազմում էին գյուղացիության 44%-ը²⁷:

Կիրանանք Վերորդ աշխարհին այն երկրներից է, որտեղ կառավարությունը համարյա ոչ մի միջոցառում չի ձեռնարկել ազդարարյին հարարերությունների կարգավորման ապարեղում: Երկրում գոյություն ունի որևէ օրենք, որ սահմանի շահագործվող գյուղացիության և շահագործող ֆեոդալ-կալվածատերերի փոխհարաբերությունները: Գնեևս կիրառվում են վարձակալման այնպիսի ձևեր, ինչպիսիք են մարբաան՝ քառորդային, երբ գյուղացին ստանում է րեբրի 1/4-ը, իսկ հողատերը՝ 3/4-ը և մունասֆան՝ կիրարությունը: Այս ամենը պատճառ դարձավ բազմաթիվ ազքատ, մանր և միջակ գյուղացիական տնտեսությունների բաշքայման, որոնք պարտքերից ազատվելու համար հաճախ իրենց հողատերերը զիջում էին կալվածատերերին կամ վաճառում վաշխատուներին և դառնում կրտսարոշխտարներ:

Մինչև 1971 թ. գյուղատնտեսական արտադրանքը տեղաբալի մեջ էր, իսկ դրանից հետո սկսեց նվազել: Այսպես, այն 1971 թ. կազմել է 766 մլն, 1972 թ.՝ 582 մլն, իսկ 1973 թ.՝ 562 մլն լիրա²⁸:

1972 թ. տեղի ունեցավ Կիրանանի կոմիտեի III համագումարը, որի ընդունած ազդարարյին ծրագրում առաջ էր քաշ-

վում հողային հարքը լուծելու վճահան պահանջը: Հողային արմատական բարեփոխությունների իրականացման նպատակով կռիվուք խնդիր էր դնում:

1. Սահմանել հողատիրության առավելագույն չափ՝ հաշվի առնելով հողակտորի արգավանդությունը, շահագործման ձևերը, շուկայից մոտիկ կամ հեռու լինելը:

2. Բռնագրավել բոլոր այն հողատարածությունները, որոնք գտնվում են անզալան և օտարերկրյա կապիտալի տնօրինության ներքև և որոնք հափշտակել էին գյուղացիներից՝ պարտքերի բարձր տոկոսների զիմաց:

3. Սահմանել առաջադիմական հարկ մամանակակից այն տնտեսությունների նկատմամբ, որոնց սեփականությունը թիչ է գերազանցում սահմանված առավելագույն չափը:

4. Բաժանել բռնագրավված հողատարածությունը հողագուրի, սակավահող գյուղացիներին և գյուղատնտեսական բանվորներին՝ անփոխհատույց և սեփականատիրական իրավունքով: Նույնպես հաշվի առնելով հողի արդյունավետության հանգամանքները: Հող ստացող գյուղացին ենթարկվում է հարկի, եթե նա առաջին տարին չմշակի այն, հաջորդ տարին նա է վերցվում, ժամանակակից տեխնիկա գործածող խոշոր տնտեսությունները ոչ բաշխվելու են և ոչ էլ մանրաբաժանվելու, այլ օգտագործվելու են որպես պետական կամ կոոպերատիվ տնտեսություններ:

5. Հող ստացող գյուղացիներին արմազարել վարի, սերմացու, տեխնիկա և ուտղման անհրաժեշտ միջոցներ՝ տպահովելու համար առավել արդյունավետ արտադրանք:

6. Պաշտպանել մանր ու միջակ հողատերերին կապիտալի ներգործությունից և նրանց ցույց տալ անհրաժեշտ օգնություն:

Ծրագրում համապատասխան լուծումներ էին առաջադրվում գյուղացիության համար մեծ նշանակություն ունեցող այնպիսի խնդիրների համար, ինչպես գյուղացիների կենսական շահերի պաշտպանությունը, սոցիալական ապահովագրությունը, գյուղատնտեսության տարերային զարգացման

արգելակումը, խամ ու խապան հողերի յուրացումը, գյուղատնտեսական արտադրանքի բարձրացումը, բոսոզման սխառմի սանձղծումը, ժամանակակից տեխնիկայի կիրառումը, անասնապահության զարգացումը, գյուղատնտեսական մրվերքների իրացումը շուկայում և այլն²⁹:

Լիբանանի կառավարող ֆինանսական օլիգարխիան հաստատրանում էր, որ տնտեսության բարգաւաճման ցայտուն ապացույց է պետական բյուջեի աճը: Այն 1973 թ. կազմել է 1199, 5 մլն, 1974 թ.³⁰ 1385 մլն³⁰, 1975 թ.³¹ 1986 մլն լիրա³¹:

Այժմ տեսնենք, թե ուճեցրած այդ բյուջեները ինչպես էին բաշխվում: 1974 թ. պետական բյուջեի առաջին և երկրորդ մասերը, որոնք ոչ արտադրողական մասեր էին, ընդգրկում էին նրա 83% -ը: Առաջին մասը, որ հատկացվում էր պետական վարչամեքենային, կազմում էր 821 մլն լիրա կամ ամբողջ բյուջեի 67% -ը: Երկրորդ մասը, որը հատկացվում էր, այսպես կոչված, ստորական կառույցներին և սարքավորումներին կազմում էր 190 մլն լիրա կամ 16% -ը, որից 47 մլն՝ պաշտպանության մինիստրությանը, 14 մլն՝ ներքին գործերի մինիստրությանը, 3 մլն. միայն պետական զարգացման, 18 մլն՝ գյուղատնտեսության մինիստրությանը, իսկ արդյունաբերությանը՝ ուլիշէ: Բյուջեի երրորդ մասը՝ 215 մլն կամ 17% -ը հատկացվում էր հեռանկարային ծրագրերի իրականացմանը: Այստեղ նույնպես երևում էր պետության վարած բազարականության անհետանկարային ընտրվելը: Այն դեպքում, երբ պաշտպանության մինիստրությանը դարձյալ հատկացվում էր 70 մլն, լուսավորության մինիստրությանը՝ 44 մլն, աշխատանքի մինիստրությանը 76 մլն լիրա, աղքատնաբերության, գյուղատնտեսության և շինարարության մինիստրություններին այս մասում ոչ մի հատկացում չկար³²:

Պետական բյուջեի 70% -ն ապահովում էին անուղղակի հարկերը, որոնց ծանր ընտր հիմնականում ընկնում էր աշխատավորական զանգվածներին ուսերին, մինչդեռ բյուջետային ուղղակի հարկերը կազմում էին ընդամենը 25—30%³³,

Լիբանանի կոմկուսը և բոլոր առաջադիմական ուժերը միասնաբար հանդես էին գալիս հարկային քաղաքականության դասակարգային կողմնակալության դեմ: Նրանք պահանջում էին երկրում կիրառել մեկ միասնական՝ պրոգրեսիվ հարկի սխեմանը:

Վարչակառույցի գաղափարապետներին օգտագործում էին այն թույլ փաստարկը, որ Լիբանանի ազգային եկամուտը տարեց-տարի աճում էր և որ բնակչության մեկ շնչին ընկնող եկամուտը ավելի բարձր էր, քան տարաբան մյուս երկրներում, բայց ստույգումը Բուվիյթի և Կատարի: Բերես այս ազնկարարության միակ ճիշտ կողմն այն էր, որ ազգային եկամուտը իրոք բարձրանում էր: Սակայն մեզ հետաքրքրում է այն հարցը, թե հասարակական-դասակարգային խմբերը ի՞նչ համահամունություն էին օգտվում դրանից: Պաշտոնական տվյալներով, 1967 թ. ազգային եկամուտը կազմել է 3483,3 մլն³⁴, 1972 թ.³⁵ 6365 մլն, 1975 թ.³⁶ շուրջ 9275,5 մլն լիրա³⁵: Այն բաշխվում էր հետևյալ ձևով: Բնակչության 18% -ը վաճելում էր ազգային եկամտի 60% -ը, իսկ մնացած՝ 82% -ին բաժին էր ընկնում միայն 40% -ը³⁶: Այս փաստը մերկացնում է վերևում նշված կեղծ պնդումը բարձր կենսամակարդակի սեփական: Այն ցույց է տալիս, որ բնակչության զերակշռող սեփականությունը ամենաբարձր զժվարելի պայքար էր մղում իր ապրուստը հայթայթելու համար:

Լիբանանում աշխատավորական զանգվածների ցածր եկամուտների և կյանքի արժեքի անհամապատասխանությունն պատճառով չարիքացնց վատ վիճակում էր գտնվում բնակարանային հարցը: Պաշտոնական տվյալներով 1975 թ. կարիք էր զգացվում 535 հազար սննչակի կամ 151 հազար բընակարանի³⁷:

Լիբանանի կոմկուսի և «Բանվորների ու ծառայողների արճմությունների ազգային միություն» 1974 թ. համասեղ ժողովը հանդես եկավ բնակավայրի իջնցման և բնակարանային շինարարության օրինազոյի վերափոխման օգտին: Ժողովի հիմնական որոշումներն էին.

1. Իշեցնել բոլոր տեսակի բնակարանների վարձք 25%-ով:

2. Հիմնել հատուկ ֆոնդ՝ վարկավորելու ժողովրդական բնակարանային շինարարությունը:

3. Արտոնել արձմիտիլյունների և բանվորական կոուպերատիվների, որպեսզի նրանք անձամբ շինանյութ ներմուծեն, առանց մաքսատուրք վճարելու:

4. Արձմիտիլյուններին և կոուպերատիվներին տրամադրել դրամական վարկեր խորհրդանշական չնչին տոկոսով՝ կոուպերատիվ բնակարաններ կառուցելու համար³⁰:

Բանվոր դասակարգի կրկնարտև անխոնջ պայքարի շնորհիվ կիրանանում 1946 թվականից գործում է աշխատանյութին օրենքը, որը լրացվեց 1971 թ. «սոցիալապահպան ապահովագրության» և 1973 թ. «սոցիալական ապահովագրության» օրենքներով: Ճիշտ է, նշված օրենքները բավականին թերի կողմից ունեին, սակայն կիրանանի կոմկուտի և «Բանվորների ու ծառայողների արձմիտիլյունների ազգային միության» մղած երկարատև պայքարը վճռական դեր խաղաց աշխատավորական զանգվածների պահանջների իրագործման ուղղությամբ:

1946 թվականից բանվոր դասակարգը անդուլ պայքար էր մղում աշխատանքային օրենքի հակաբանվորական 50-րդ հոդվածի դեմ, որն ձեռնարկատիրոջն իրավուք էր տալիս բանվորին, ծառայողին և պաշտոնային քմահաճորեն ազատել աշխատանքից: 1974 թ. առը պայքարը պսակվեց հաղթանակով և 50-րդ հոդվածը փոփոխության ենթարկվեց: Այդ առթիվ «Կանալը» գրել է. «Այն, ինչ ձեռք ձգվեցավ անցնող պարսի՝ կարևոր հազիվանակ մը կը հանդիսանա: Կը մնա զայն պահպանել, զարգացնել և օգտագործել՝ ի խնդիր նորանոր հաղթանակներու»³⁰:

Կիրանանի բանվորների ու ծառայողների արձմիտիլյունների ազգային միությունը բնագրվում էր 135 արհեստակցական միություն՝ 50 հազար բանվորով, այսինքն՝ աշխատավորական զանգվածների միայն 13%-ը³⁰: Բանվորական շարժման համախմբման ու կազմակերպման գործում խոշոր

նշանակություն ունեցան արձմիտիլյունների ազգային միության առաջին (1970) և երկրորդ (1975 թ.) համագումարները:

Աշխատավորների մեծ նվաճումներից էր, ինչպես նշվեց, 1971 թ. քնդունված օրենքը սոցիալապահպան ապահովագրության մասին: Աշխատավորները ձեռք բերեցին անպայքի իրավունքներ, ինչպես հիվանդության ժամանակավոր անաշխատունակության վարձատրություն, աշխատող հղի կանանց փոհհատուցումներ, բուժման և դեղորայք ստանալու հնարավորություններ և այլն³¹:

Կիրանանում սոցիալ-տնտեսական զարգացման գլխավոր միտումը դասակարգային հակասությունների, ամենից առաջ՝ աշխատանքի ու կապիտալի միջև եղած հակասությունների սրումն էր: Վարչակարգի դեմ աշխատավորական զանգվածների ելույթներն աչքի էին ընկնում ոչ միայն մեծ թվով ու հարձակողական բնույթով, այլև հարաձուռ կազմակերպվածությամբ և պահանջների մտկոթողի բարձրությամբ: Հիմնականում զարգանալով աշխատանքի պայմանների բարելավման, աշխատավարձի բարձրացման, աշխատանժամանակի կրճատման, արձակուրդների, նպաստների ազիլացման և այլ լուծողների ներքո, աշխատավորական զանգվածային ելույթները ափելի ու ափելի հաճախակի էին ուղեկցվում բազմաբանական կոնկրետ պահանջներով:

Առանձնապես պետք է նշել բանվորների, գյուղացիների, առաջադեմ ուսանողների և մտավորականության 1969—1975 թթ. ծավալած բաղադրական և տնտեսական գոտեմարտերը, ինչպիսիք էին Բեյրութի «Ղանդուր» գործարանի բանվորության գործազուլը, Նաբատիայի ձխախոտագործների ելույթը, Սալպա բաղաբի ձկնորսների ցույցը, հարավի գյուղացիության բազում ելույթները, որոնք բնագրվեցին ափելի բան 170 գյուղ, կազմավորվեցին գյուղացիական կոմիտեներ և հրավիրվեց գյուղացիության համալիրանայան առաջին համագումարը: Իր արժանի տեղն ունի նաև Արձմիտիլյունների ազգային միության՝ 1974 թ. կազմակերպած համընդհանուր գործազուլը: Հիշատակության են արժանի նաև 1969 և 1973 թվականների պաղեստինյան հեղափոխության հետ համե-

բաշխութիան ցույցերը, որոնց յուրաքանչյուրին մասնակցել էր ավելի քան 250 հազար մարդ⁴²:

Վերլուծելով ժողովրդական լայն շարժման բնույթը, ԿԿ Կենտկոմի 1974 թ. լիազումար նիստը ընդգծում էր, որ «այդ պայքարի ընթացքում, բանվոր զասակարգի գլխավորությամբ, աշխատավորների հարված ուղղված էր ոչ միայն կառավարող բուրժուազիայի առանձին խմբերի, այլև պետական կապիտալիստական ամբողջ վարչակարգի դեմ»⁴³:

Դասակարգային պայքարի տրամաբանությամբ համապատասխան բանվորական ու զինվորական շարժման վերելքն ու նախաձեռնությունը, անխուսափելիորեն հանդիպում են հետադիմական ուժերի կատաղի դիմադրությանը: Եշխանությունն ավելի համախ էր դիմում կազմակերպված բռնությունների, որոնց մասին վկայում են 1969, 1973 և 1975 թվականների, իրադարձությունները, երբ փազանգավորական-շամոնական զորամիավորումները փորձեցին հաշվհարկար տեսնել հայրենասիրական առաջադիմական ուժերի և ՊԿԾ-ի ղեկաւնների հետ:

Վերը շարադրվածից հետևում է, որ Լիբանանի վարչակառույցի բազմաթիվ հակասություններից էին.

1. Հակասություն՝ արտազրահարաբերությունների և արտազրոգական ուժերի միջև, որը գրեթե անընդմեջ և անստուգիան բոլոր լծակներում առևտրա-ֆինանսական համակարգի արկայետությունը: Այդ հանգամանքը խոչընդոտում է արտազրոգական շուկայի, արդյունաբերության և գյուղատնտեսության զարգացումը: Սա իր հերթին ծնում է մի կարևոր հակամարտություն՝ արդյունաբերական և գյուղական բուրժուազիայի և առևտրաբանկային բուրժուազիայի միջև:

2. Լիբանանի վարչակառույցի կախվածությունն իմպերիալիզմից սպասումով է նրա տնտեսական և քաղաքական անկախությանը: Այս հակասությունը որեց սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայքարը ազգային առաջադիմական-հայրենասիրական և հետադիմական ուժերի միջև:

3. Կիսաֆեոդալական և կապիտալիստական արտազրա-

հարաբերությունների միահյուսումը գյուղատնտեսության մեջ առաջ բերեց մի նոր հակասություն՝ գյուղացիության և տիրապետող քաղաքական ուժի միջև: Դա հանդիքերց գյուղացիական դեմոկրատական շարժման աննախադեպ վերելքի:

4. Հակասություն լիբանանյան առևտրակոնվարդարական բուրժուազիայի և արաբական ազգային-ազատագրական շարժման միջև:

Ինչպես տեսնում ենք, առաջին և երրորդ հակասությունների լուծումը ենթադրում է քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական արմատական վերափոխություններ: Այնինչ երկրորդ և չորրորդ հակամարտությունների կարգավորումը մնում է ազգային-ազատագրական պայքարի շրջանակներում: Այսպիսով, ազգային-ազատագրական պայքարը միահյուսվում է ազգային զինվորատական պայքարի խնդիրների հետ:

* * *

1967—1982 թթ. սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամի սրումով Լիբանանում դասակարգային ուժերի հարաբերակցությունը փոխվեց հզորտ առաջադիմական ու հայրենասիրական ուժերի: Նրանք սկսեցին վճռական զեք խաղալ քաղաքական կյանքում և երկրի ապագայի կանխորոշման գործում: Հետադիմական հարվածային գլխավոր ուժի՝ փազանգավորների օրգան «ալ Ամալ»-ը ինքնախոստովանության կարգով նշում էր, որ «պարետսիցիների գոյությունը Լիբանանում անհավասարակշռություն ստեղծեց, հատկապես այն ժամանակ, երբ նրան միացան հզորացած ձախ ուժերը»⁴⁴:

Նշված ժամանակաշրջանի բնորոշ գծերից մեկը Լիբանանի ձախ ուժերի դիրքերի նշանակալից ուժեղացումն էր: Հարկ է ընդգծել, որ ԿԿ-ը մեծ զեք խաղաց ժողովրդական զանգվածային շարժման ղեկավարման քնազավառում:

Այսպիսի բարդ ու լարված պայմաններում անկեղավ գործում էր Լիբանանի կոմունիստական կուսակցությունը: 1968 թ. հուլիսին տեղի ունեցավ ԿԿ II համագումարը, որը

քննարկեց Վեռնայի հարցերը. 1. ԿԿ Կենտկոմի հաշվետվությունը. 2. ԿԿ ժրագրի նախագիծը. 3. ԿԿ կանոնադրության նախագիծը. 4. Կոստակցության կենտրոնական մարմինների ընտրությունը:

Կենտկոմի հաշվետվության մեջ և համագումարի որոշումներում ի մի բերվեցին առաջին համագումարից հետո անցած ավելի քան քսանհինգամյա ժամանակաշրջանում, կոստակցության գործունեության արդյունքները: Հաշվետվության մեջ արտացոլված էր կոստակցության պայքարը հանուն ազգային քաղաքական և տնտեսական անկախության, հանուն ժողովրդական զանգվածների կենսական շահերի իրականացման:

Համագումարը քննարկեց և ընդունեց կոստակցության կոնկրետ, գիտականորեն մշակված ծրագիրը, որը նոր փուլ նշանավորեց կոստակցության պատմության մեջ: Արագորք պատասխանում էր կրթությանի վարդապետական կարևորագույն հարցերին, արտահայտում էր բոլոր աշխատավորների բազմաթիվ ռեզոնանսները: Այն բաղկացած էր առաջարկներից և 7 զեռիներէից: Առաջարկում խոսվում էր կոստակցության վերջնական նպատակի՝ կապիտալիզմը սոցիալիզմով փոխարինելու մասին: Առանձին զեռիներում խոսվում էր արաբական ազգային-ազատագրական շարժման հիմնական սկզբունքները, կրթանակի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական զարգացման առանձնահատկությունները, կոստակցության մերձավոր խնդիրների՝ ֆինանսական օլիգարխիայի իշխանության տապալման, ազգային ինքնուրույնության ամրապնդման, տնտեսական անկախության նվաճման, ֆեոդալական ու կիսաֆեոդալական անհավասարության բոլոր ձևերի ոչնչացման, կադիտալիզմի և կապիտալիստական զարգացման ուղու մերկայացման, աշխատավորության լայն զանգվածների շահերի պաշտպանության, զեմոկրատական հանրապետության ստեղծման և այլ կարևոր հարցերի մասին⁴⁶:

Կոմունիստական կոստակցությունը, պայքարելով համազանգվածային կոստակցության ամրապնդման ու ընդլայն-

ման համար, ընդգծում էր, որ դա պատմական անհրաժեշտություն էր պայահովելու կրթանակի զարգացումը սոցիալական առաջադիմության ուղիով: Սակայն ծրագիրը հավասարում էր, որ համազգային ու համազանգվածային խնդիրների իրականացումը անհնար էր առևտրաֆինանսական իշխանության պիրպետության պայմաններում: Դեկավարվելով ծրագրի այս հիմնադրույթով, ԿԿ-ն կոչ էր անում «տապալել ֆինանսական օլիգարխիայի իշխանությունը և ստեղծել ազգային զեմոկրատական կոստակցություն»⁴⁷:

Համագումարն իր որոշումներում ընդգծեց ազգային-առաջադիմական միտնական ճակատի ստեղծման անհրաժեշտությունը: ԿԿ-ի նախաձեռնությամբ առաջ քաշվեց այդպիսի լայն ճակատի ծրագրի նախագիծ: Գլխավոր նպատակն էր՝ պայքարել հանուն առաջադիմական ուժերի ժողովրդագիտակրատական կառավարության ստեղծման: Այդ կառավարությունը պետք է պատավորվեր իրականացնել սոցիալ-տնտեսական մի շարք խոր վերափոխություններ՝ հեղուս ժողովրդական լայն զանգվածներին, ամենից առաջ կոստակցության պետական ապարատը վերակառուցել զեմոկրատական հիմքի վրա, պետական հակոցության տակ զենլ մասնավոր, ներառյալ օտարերկրյա բանկերը՝ սահմանափակելու օտարերկրյա մոնոպոլիաների գերիշխանությունը, վարել հակահիմալերիստական քաղաքական կուրս, ավելի ակտիվորեն մասնակցել արաբական աշխարհին հուզող հարցերի լուծմանը, սերտ համագործակցություն հաստատել ՍՍՀՄ-ի և սոցիալիստական բնկերակցության երկրների հետ⁴⁸:

Համագումարը հաղթահարեց մի այնպիսի արգելք, ինչպիսին էր իմբալիանությունը: Կոստակցության պառակտված մասի վերաբերյալ բանաձևում համագումարը դատապարտեց կուրալիստ-Սավալա ձայն արկածախնդրական-օպորտունիստական խմբի հայացքները կազմակերպական և տակտիկական հարցերում: Համագումարը սուր քննադատություն հնթարկեց նաև զաղափարական-կազմակերպական աշխատանքում եղած թերությունները, ամենից առաջ՝ զե-

մոկրատական ցեներալիզմի, բննադատության և ինքնաբննադատության սկզբունքների խախտումը: Համագումարի որոշումներում ընդգծվում էր. «կուսակցության կազմակերպությունների պարտականությունն է՝ աչքի լույսի պես պահպանել մարքր-լենինյան տեսության անաղարտությունը, անհաշտ պայքար մղել մանրբուրժուական զազափարսխոսության ամեն տեսակ զրևերումների դեմ»⁴⁹:

Համագումարն ընդունեց նաև կուսակցության կանոնադրությունը, որի մեջ բնօրենքացմով էր երկարամյա պայքարի ընթացքում կուսակցության կազմակերպման փորձը: Կանոնադրությունը ներմու էր կուսակցության ծրագրի առաջադրանքներին և ազգային-զեմոկրատական խնդիրների իրականացման պահանջներին:

Լիբանանի կոմունիստները հայրենասիրական բոլոր ուժերի հետ միասին միտինգներ ու ցույցեր էին կազմակերպում, սեմինարներ անցկացնում, դասախոսություններ կարդում, զրույցներ անցկացնում գործադուլներին միասնության անհրաժեշտության և ակտիվ աշխատանքի մասին՝ օ պաշտպանություն միավորված ճակատի, բնզղեմ հետադիմական ուժերի, հանուն ղեմոկրատիայի ու սոցիալական առաջադիմության ուղիով Լիբանանի զարգացման:

Զգուհիով կասեցնել ժողովրդական շարժման բուռն գրոհը, Լիբանանի կառավարող վերնախավը հանդես էր գալիս ղեմոկրատական պատմության դեմ: Նա փախում էր հասարակարգի լիակատար ղեմոկրատացումից, չէր ցնցվանում իշխանություն սալ ժողովրդի շահերն արտահայտող ղեմոկրատական հայրենասիրական ուժերին, բնզ որում հիմնական հարվածն ուղղված էր կոմունիստներին, ինչպես նաև պաղեստինյան ղեմադրության շարժման դեմ: Գեռնըս 1969 թ. ապրիլի 23-ին լիբանանյան հետադիմական ուժերը փառաբանությունների զլխավորությունը փորձեցին մահացու հարված հասցնել թե՛ ՊԳԵ-ի բոկատներին և թե՛ ազգային հայրենասիրական ուժերին: Երկարատև ղեմված բախումներինց հետո վերջիններս հաղթանակով

զուրս էկան: Ամենալայն բարոյաբազաբական աջակցություն ցույց տալով ՊԳԵ-ին, կոմունիստները միաժամանակ խիստ բննադատեցին Լիբանանի ղեմոկրատական, հայրենասիրական ուժերի պայքարը ՊԳԵ-ի ղեկավարությունը լիովին ենթարկելու փորձերը, բնզղծելով, որ ռՊԳԵ-ի լիազորությունների ու պարտականությունների մեջ չի մտնում Լիբանանի սոցիալ-անտեսական և քաղաքական զարգացման խնդիրների լուծումը»⁵⁰:

Ապրիլյան ղեպերինց հետո, վեց ամիս տեւած կառավարական ճղեւժամայից զուրս գալու նպատակով, կառավարող վերնախավը ստիպված էղավ ղեմել ղեզումներու կազմվեց նոր կառավարություն, որի կազմում առաջադիմական հայրենասիրական ուժերի ներկայացուցիչ, առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցության նախագահ Ք. Ջուբրաբը ստանձնեց ներքին գործերի մինիստրի պոստը: Նա բավականին վեռական ղեբ խաղաց Լիբանանում ղեմոկրատական ազատությունների բնզլայնման գործում: Երկարատե ու տրեւաչան պայքարինց հետո, 1970 թ., Լիբանանի կոմունիստական կուսակցությունը նվաճեց լեզայ գործունեության իրավունք: Կոմունիստներն իրենց զրևերեցին որպես համաշխարհային շահերի համար հետեղական մարտնչողներ:

Լիբանանյան կոմկուսի գործունեության համար ստեղծված նոր պայմաններում 1972 թ. հունվարի 7—10-ը գումարվեց ԼԿԿ III համագումարը: Համագումարի օրակարգն էր՝ 1) Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցումը, 2) ազրարային ծրագրերի նախազիծը, 3) քաղաքական թեղիաների նախազիծը, 4) կուսակցության նոր կանոնադրության նախազիծը, 5) կուսակցական կենտրոնական օրգանների բնարտություն:

Համագումարում ԼԿԿ Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցմամբ հանդես էկավ կուսակցության ղլխավոր քարտուղար Նիկոլա Շատին, ազրարային ծրագրի նախազիծը մասին՝ Կենտկոմի քաղբլուրյին անզամ Յ. Խ. Լիուն, քաղաքական թեղիաների նախազիծի մասին՝ Կենտկոմի քաղբլուրյին անզամ Քարիմ Մրուն:

Համազումարում ներկա էին Նյուրնբերգի կոմունիստական, բանվորական, ազգային-դեմոկրատական և ձախ սոցիալիստական կուսակցությունների ու կազմակերպությունների 83 պատվիրակություններ:

Համազումարի բաղաբան կենտրոնները բարձրացրել էին ԵՄԿԵՄԿ-ի ազգային դեմոկրատական վարչակարգի՝ Տոկ Նախապատրաստել սոցիալիզմի հաղթանակի համար՝ լողուն-աղբի Համազումարի ընդդեմ էր, որ Վրաստանի բազմազան և սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամի խորացումը և ժառանգած խեղդիները լուծելու կառավարող շրջանների անհաջող փորձերը կրկին անգամ Հավաստեցին կոմկուսի ծրագրի նշած ուղիների նշանարտացրությունը, արմատական վերափոխությունների անխուսափելիությունը: Այս նպատակին հասնելու համար Կոմկուսի III համազումարը գլխավոր նախապայման էր համարում «Ֆինանսական օլիգարխիայի տիրապետության տապալումը և ազգային դեմոկրատական պետության ստեղծումը»⁵⁰:

Կոմունիստական կուսակցությունն իրավացիորեն զրտեում էր, որ ազգային դեմոկրատական պետության խեղդիներն իրենց բնավորված բնավ սոցիալիստական չեն: Նման խեղդիների կենսագործման համար անհրաժեշտ էր ստեղծել ազգային առաջդիմական ուժերից բաղկացած կառուցիվոն կառավարություն, որը պետք է իրազորվեր հեռանալ մինիմալ ծրագրի, լուծարել նեմոսիկի օտարերկրյա մոնոպոլիստական քնկերությունները, թուլացնել ֆինանսական օլիգարխիայի տնտեսական դիրքերը, ազգայնացնել բանկային համակարգը և պահպանողական ընկերությունները, արտաքին առևտուրը կենտրոնացնել պետական հատվածի ձեռքում, դարգացնել և ընդլայնել ազգային արդյունաբերությունը պետական հատվածի անմիջական ղեկավարությամբ և համախառն մասնավոր ու պետական ձեռնարկությունների ստեղծման միջոցով: Կիրառել հողային բարեփոխություններ, ազգայնացնել խոշոր ֆեոդալ կալվածատերերի սեփականությունները, սահմանել հողատիրության առավելագույն

չափը, բարձրացնել գյուղատնտեսության արտադրողականությունը:

Առաջարկվում էր բարելավել աշխատավորական ղանդակների կենսամակարդակը, բավարարել նրանց կուլտուրական, կրթական, առողջապահական և սոցիալական ապահովագրության պահանջները:

Կարևոր խնդիրներից էին համարվում դեմոկրատական ազատությունների պահպանումը, աշխատանքի, մասնագիտի, իրենց, կուսակցություններ ու արհմիություններ կազմակերպելու իրավունքը: Սահմանադրության վերափոխումը, որը կապահովի բաղաբանների իսկական ազատությունն ու կազմադրանքի մարդկային արժանապատվությունը: Ընտրական նոր օրենքի զրկաբարումը՝ հավասար և ուղղակի ընտրական իրավունքի հաստատմամբ, զազտնի քվեարկությամբ, դրամական ցենզի և այլ արգելիչների վերացմամբ:

Նրտարին բաղաբանությունն բնագավառում խեղդի էր դրվում վարել հակամոսկոլիստական անկախ բաղաբանություն, սերտ համագործակցություն հաստատել արաբական առաջադիմական կարգերի հետ, բարձրացնել Վրաստանի պաշտպանականությունը՝ հեռվելով սոցիալիստական երկրների և ՍՄՄ-ի ազամական օպոնիստական վրա: Օրինք հապարակել պարտադիր զինծառայության վերաբերյալ և դինել սահմանափակ գյուղերի բնակչությունը: Ընդլայնել կրթականի համագործակցությունը սոցիալիստական երկրների և, առաջին հերթին, ՍՄՄ-ի հետ, նպատակ ունենալով ազատագրվել համաշխարհային կապիտալիստական առևտնություն աղիկությունից⁵¹:

Սա հարուստ և զիտանկալորեն հիմնավորված մարքսիստական մի ծրագիր էր, որով կոմունիստական կուսակցությունը կարող էր իրավամբ հպարտանալ:

Կիրանանում ազգային հայրենասիրական ուժերի և ՊԳԵ-ի դիրքերի ամրապնդման ուղղությամբ խոշոր նշանակություն ունեցան նաև 1973 թ. մայիսի 1-ի իրազարկությունները, երբ լիբանանյան իշխանությունները դարձյալ փորձե-

ցին լիվիդացնել ՊԳԵ-ի հեռակետերը: Անհաղորդության մասունված այս փորձը մի կողմից ամբաստանեց պաշտասիր-ցիները որպէս բազաբազական հեղինակությունն ու ներկայա-քյունը երկրում, իսկ մյուս կողմից՝ դեմոկրատական հայրե-նասիրական ուժերն առավել ազդեցիկ դիրք գրավեցին Ռաշիդ Սուլէյ նոր կարիներում:

Երկրի նշանաժամային իրադրությունն և ժողովրդական շարժման վերելքի պայմաններում բազաբազական մեծ կարեւ-րություն ունեցան 1974 թ. մարտի 27-ի կազմակերպված հա-մաժողովրդական ցույցը և կոմկուսի հիմնադրման 50-ամյա-կին նվիրված տոնակատարու-թյունները:

Հայտնի է, որ բանվորական շարժումը պառակտելու, նրա շարքերում խառնաշփոթությունն առաջացնելու նպատա-կով բուրժուազիան օգտագործում է, այսպես կոչված, բան-վորական բյուրոկրատիան: Ի պատասխան նման փորձերի, կիրանանի բանվորներին և ծառայողներին ազգային միությունը կոչ արեց 1974 թ. ապրիլի 2-ին համընդհանուր գործադու-անցիկացնել: Միութեան աջակողմյան որոշ ղեկավարներ փոր-ձեցին վիժեցնել այն: Հակաբանվորական այս քայլի դեմ մարտի 27-ին զանգվածային հողը ցույց ծավալվեց (30 հա-զար մարդ), անպիսի մատչաբար, որ չէր եղել 1946 թ. ընդ-հանուր գործադու-անցիկ ի վերջ: Կոմկուսի գնահատմամբ, դա-սակարգային մեհամարտի հետեանքով կիրանանում արժ-մեութենական ու բանվորական շարժման մեջ բացահայտ տե-ղաշարժ է նկատվում դեպի ձախ⁵²:

Կոմկուսի հիմնաժամակի տոնակատարությունն ավելի սարսափեցրեց կառավարող վերնախավին: Այն ցույց տվեց, որ բանվոր գաղտնաբերի ամանգարդ կուսակցությունն իր ակ-տիվ պայքարի շնորհիվ նվաճել է ժողովրդական զանգված-ների վստահությունը: Ժողովրդական լայն զանգվածների ակտիվ մասնակցությունն այս տոնակատարությանը ոչ միայն հաստատում է նրանց պաշտպանությունն ու համե-րաշխությունը կուսակցության ծրագրին ու բաղաբազական գծին, ալլև նրանց պատրաստակամությունը՝ ներքրավելու աբ-

մատական հեղափոխական վերափոխման համար մղված պայքարին⁵³,—կարգում ենք ԿԿ IV համագումարի փա-տաթղթերում:

Սակայն դեպքերի հետագա զարգացումն այլ բնույթ ստացավ:

1975 թ. կիրանանի աջակողմյան առավել հետադիմ-կան ուժերը, փրդանգավորների գլխավորությամբ, սանձա-կերծեցին դիվիզիոն բախումներ ազգային-ստաբազիական ուժերի և նրանց զանչակնց ՊԳԵ-ի դեմ: Երկրում սկիզբ առավ բազաբազիական պատերազմը, որը ծանր հատեց կիրանանի վրա՝ տասնյակ հազարավոր զոհեր,՝ հարյուր հազարավոր վիրավորներ և ահեղի նյութական վնասներ⁵⁴:

Անդրդառնալով բազաբազիական պատերազմի հա-զուցային հարցերին, Ն. Հ. Հովհաննիսյանը «կիրանանա-յությունը ծանր փորձություն առջև» հողվածում նշում է. «Առաջդիմական հայրենասիրական ուժերը հանդես են գա-լիս կիրանանի պետական կառուցվածքի մեջ փոփոխություն մտցնելու և իշխանութեան հարցում մարտի համայնքի մե-նախորդության վերացման, բուրժուական պառլամենտարիզմի սկզբունքների հետեղական կիրառման, աշխատավորական զանգվածների իրավունքների բեղաբլման, պագետախնդր-ներին աշակցություն ցույց տալու, արտաքին բազաբազա-նությունը քնազավառում պրոպրեմաշայն կուրսից հրժար-վելու և արարական երկրների հետ սերտորեն համագործակ-ցելու պահանջներով⁵⁵»:

1979 թ. հուլիսին կայացավ ԿԿ IV համագումարը: ԿԿ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցմամբ հանդես եկավ կուսակցու-թյան նոր դիվալոր բարտուղար Ժորժ Հաուին: Հաշվետու-թյան մեջ տրվեց միջազգային և ներքին դրությունն բազմա-կողմանի վերլուծությունը, հանրագումարի բերվեցին բա-զաբազիական պատերազմի տարիներին կուսակցության գոր-ծունեությանն աղբյուրները, որոշվեցին հրատապ խնդիրնե-րը և կուսակցության բազաբազական դիրքը:

Հաշվետուությունը նշեց, որ կիրանանը եղել և մնում է իմպերիալիստական ծրագրերի նպատակակետը՝ իրականաց-

նելու մերձավորությունը կոնֆլիկտի էսպիտուլյանտական կարգավորումը: Այդ ծրագրի իրագործումը, նշում էր հաշվետվությունը, ընթանում էր երկու ուղղությամբ. վերացնել ծրագրի իրականացման ձանազարհի նդով ամեն տեսակ պրոպագանդա, հատկապես պաղեստինյան դիմադրական շարժումը ու կրթանանի հայրենասիրական ուժերը, ճնշում գործադրել Սիրիայի վրա և ապա կրթանանի վերածել ամերիկա-խորաշխարհյան կարգավորման շրջանի երկրորդ ռալկի⁵⁰:

Հաշվետվությունը, խոր վերլուծություն կենթարկելով լիբանանյան կոնֆլիկտի ներքին և արտաքին գործոնները, ընդգրկում էր նրա օրգանական հասցը արարական իրագործության հետ. «Սկզբից եկե՛ք պարզ է, որ գոյամարտը երկար է լինելու, որովհետև իմպերիալիստները որոշել են ամենակատարի գրոհ կազմակերպել ոչ միայն լիբանանյան հայրենասիրական ուժերի և պաղեստինյան հեղափոխության նվաճումներին, այլև համարարական ազգային-ազատագրական շարժման վերելքի դեմ»⁵¹:

Այս կենտրոնի հաշվետվությունը լիբանանյան քաղաքացիական պատերազմը բաժանում էր հետևյալ հիմնական փուլերի.

Առաջին փուլը՝ 1973 թ. ապրիլի 13-ից մինչև 1976 թ. փետրվարի սասամանագրական փաստաթուղթը⁵²: Սկզբնական շրջանում զգալի հաջողությունների հասան աչելը, որոնք հենց իրենք էին սանձաղիթել պատերազմը: Աչելը միավորվեցին, այսպես կոչված, «կրթանանյան ձևկատում», որի զխավոր հարվածային ուժը փաղանգավորներն ու շամուհականներն էին:

Մեկ այլ, 1976 թ. սկզբներից հայրենասիրական ուժերին հաջողվեց փոփոխություն մտցնել պատերազմի ընթացքի մեջ: Նրանք միավորվեցին և կազմեցին «Ազգային շարժում», որի մեջ մտան ԱԿ-ը, Կոմունիստական գործունեության կազմակերպությունը, Սոցիալիստական առաջադիմական կուսակցությունը, Սիրիական ազգային-սոցիալական կուսակցությունը, նասալականները, Բասս կուսակցության լիբա-

նանյան մասնաճյուղը, «Ամալ» շիական կազմակերպությունը և այլ հայրենասիրական ուժեր: Ազգային շարժումը որակական նոր աստիճանի բարձրացավ. երբ Ք. Ջուրջատի ղեկավարությամբ կազմավորվեց Կենտրոնական քաղաքական խորհուրդը⁵³:

Նշված մասնակաճատվածում հետադիմությունը լուրջ պարտություններ կրեց, իսկ նրա ղեկավարած քաղաքական կարգը թևակոխեց կրախի շրջան: «Ազգային շարժումը պատերազմական գործողությունների քաղաքացման նախապայման էր համարում ոչ թե սոցիալ-անտեսական և քաղաքական վերափոխման ծրագրի իրականացումը, այլ ՊՊԵ-ի իրավունքների ճանաչումը կրթանանում: Ենելով պահի հատուկացած պահանջները, «Ազգային շարժումը» գտնում էր, որ «ամենակարևորը պաղեստինյան հեղափոխության պաշտպանությունն է, որովհետև վերափոխման համար մղված պայքարը կարելի է իրականացնել սոցիալ-անտեսական և քաղաքական պայքարի ամենատարբեր մեթոդներով»⁵⁴:

1976 փետրվարի մասնակազմվոր դինազադարեց հետո փոխզիջումների հիման վրա հոյակվեց, այսպես կոչված, «սասամանագրական փաստաթուղթ», որը թեպետ լիովին չէր արտահայտում գեմեղրատական վերափոխման վերաբերյալ հայրենասիրական ուժերի պահանջները, այնուամենայնիվ նախատեսում էր լիբանանյան կոնֆլիկտի կարգավորումը խաղաղ ճանապարհով:

Մեկ այլ, հետադիմության՝ ալ Ահդարի զխավորությանը մարտի 11-ին կազմակերպած ղյնվորական հեղաշրջումը վերացրեց այդ հնարավորությունը և սկիզբ դրեց ղյնված բախումների հետագա շրկացման:

Կենտրոնի հաշվետվությունը միաժամանակ բացահայտեց նշված փուլում թույլ տրված թեուությունները: «Ջանազան, հանգամանքների բերումով ՊՊԵ-ն ճիշտ տակտիկա չվարեց այս հարցում, իրեն վերապահելով վճուրդման իրավունքը թե՛ քաղաքական և թե՛ ոսպմական ասպարեղներում» — նշված է կրթանանյան կոմկուսի IV համագումարի հաշվետվության մեջ⁵⁵:

Ճգած լուրը Թերթյունների շարքին էին դասվում նաև «Ազգային շարժման» պաշտպանական՝ հարձակման նախաձեռնությունը մշտապես հակաազդերին թողնելու տակտիկան, մի բան, որ ծանր նստեց հայրենասիրական ուժերի վրա, մասնավոր Մեթնի շրջանում, երբ ձևափոխված քաղաքականությունը նշանակություն ուներ «Ազգային շարժման» համար: Որոշակի անհաշիվեկատ վերաբերմունք ցուցաբերվեց այն ուժերի նկատմամբ, որոնք դեմ էին մեկուսացալուների ծրագրերին, սակայն, «Ազգային շարժման» ուժերը տակտիկայի հետևանքով, շրջադրվեցին դոտմամարտերում:

Երբորդ փուլն ընդգրկում է «սամանագրական փաստաթղթի» հրատարակումից մինչև Ռիազում և Կահիրեում գումարված արարական երկրների զեկալարների կոնֆերանսը: Այն Ահգարի գինվորական կառավարության անկումից հետո, «Ազգային շարժումը» հարված հարվածի տակից հասցեում էր այդ ուժերին և սրղեն 1976 թ. կեսերին կրանանի տարածքի 82 տոկոսը գտնվում էր նրա հսկողության տակ:

Հանրապետության պրեզիդենտ Ս. Յրանժեբի հրավերով նույն տարվա հունիսին կրանան մասն սիրիական զորքերը, որոնց նպատակն էր, ինչպես նշված էր պաշտոնական հայտարարության մեջ, վերջ տալ եղբայրասպան պատերազմին: Եվն սկզբնական շրջանում որոշակի դրական արդյունքներ արձանագրվեցին այդ ուղղությամբ, սպա հետագայում փոխվեց ուժերի հարաբերակցությունը: կրանանյան փառերեսում սուր հակասություններ կ'այտ նկան մի կողմից «Ազգային ձևակառ» և ՊԳԾ-ի, մյուս կողմից՝ Սիրիայի միջև: Զինված բազմաթիվ բախումներ տեղի ունեցան վերոհիշյալ ուժերի միջև:

1976 թ. հոկտեմբերին Ռիադի և Կահիրեի կոնֆերանսներում որոշվեց արարական այլ պետությունների ուժեր ևս ուղարկել կրանան և կազմել միասնական խաղաղապահայան ուժեր, որոնց միջոցով փաստորեն սիրիական զորքերն էին Այդ ուժերը զրկվելիս նորնտիր պրեզիդենտ Ի. Մարգոֆ տրամադրության ներքո: Այս որոշումները համարելով բա-

ցասական, ԼԿԿ Կենտկոմի հաշվետվության մեջ ընդգծված էին նաև մի շարք դրական պահեր, ինչպիսիք ևս արարական երկրների կողմից կրանանի տեքստորիալ ամբողջականության ձևափոխումը, նրա՝ արարական պատկանելության հռչակումը և, վերջապես, պաղեստինցիների իրավունքների վերահաստատումը բառ 1969 թ. Կահիրեի համաձայնագրին:

Հաշվետվության մեջ բարձր էր գնահատվում կրանանի «Ազգային շարժման» ստրատեգիական ընդհանուր գիծը, սակայն մատնանշվում էր, որ տակտիկական բազմաթիվ սխալներ թույլ տրվեցին: Դրանցից ամենազխտվածը էր «Ազգային շարժման» և Սիրիայի միջև առձանկատումը կանխելու ուղղությամբ անբաշխար շանքերի՝ գործադրումը: Եճկուն տակտիկայի կիրառումը, թևկուղև որոշ զիջումների գնով, կկանխեր այդ ցավալի բախումը»⁶², — ասված էր հաշվետվության մեջ:

Երբորդ փուլն ընդգրկում է արարական երկրների զեկավարների Կահիրեի ժողովից մինչև Սազաթի այցը Երաջել (1977 հոկտեմբերի 19-ը) ընկած ժամանակահատվածը: Այս փուլի սկզբնական շրջանում իրազեկությունը էականորեն փոխվեց: «Ազգային շարժումը», որոշակի անկում ապրելով, ստիպված եղավ ժամանակավորապես նահանջել: ձևակառի կենտրոնական դեկլարություն վարպետությունը դրսևորվեց այն բանում, որ ոչ միայն կարողացավ մանրան, զիջումների գիմել, այլև կազմակերպված ձևով նահանջեց հակառակորդի գերակառույ ուժերի հանդեպ: «Ազգային շարժումը» բաշ գիտակցում էր, որ աշերի և Սիրիայի համագործակցությունը կարճատև է լինելու: Ուստի, ինչպես շարժումը, այնպես էլ արարական կոմունիստական կուսակցությունները, նախազգուշացնում էին Սիրիային ծանր հետևանքների մատին: Եվ իրող, զեկպերի հետագա ընթացքը բացահայտեց աշերի իսկական նպատակների էությունը, նրանց ընդհանրությունը արարական հետազդիության, ԱՄՆ-ի և Երաջելի հետ: Ետով, Ետորայի համաձայնությունից հետո, սերտ համագործակցություն հաստատվեց Սիրիայի, «Ազգային շարժման» և ՊԳԾ-ի միջև:

1977 թ. մարտին դավադրար սպանվեց «Ազգային շարժման» Կենտրոնական բաղադրական խորհրդի նախագահ Ք. Զուրաբյանը։ Այդ պաշտոնը ստանձնեց նրա որդին՝ Վախի Զուրաբյանը։ Զուրաբյանի մահը մեծ կորուստ էր ոչ միայն Լիբանանի ազգային շարժման, այլև ողջ արաբական ազգային-ազատագրական շարժման համար։ «Ազգային շարժումը» ժամանակավորապես հետաձգեց Լիբանանի կառուցվածքի բաղադրական-դեմոկրատական վերափոխման պահանջը՝ մտկատեղ, ինչպես նաև բոլոր առաջադիմական ուժերը, դատապարտեցին Սադաթի կատարած այցը Իսրայելը։

Զորքող փուլը՝ Սադաթի Իսրայել կատարած այցից մինչև Քեմալ-Դիկիի գործադրը (1977 թ. նոյեմբերի 19—1978 թ. հուլիսի 17)։ Եզդիպտոսը զուրս դառնալով Իսրայելին դիմակայող արաբական ճակատից, լքեց արաբական ժողովուրդների արդար հարցը, մեկուսացավ արաբական աշխարհից և օրչեկ-տիփորեն նպաստեց Միքնավոր արևելքում ԱՄՆ-ի և Իսրայելի դիրքերի ամրապնդմանը։

Վերջ նշված ծրագրի կենսագործման նպատակով ամերիկյան իմպերիալիզմը համաբարեցեց արաբական աշխարհի «հեղեղերի շրտալայն» բուրդ ուժերին։ Լիբանանը վերստին զարձակ Քեմալ-Դիկիի կողմնակիցներին և հակառակորդների պատերազմի դաշտ։ Այնքան դիմադիր Իսրայելի անմիջական օգնությամբ։ 1978 թ. մարտի 16-ին իսրայելական զորքերը ներխուժեցին Լիբանան և դրավեցին նրա տարածքի զգալի մասը՝ ընդհուպ մինչև Լիտանի գետը։

Լիբանանի հայրենասիրական ուժերի և ՊՊԾ-ի համատեղ հերոսական դիմադրության, ՍՍՀՄ-ի և սոցիալիստական մյուս երկրների օժանդակության շնորհիվ, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի № 425 և 426 բանձների պահանջով, երեք ամիս անց իսրայելական զորքերը զուրկ եղան Լիբանանից, սակայն տարածքի սահմանազոտային մասը հանձնեցին ոչ թե լիբանանյան կառավարությանը, այլ զրեցին իրենց զործակալ, մայրը Սաադ Հազգադի սեօրինության տակ։ Անհրաժեշտ պաշտպանություն գտնելով բուն

իսկ լիբանանյան կառավարության կողմից և իրեն հայտարարելով «օրինականության» ներկայացուցիչը, Հազգադը այդ տարածքը հայտարարեց «անկախ Լիբանան», որպեսզի բողոքարկի իսրայելական փաստական գրավման նպատակը⁶³։

Այս շրջանում «Լիբանանյան ձակատի» ներսում սուր տարաձայնությունները առաջացան փազանդավորների և Լիբանանի Նախկին պրեզիդենտ Մ. Ֆրանժիեի միջև, որը զեկավարում էր Զորքային շրջանի մարտնիներ խմբավորումը։ Երկվակ դաշնակիցների ու բախկանների միջև զինված ընդհարումները կատարի բնույթ էին կրում, հատկապես այն բանից հետո, երբ փազանդավորները սպանեցին Նախկին պրեզիդենտի որդուն՝ Տանի Ֆրանժիեին։

Փազանդավորներն ու շամունականները հարձակումներ կազմակերպեցին նաև Լիբանանի հայ համայնքի դեմ։ 1978 թ. հոկտեմբերյան իրադարձությունների ժամանակ զոհվեցին 80 և վիրավորվեցին 350, իսկ 1979 թ. սեպտեմբերին համապատասխանաբար՝ 25 և 30 հայեր, անևանգվածների թիվը հասավ 80-ի։ Մեծ էր նաև հայերին հասցված նյութական վնասը⁶⁴։

Ն. Զ. Հովհաննիսյանն իր աշխատության մեջ ամփոփելով հայերի դեմ աչքեր դիմված հարձակման և լիբանանահայտության ինքնապաշտպանական մարտերի արդյունքները, գրում է. «...Լիբանանյան աշերին չհաջողվեց իրագործել իրենց ռազմաքաղաքական ծրագրերը՝ հանդիման համայնքի նկատմամբ։ Զախոյվեցին նրանց փորձերը՝ ստիպելու լիբանանահայ համայնքին հրաժարվելու զրական լեզրություն բաղադրականություններից և միանալ «Լիբանանյան ձակատին»⁶⁵։

«Լիբանանյան ձակատի» զորամիավորումները հարձակվում էին նաև արաբական խաղաղապահական ուժերի միջուկը կազմող սիրիական զորքերի վրա։ Մեկուսապաշտ ուժերի հետ համատեղ պրեզիդենտ Բ. Մարդիար ներկայացրեց մի ծրագիր, որի նպատակն էր լիբանանյան բանակի, հետևապես նաև աշերի զորքերի ուժեղացումը՝ ի հաշիվ սիրիական զորքերի։ Լիբանանի հայրենասիրական բուրդ ուժերը մեծոք

պրեզիդենտի այդ խորամանկ ծրագրեր, որը միտում էր ճերշուժ գործադրել Սիրիայի վրա⁶⁵:

Հինգերորդ փուլը քննադիմացիան գործարքից մինչև 1979 թ. Հուլիս՝ Լ՛ԿԻ IV համագումարը: Քննադիմացի գործարքից անմիջապես հետո իմպերիալիստական ծրագրի ծանրություն էին տրոսեր տեղագրությանը կիրառել: Նա պետք է գտնանար իրագործվելիք ծրագրի երկրորդ օղակը: Այդ մասին էին վկայում ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Զ. Քարալերի, Սադամի և Քեզիմի բաղձալիմ չայտարարությունները: Այդ առումով խիստ ուշադրով էր Բեզիմի և Նալուսի Ի. Սարգսիսի հասցեագրված՝ Իսրայելի այնչևևեռու և հայտնության պայմանագրի կնքելու առաջարկը, որը ուղեկցվում էր հակառակ դեպքում կիրանանի դեմ իսրայելական հարձակումները շարունակելու սպառնալիքով:

Այս բարդ իրադրության պայմաններում, 1978 թ. Հոկտեմբերի 15—17-ը, Ի. Սարգսիսի գլխավորությամբ Բեյթ ադ Գինեում տեղի ունեցավ միջադատական՝ լազադապահպան ուժերի մասնակից պետությունների արտաքին զործերի միեռնադրերի խորհրդակցությունը: Ընդունված որոշումները նախատեսում էին Արևելյան Բեյրութի մոտորի մոտ սիրիական զորքերի փոխադրումը սառույցային ուժերով, Իսկ քաղաքական բնույթի որոշումները ապահովում էին լիբանանյան ճգնաժամի կարգավորման անհրաժեշտ տարրերը: Կիրանանի հայրենասիրական ու դեմոկրատական ուժերը պաշտպանեցին այլ որոշումները, որոնց դեմ դուրս եկան փաղանգավորներն ու շամունեականները: Սակայն պրեզիդենտ Ի. Սարգսի անվճռական դիրքի, ինչպես նաև ամերիկա-իսրայելական դավաճի ուժերի մոտեցումների հետևանքով հնարավոր չեղավ իրագործել Բեյթ ադ Գինեի դրական որոշումները⁶⁷:

Սովետական Միությունը հենց սկզբից հանդես է եկել Կիրանանում երաշխապահ պատերազմի դադարեցման օգտին, այն բանի օգտին, որ այդ երկրի առաջգիմ ուժերը և պաղեստինցի հայրենասերները զերծ մնան շարժախմբելուց:

որ պահպանվի կիրանանի պետական միասնությունը և վիճեցվի այդ երկրի մասնատման հետադիմական պլանը:

Կիրանանի մասնատման ծրագրերի դեմ և երկրի քաղաքական ու սոցիալ-դեմոկրատական հետագա զարգացման համար ղեկավարին ու բարդ պայքար են ծավալում առաջադիմական-հայրենասիրական ուժերը, ինչպես նաև Պաղեստինի դեմոկրատիայի շարժումը: Երանք ամեն կերպ ջանում են բնույթնել ճգնաժամի ռազմաքաղաքական լարվածությունը: Այդ մասին է վկայում 1980 թ. փետրվարի 14-ի խաղաղ կարգավորման մասին հրապարակված ծրագրերը: Երանքին իր էությունամբ փոխգիշական է: Այն հատկապես ընդունում է կրոնադավանական համակարգի գլուխները և երկա փուլում (պայմանով, որ համապատասխան փոփոխություններ մտցրվեն բանակում և այլ պետական հիմնարկներում՝ ազատովելու կրոնադավանական համապարակչությունը) և չի կոնկրետացնում քաղաքական ու սոցիալ-անտեսական արմատական բարեփոխությունների պահանջները:

Սակայն այս անգամ էլ ղեկավարի զարգացումը այլ ընթացք ընդունեց: Սգրավելով «ստրատեգիական դաշինքի» ղեկի իրենց դաշնակցի՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների բաժնայտ աշակերտությունից, իսրայելական զորքերը 1982 թ. հունիսի 6-ին կրկին ներխուժեցին կիրանան, գրավեցին նրա տարածքի մեկ երրորդը և ընդհուպ մոտեցան Բեյրութին: Մանր հարված հասցվեց ՊԳԾ-ին ու կիրանանի հայրենասիրական ուժերին:

ԱՄՆ-ի օգնությամբ Իսրայելը կիրանանը վերածեց փորձարարական հրաձգարանի: Զոհվեցին հազարավոր խաղաղ բնակիչներ: Սպրտիվում ինտրվենտներն օդապարհների ամերիկյան սպառազինությունների նորադույն տեսակները, ելվ շնայած դրան, ագրեսորը 80 օր ղոփում էր արևմտյան Բեյրութի մատույցների մոտ, որոնց պաշտպանում էին կիրանանի հայրենասիրական ուժերը, պաղեստինցիները և սիրիական զորքերը: Կիրանանյան դաշնակցիցների խնորհքով, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի և ՊԱԿ-ի Գործկոմի նախաճա՛հ Ցա. Արա-

ֆաթի միջև ձևեր բերված պայմանավորվածության համաձայն, պաղեստինյան զիմապրոֆյան շարժման մարտիկները հեռացան Արևմտյան Բեյրութից, Բարախը և Նրա ամերիկյան հովանավորները պնդում էին, թե իսրայելական բանակը կիրանան մտավ Գե ինչ, պաղեստինցիների շոկատները Բեյրութից վտարելու համար: Գե ինչ, պաղեստինցիները հեռացան: Իսկ օկուպանտները մտադիր էլ չեն հեռանալ կիրանանից:

Իսրայելական դավիթիների պաշտպանության շնորհիվ կիրանանում իշխանությունն զենի մտ Նայտնից փաղանգվորների կուսակցությունը: Հանրապետական պրեզիդենտ քնտրվեց «Իրանական ճակատի» ռազմական ուժերի հրամանատար Բաշիր ժմայելը, որը կիրանանյան աչերի ամենագրեղ զենք էր: Պրեզիդենտական պարտականությունները շտանձնած Բ. ժմայելը դավադրաբար օպանվեց: Այդ պոստ ստանձնեց Նրա եղբայրը՝ Ամին ժմայելը:

Կիրանանում սեղադրվեցին, այսպես կոչված, «բազմազգ ուժեր», որոնք ԱՄՆ-ի հետ որևէ անընթացում չունեին: «Բազմազգ զորքերի» ընդհանուր թվազանը 4800 զինվոր էր, որոնցից 2000՝ ֆրանսիացի, 1500՝ իտալացի, 100՝ անգլիացի, 1200՝ ամերիկացի: Հետագայում ամերիկյան ծովային ճեռանակների թվազանը ավելացավ ևս 1800 զինվորով: Պենանտի ափհանումը ծովից պաշտպանվում է ԱՄՆ-ի վեցերորդ նավատորմի ռազմանավերով: Կիրանանում ԱՄՆ-ի զինված ուժերը ոչ միայն չեն հանազում իսրայելական բանակի հանցագործություններին, այլև իսրայելում են զորքեր կիրանանյան հողում այդ ուժերի ներկայությունը էլ ավելի ապակայունացրեց իտադրությունը մալքարազարում, հանգեցրեց մի շարք դիվերսիաների ու բռնության այլ ակտերի: Ստեղծված պայմաններում կիրանանի համար լավագույն էլքը երա տարածքից «բազմազգ ուժերի» զուրս բերումն էր:

Մակայն, ինչպես երևում է ամերիկյան վարչակազմի ղեկավարների հայտարարություններից, Միացյալ Նահանգները ամենևին էլ մտադիր չէին զորքերը զուրս բերել կիրանանից: ԱՄՆ-ը պլանավորում է Բեյրութից ոչ հեռու գտնվող Գամուրի շրջանում ստեղծել մշտական ամերիկյան բազա,

այնտեղ փոխադրել ամերիկյան զորասմբերի հիմնական ուժերը: Արաբների դեմ Իսրայելի հանցավոր աղբյուրը գործողությունները համար պատասխանատվությունը ամբողջապես կրում է նաև ԱՄՆ-ը:

Չնայած լիբանանյան և պաղեստինյան հայրենասերների գործողություններից պաշտպանվելու դավիթիների քուլտը փորձերին պատիգանական գործողությունների հետևանքով նրանց կենդանի ուժի, սեխնիկայի կորուստները անընդհատ մեծանում են: Կիրանանի բազաբական շրջանները հանդես են գալիս լիբանանյան ժողովրդին անջատ հաշտության համաձայնագրի կապիտուլյանտական տարրերակ պատրաստելու Իսրայելի և ամերիկյան հովանավորների փորձերի պնդմանը: Վաշինգտոնը, վիժեցնելով կիրանանում թեև Ավիլի աղբյուրի կասեցնելու նպատակով միջազգային բնկերակցության ձեռնարկած ջանքերը, կիրանանի իշխանությունների վրա ճնշում էր գործողությունը, սեխնիկայի նրանց ստիպի համաձայնել ընդունելու իսրայելական պայմանները՝ «հարաբերությունների նորմալացում» վերաբերյալ պահանջները:

ԱՄՆ-ի պատվիրակության մասնակցությամբ կիրանանի և Իսրայելի միջև հանրապետական բանակցություններից հետո 1983 թ. մայիսի 17-ին ստորագրվեց, այսպես կոչված «հաշտության պայմանագիր»: Այն փաստորեն պարտադրեց կիրանանին: Պայմանագրեր նախատեսում է 8—11 շաբաթվա ընթացքում իսրայելական զորքերի զուրսբերումը, կիրանանի հարավում 45 կիլոմետրանոց բուֆերային գոտու հաստատումը և լիբանանա-իսրայելական պահակախմբերի ստեղծումը սահմանազգային շրջաններում: Մակայն Իսրայելը, ԱՄՆ-ի ակնհայտ հավանությամբ, հայտարարեց, որ պայմանագրի պայմանները չեն կենսագործվել, քանի զեն սիրական զորքերը գտնվում են կիրանանում⁶⁸:

Կիրանանյան հասարակչության լայն շրջանները վճռահանապես պահանջում են իսրայելական դավիթիներին վտարել երկրի տարածքից և դադարեցնել ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի նրկերների ռազմական միջամտությունը նրա ներքին գործը:

րին: Լիբանանի միասնության, ազգային սուվերենության և տերիտորիալ ամբողջականության ապահովման համար զբաղված խոչընդոտ հենց Քնե Ավիվի շարունակվող ազդեցական է և ամերիկյան ինտերվենցիան: Իսկ միջադարձական ուժերի կազմի մեջ մտնող սիրիական ստորաբաժանումները Լիբանանում են գտնվում լիբանանյան օրինական իշխանությունների պահանջով՝ երկրի խաղաղության պահպանման համար, և դուրս կերպվեն, ինչպես բազմիցս հայտարարվել է, այն բանից անմիջապես հետո, երբ լիբանանյան հույզի կհեռանա վերջին իսրայելական դիմորը:

Չնայած Լիբանանից իսրայելական զորքերի դուրսբերմանը հասնելու կոր բազմակի խոստումներին, Վաշինգտոնը մտադրել է չէ կատարել դրանք: Դրա փոխարեն զավթիչներին խրախուսում է անտեսելու ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի բանաձևերը:

1983 թ. մայիսի 19-ին Լիբանանի և Սիրիայի կոմունիստական կուսակցությունների ներկայացուցիչները դատապարտեցին այդ պայմանագիրը: Կողմերը արտահայտվեցին ի պաշտպանություն Լիբանանի սուվերենության ու տերիտորիալ ամբողջականության և պահանջեցին իսրայելական զորքերը լիովին անվերապահօրեն այդ երկրից դուրս բերել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի Ֆ 508, 509 որոշումների համաձայն, ինչպես նաև դուրս բերել ԱՄՆ-ի և հյուսիսատլանտյան դաշինքի զծով նրա զաշնակիցների դիմված ուժերը: Համատեղ հայտարարությունը կոչ էր անում էլ ավելի ամրապնդել սիրիա-լիբանանա-պաղեստինյան դաշինքը և արարա-սովետական բարեկամությունն ու համագործակցությունը⁶⁹:

Լիբանանա-իսրայելական պայմանագրի վտանգավոր սպանալիքը դիմադրավելու նպատակով 1983 թ. հուլիսի 21-ին Քնեյրովում պաշտոնապես հայտարարվեց «Ազգային փրկության ձևկառի»՝ սուղզման մասին: Զակառի զործունեության խարտիան հրապարակվեց հուլիսի 23-ին: Խարտիան օտորագրել են ԱԿ-ը, Կոմունիստական զործունեության կազ-

մակերպությունը, Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցությունը, Միբիական ազգային սոցիալական կուսակցությունը, Արաբական սոցիալիստական միությունը և այլ կուսակցություններ ու կազմակերպություններ, ինչպես նաև քաղաքական-հասարակական առանձին զործիչներ: Խառախույում ասված է, որ հայրենասիրական ուժերը պայքարելու են փաղանջների կուսակցության մենիշխանության դեմ՝ հանուն իսրայելական և քաղաքացի զորքերի՝ լիակատար դուրսբերման: Միաժամանակ խարտիան կոչ էր անում ազմաքաղաքական օժանդակություն ցույց տալ բռնազրաված տերիտորիաներում հայրենասիրական ուժերի դիմադրական շարժմանը, իսկ չնվաճված վայրերում՝ բարձրացնել հայրենասիրների մարտունակությունն ու պաշտպանունակությունը, որպեսզի պահպանվի այդ շրջանների անկախությունը⁷⁰:

Անընդմեջ շարունակվող դիմված բախումներին, ներքաղաքական լարվածության և իսրայելական ոտնձգություններին հետևանքով Լիբանանի քաղաքական և սոցիալ-անտեսական ձգնաժամը ավելի վտանգավոր փուլ թվալիսին: Եստրանակվում է արդյունաբերական և դուրադանտեսական արտադրության անկումը, պետական բյուջեի ղեկիցիստի ավելացումը, ինֆլյացիայի աճը:

Այժմ Լիբանանի աշխատավորական զանգվածների և բոլոր հայրենասիրական ուժերի առջև կանգնած են իսրայելական ազդեցությունների երկրից դուրս ավանդելու, բոլոր օտարերկրյա զորքերը դուրս բերելու և ազգային երկխոսության ուղիով լիբանանյան ճգնաժամի կարգավորմանը հասնելու բարդ ու զմլվարին խնդիրները, որոնց լուծումը խաղաղության կապցին Լիբանանին և նպաստավոր պայմաններ կտանգծի նրա սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար:

Վ Ե Ր Զ Ա Ր Ա Ն

Արարական ազգային-ազատագրական շարժումը 1967—1980 թվականներին ունեցել է իր մակընթացություններն ու տեղատվությունները, հաղթանակներն ու պարտությունները եզրպտուտում, Սիրիայում և Իրաքում տարբեր ժամանակներում հաստատված առաջադիմական վարչակարգերը իրականացրեցին քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական վերափոխություններ, ընդլայնեցին բարեկամական հարաբերություններն ու համագործակցությունը միջազգային հեղափոխական շարժման և, առաջին հերթին, ՍՄԶՄ-ի ու սոցիալիստական ընկերակցության երկրների հետ:

Զգալիորեն աճեց կոմունիստական կուսակցությունների դերը: Կոմունիստները պաշտպանում են հեղափոխական-ղեմոնրատական կառավարությունների բոլոր այն միջոցառումները, որոնք ուղղված են ազգային անկախության ամրապնդման, սոցիալական առաջադիմության ու զեմոնկրատիայի ընդլայնման նպատակին:

Կյանքը ցույց տվեց, որ առաջադիմական զեմոնկրատական բոլոր ուժերի և, առաջին հերթին, կոմունիստների ու հեղափոխական զեմոնկրատների համագործակցության ձևերը տարբեր են լինում: Կոմունիստներից պահանջվում է մեծ համբերություն ու նկունություն, քաղաքական հետադուրություն, փոխադարձ վստահություն հաստատելու հմտություն հանուն զլխավոր նպատակի՝ ազգի հայրենասիրական բոլոր առողջ ուժերի մտրիլիզացում իմպերիալիզմի դեմ՝ սոցիալական առաջադիմության և զեմոնկրատիայի համար մղվող պայքարում:

Ազգային-առաջադիմական ճակատների ստեղծումը Սիրիայում և Իրաքում ուսանելի փորձ է ողջ ազգային-ազատագրական շարժման համար: Այն ցույց տվեց, որ արգելափակում համագործակցության համար բավական չէ միայն մի կողմի բարի կամքը: Մինչդեռ հեղափոխական զեմոնկրատիայի որոշակի շրջաններում զեմ պահպանվում է զբոշավոր, իսկ երբեմն էլ թշնամական վերաբերմունք կոմունիստների նկատմամբ, նրանք սահմանափակություն են դրուսեցրում կոմունիստների ինտերնացիոնալ դիրքի ու կապերի նկատմամբ, ձգտում քաղաքական մենաշնորհի հաստատման և լարել:

Նվ շնայած այդ բոլոր թերություններին, կոմունիստները գտնում են, որ իրենք հեղափոխական զեմոնկրատների հետ օրյեկտիվորեն զանվում են միևնույն ճամբարում, իրենց զեմահեղափոխական ունեն մի ընդհանուր թշնամի՝ իմպերիալիզմը և հետադիմությունը: Նրանք համոզված են, որ վճռական պայքարը իմպերիալիզմի դեմ, միայն սոցիալիզմի ուղիով ընթանալը հնարավորություն կտա լուծել արարական երկրների ազգային ու սոցիալական կենսական պրոբլեմները: Այդ պատճառով էլ կոմունիստները գտնում են, որ հեղափոխական զեմոնկրատների հետ ունեցած սահմանափակ համագործակցությունը կառավարության ներսում և նրանից դուրս շպետք է խանգարի իրենց կատարելու ինքնուրույն հեղափոխական ուժի դերը, ուժ, որի պայտքն է համարձակորեն քրենադատել կառավարության քաղաքականություն մեջ եղած վրիպումներն ու թերությունները և կենկրես ուղիներ նշել դրանց վերաջման համար:

Կոմունիստները հանդես են գալիս իրենց երկրների ճակատագրում բանվոր զատակարգի դերի ամեն տեսակի թեթազանհատման դեմ, վճռականորեն պաշտպանում են հասարակական կյանքի լայն զեմոնկրատացման անհրաժեշտությունը: Կոմունիստները քաջ գիտեն, որ հաստատուն լին կարող լինել այն նվաճումները, որոնք ժողովրդական զանգվածներից են վերլրված ևն՝ վերևից և լին հենվում նրանց ակախի ու կազմակերպված պաշտպանության վրա:

Արաբական առաջադիմական ու հայրենասիրական ուժերին օգի ու չրի պես անհրաժեշտ է դիտակցված և հստակ քաղաքական ծրագրի վրա հիմնված միասնություն: Եման ծրագրի առաջադիվից արաբական կոմունիստական ու բանվորական էուսակցությունների 1983 թ. հունիսյան խորհրդաժողովում: Այդ ծրագրի հիմնական կետերը հանգում են հետևյալին.

1) Ստեղծել համաարաբական ազգային-առաջադիմական ճակատ իմպերիալիստական պլաններին դիմակայելու համար, 2) պահպանել ու ամրապնդել առաջադիմական վարչակարգերը, 3) աջակցել Տոկունություն և հակաազգացություն ճակատին, այն ձերբազատել քաղաքացիներից, 4) ապահովել անհրաժեշտ սոցիալադարձական և նյութական օժանդակություն սիրիական սոցիալադարձական, պահպանել Սիրիայի, ՊԱՀ-ի և կիբանանի հայրենասիրական ազգային շարժման մարտական փոխարարերությունները, 5) պաղեստինյան հեղափոխությունը տրամադրել սոցիալական ու նյութական անհրաժեշտ օգնություն, բարձրացնել նրա մարտունակությունը՝ ի խնդիր Պաղեստինի արաբ ժողովրդի օրինական իրավունքների վերականգնման, ընդհուպ մինչև իր սեփական պետության ստեղծումը, 6) պաշտպանել կիբանանի Ազգային շարժումը՝ ի պահպանում երկրի տերիտորիալ ամբողջականություն, անվերապահորեն երկրից դուրս հանել իսրայելական զորքերն ու, այսպես կոչված, «բազմազգ ուժեր», չեղյալ հայտարարել լիբանանա-իսրայելական կապիտալիստական համաձայնագրեր և խաղաղ կերպով լուծել լիբանանյան կոնֆլիկտը, 7) աջակցել եզիպտական ազգային առաջադիմական ուժերին, որոնք պայքարում են քեմալիզմի կուրսի շարունակման դեմ՝ հանուն Եգիպտոսի վերազարձի արաբական հակաիմպերիալիստական ճամբար, 8) ուժեղացնել պայքարն իմպերիալիստական բուր տեսակի դաշինքների դեմ՝ հանուն Պարսից ծոցի և Արաբական թերակղզու շրջանում ազրեսիվ սոցիալական բազաների վերացման, 9) դեմոկրատական լայն ազատություններ տալ ժողովրդա-

կան զանգվածներին և առաջադիմական ուժերին, հրաժարվել այդ ուժերի նկատմամբ կիրառվող ճնշամիջոցներից, իսլամոհրաժարվել հակաիմունիստական ու հակասովետական բազաբականությունից, 10) խորացնել սոցիալ-տնտեսական արմատական վերափոխությունները, բարձրացնել աշխատավորական զանգվածների կենսամակարդակը, 11) սոցիալադարձական և տնտեսական ասպարեզներում ուժեղացնել բարեկամությունն ու համագործակցությունը ՄԱՀՄ-ի և սոցիալիստական մյուս երկրների հետ:

Այսպիսով, վստահորեն կարելի է ասել, որ արաբական կոմունիստական կուսակցությունների, առաջադիմական ու հայրենասիրական մյուս ուժերի բաշարի պայքարի շնորհիվ արաբական ազգային-ազատագրական շարժումը շարունակում է իր երթը՝ հանուն ազատության, սոցիալական առաջադիմության և դեմոկրատիայի:

- «هدى عامل» النظرية في الممارسة السياسية—بحث في أسباب الحرب الأهلية في لبنان»، القسم الاول، دار الفارابي، بيروت، ١٩٧٩، «القضية الفلسطينية في ايدولوجية البرجوازية اللبنانية—مدخل الى نقض الفكر «الطاقي»، مركز الابحاث—منظمة التحرير الفلسطينية، بيروت، ١٩٨٠، اميل توما.
- ٣٥ فواد قازان، الثورة العربية... و اسرائيل، بيروت، ١٩٦٨.
- ٣٦ «الوثائق العربية»، الجامعة الاميركية في بيروت، بيروت، ١٩٦٨—١٩٧٦.
- ٣٧ «وثائق عبدالناصر»، الكتاب الاول ١٩٦٧—١٩٦٨، الكتاب الثاني ١٩٦٩—١٩٧٠، القاهرة، ١٩٧٣.
- ٣٨ مجموعة خطب الرئيس انور السادات من اول يناير ١٩٧٣ الى ٣٠ يونيو ١٩٧٣، الجزء الخامس، القاهرة، ١٩٧٤.
- ٣٩ نضال حزب البعث العربي الاشتراكي ١٩٤٣—١٩٧٥ (دراسة تحليلية تاريخية موجزة)، دمشق، ١٩٧٨: «كلمات الرفيق الامين العام للحزب في المؤتمر القومي الثالث عشر المنعقد بدمشق في اواخر تموز ١٩٨٠»، دمشق، ١٩٨٠: «منهجنا في الفكر القومي الاشتراكي»، دمشق، ١٩٧٩: «استراتيجيةنا النضالية و ابعاد المرحلة الراهنة من خلال كلمات الرفيق الامين العام ١٩٨٠—١٩٨١»، دمشق، ١٩٨١: «تجربة حزب البعث العربي الاشتراكي في قيادة الدولة والمجتمع في القطر العربي السوري»، دمشق، ١٩٧٩.

26 Внешняя политика Советского Союза, М., 1975; Внешняя политика Советского Союза: Актуальные проблемы.—М., 1973; Внешняя политика Советского Союза 1975: сборник документов.—М., 1976; Современные международные отношения и внешняя политика Советского Союза.—М., 1974; **Вощенко К. Л.** СССР в борьбе за мир. Международные конференции 1944—1974 гг.—М., 1975; История международных отноше-

ний и внешней политики СССР.—М., 1979; История внешней политики СССР (1945—1980), том II, М., 1981.

- 27 Международный ежегодник (политика и экономика).—М., 1967—1977; Современная Сирия (справочник).—М., 1974; Политические партии (справочник).—М., 1981.
- 28 **Примаков Е. М.** Анатомия ближневосточного конфликта.—М., 1978.
- 29 **Медведко Л. И.** К востоку и западу от Суэца.—М., 1980.
- 30 **Дмитриев Е., Ладейкин В.** Путь к миру на Ближнем Востоке.—М., 1974.
- 31 **Толкунов Е.** Ближний Восток: от войны к переговорам.—М., 1974.
- 32 **Горбатов О. М., Черкасский Л. Я.** Борьба СССР за обеспечение прочного и справедливого мира на Ближнем Востоке.—М., 1980.
- 33 **Борисов Р. В.** США—ближневосточная политика в 70-е годы, М., 1982.
- 34 **Ա. Ս. Գրովիզ,** *ՍՄԽ-ի արտաքին քաղաքականությունը, Գանձը և Իրանական ժողովուրդը: 60—70-ական թվականներ, Երևան, 1981.*
- 35 **Осипов А. И.** США и арабские страны (70-е—начало 80-х годов).—М., 1983.
- 36 **Խ. Հ. Զախանյան,** *Ազգային-ազատագրական պայքարը Իրանական 1939—1958 թթ., Երևան, 1967; Նաչիկի՝ Ազգային-ազատագրական պայքարը Իրանում 1945—1963 թթ., Երևան, 1964; Առաջին Իրանական ճգնաժամը և Իրանական հայ համայնքի դերակրությունը 1975—1982 թթ., Երևան, 1982.*
- 37 **Пир-Будагоза Э. П.** Сирия в борьбе за упрочение национальной независимости.—М., Наука, 1978.
- 38 **Викторов В. П.** Экономика современной Сирии, М., 1968.
- 39 **Ванилов В. В.** Социально-экономические преобразования в Сирии (1946—1970), М., 1972.
- 40 **Филоник А. О.** Аграрные проблемы современной Сирии, М., 1981.
- 41 **Мирский Г. И.** «Третий мир». Общество, власть, армия, М., 1976.
- 42 **محمد عوض.** الحرب الرابعة (سرى جدا)، القاهرة، ١٩٧٤، **جمال حمدان.** ٦ اكتوبر في الاستراتيجية العالمية، القاهرة، ١٩٧٤، «ماذا حدث في تشرين؟»، دمشق، ١٩٧٣، «حرب اكتوبر: دراسات في الجوانب الاجتماعية والسياسية».

القاهرة، ١٩٧٤، «الحرب العربية الاسرائيلية الرابعة»، بيروت، ١٩٧٤.

42 صلاح الدين المنجد، عمدة النكبة، بيروت، ١٩٦٧، «التضليل الاشتراكي»، بيروت، ١٩٦٨.

44 الدكتور احمد شلبي، مصري حربيين، القاهرة، ١٩٧٥

46 ابراهيم سعده، سنوات اليوان، القاهرة، ١٩٧٥.

46 Richard A., Imperialism and Nationalism in the Fertile Crescent, New York, London, 1974.

47 Ralph B., Henty Kissinger, New York, 1974.

48 Kohler F., The SU and the Oct. 1973 Middle East War, Carol Gables, 1974.

49 Helkal M., The Road to Ramadan, London, 1975.

50 انور السادات، معركة التحرير، القاهرة، ١٩٧٤، «مجموعة خطب الرئيس انور السادات»، القاهرة، ١٩٧٤.

ՀԱՅԻՆ ԱՐԱՅԻՆ

1 «Правда», 6, 8, 10.VI.1967.

2 «النداء»، بيروت، ١٠-٦-١٩٦٧

3 «Внешняя политика Советского Союза», М., 1973, с. 317.

4 «Մոկեանակն Հարապակն», 20, 6, 1967.

5 يسارى لبتاني، المسار الحقيقي والمسار المغامر، بيروت، ١٠٩-١١١.

6 «الاجبار»، بيروت، ٣-٦-١٩٦٨

7 «النداء»، ٤-٨-١٩٦٨

8 «Նայն տեղում», 24, 7, 1968.

9 «Նայն տեղում», 27, 9, 1968.

10 «وثائق المؤتمر الثالث للحزب الشيوعي السوري SK» حزبيران ١٩٦٩»، ص ٩٤-٩٥.

11 «Նայն տեղում», էջ 35-36.

12 «النداء»، ٢٠-١١-١٩٦٩.

13 «الطلیعة»، القاهرة، العدد ٣، مارس ١٩٧٠.

14 «النداء»، ٤-٢-١٩٧٠.

85 «وثائق عبدالناصر»، الجزء الثاني، القاهرة، ١٩٧٠، ص ٤٠٥

86 «النداء»، ١-٣-١٩٧٠

87 «الوثائق العربية لعام ١٩٧٠»، بيروت، ١٩٧١، ص ١٧٨

88 «وثائق عبدالناصر»، الجزء الثاني، ص ٤٠٨

89 «الوثائق العربية لعام ١٩٧٠»، ص ٥٠٤

20 «النداء»، ٢٩-٧-١٩٧٠

21 «وثائق المؤتمر الوطني الثاني للحزب الشيوعي العراقي» (بدون تدم)، ص ٣٢.

22 «الاجبار»، ١٦-٨-١٩٧٠

23 «Նայն տեղում», 24, 7, 1971.

24 «الوثائق العربية لعام ١٩٧١»، بيروت، ١٩٧٢، ص ١٦٥-١٦٦

25 «Մոկեանակն Հարապակն», 2, 3, 1971.

26 «الطلیعة»، العدد ٦، يونيو ١٩٧١، ص ١١٥

27 «الاجبار»، القاهرة، ٣١-٥-١٩٧١

28 «الجمهورية»، القاهرة، ١٨-٦-١٩٧١

29 «الطلیعة»، العدد ٧، يوليو ١٩٧١، ص ١١٥

30 «الوثائق العربية لعام ١٩٧١»، بيروت، ١٩٧٢، ص ٤٢٣

31 «الوثائق العربية لعام ١٩٧٢»، ص ٢٨٦

32 «Правда», 9.VII.1972.

33 «الطريق» العدد ٨/٧، بيروت، ١٩٧٢، ص ١٥

34 «النداء»، ١١-٨-١٩٧٢

35 «Նայն տեղում», 13, 9, 1972.

36 «Նայն տեղում», 21, 10, 1972.

37 «Նայն տեղում», 7, 10, 1972.

38 «الاجبار»، العدد ٥، ٢٤-٢-١٩٧٣، ص ٣٧

39 «الوثائق العربية لعام ١٩٧٣»، بيروت، ١٩٧٤، ص ٣٦٥

40 ناصوم غوليمان، اسرائيل... التي أين؟، بيروت، ص ٤٦

41 «الاجبار»، العدد ٣٨، ٢٠-١٠-١٩٧٣، ص ٦

42 «التقصير» (المجدال)، بيروت، ١٩٧٤، ص ١٢٨

43 «Այս պիտքը, որ կոչվում է «Քեթազում» արարելների է Քաղաքակրթ կրթաներից, Զրքի լոք լրագրող-Քեթազումների բնում են 1973 թ. Եղևանից հաստատված Քաղաքի կառավարող շրջանների մասը այժմ սխալվեցը»

44 «الاجبار»، العدد ٣٤، ٢٤-٢-١٩٧٣، ص ٣٧

45 «الوثائق العربية لعام ١٩٧٣»، بيروت، ١٩٧٤، ص ٣٦٥

46 ناصوم غوليمان، اسرائيل... التي أين؟، بيروت، ص ٤٦

47 «الاجبار»، العدد ٣٨، ٢٠-١٠-١٩٧٣، ص ٦

48 «التقصير» (المجدال)، بيروت، ١٩٧٤، ص ١٢٨

49 «Այս պիտքը, որ կոչվում է «Քեթազում» արարելների է Քաղաքակրթ կրթաներից, Զրքի լոք լրագրող-Քեթազումների բնում են 1973 թ. Եղևանից հաստատված Քաղաքի կառավարող շրջանների մասը այժմ սխալվեցը»

- 43 «الآخبار»، العدد ٢٧٠٣٩-١٠-١٩٧٣، ص ٤-٥
- 44 «التقصير»، ص ٢٥٧
- 45 *Sk'n*, The Jerusalem Post, 29.9.1976.
- 46 «الآخبار»، العدد ١٣٦، ٢٠-٩-١٩٧٥، ص ٢١
- 47 محمد عوض، العرب الرابعة (سرى جدا)، القاهرة، ١٩٧٤، ص ٣٣.
- 48 «Մովհանական Հայրատան»، 9. 10. 1973.
- 49 Richmond A., Imperialism and Nationalism in the Fertile Crescent, New York, 1974, p. 562.
- 50 «Մովհանական Հայրատան»، 23. 10. 1973.
- 51 «الآخبار»، العدد ٢٧٠٣٩-١٠-١٩٧٣، ص ٥
- 52 «ماذا حدث في تشرين؟»، دمشق، ١٩٧٣، ص ٢٠٨
- 53 «الآخبار»، العدد ٢٧٠٣٩-١٠-١٩٧٣، ص ٦
- 54 *Նույն տեղում*, էջ 12.
- 55 «Правда», 24.X.1973.
- 56 «الآخبار»، العدد ١٠٤٤-١٢-١٩٧٣، ص ٢٢
- 57 B. Ralph, Henry Kissinger. The Private and Public Story, New York, 1974, p. 291.
- 58 «الآخبار»، العدد ١٠٤٤-١٢-١٩٧٣، ص ٣٦
- 59 *Նույն տեղում*, Թիվ 47, 4. 12. 1973, էջ 38-39.
- 60 «نضال حزب البعث العربي الاشتراكي ١٩٤٣-١٩٧٥»، دمشق، ١٩٧٨، ص ١٥٠.
- 61 «Մովհանական Հայրատան»، 22. 12. 1974.
- 62 المقدم هيثم الايوبي، اتفاق فصل القوات الثاني في سيناء ١٩٧٥ (دراسة تحليلية)، بيروت، ١٩٧٥، ص ١٠٠.
- 63 «Внешняя политика Советского Союза», М., 1975, с. 326.
- 64 «الآخبار»، العدد ٢٠٠٦٤-٤-١٩٧٤، ص ٣٧
- 65 *Նույն տեղում*, Թիվ 64, 20. 4. 1974, էջ 37.
- 66 *Նշենք*, որ 1967 թ. արաբական հեղափոխությանը Սիրիայից դրավեք մոտ 500 կմ² իսկ 1973 թ. հոկտեմբերյան պատերազմում՝ մոտ 1000 կմ² տարածություն (հասկնալ, Թիվ 8, 6. 1974).
- 67 «الآخبار»، العدد ٢٠٠٦٤-٤-١٩٧٤، ص ٣٧
- 68 «Правда», 16.4.1974.
- 69 «Մովհանական Հայրատան»، 31. 5. 1974.

- 70 المقدم هيثم الايوبي، اتفاق فصل القوات الثاني في سيناء، ص ١٧٢-١٧٢.
- 71 «Մովհանական Հայրատան»، 1. 6. 1974.
- 72 «نضال الشعب» دمشق، العدد ١٧١، اواخر نوفمبر ١٩٧٤
- 73 «الآخبار»، العدد ٥٠١١٣-٤-١٩٧٥، ص ٢٣
- 74 «Правда» 12.IV.1974.
- 75 «الارض» (نشرة نصف شهرية تصدرها مؤسسة الدراسات الفلسطينية) دمشق، العدد (٢٠١١-٢-١٩٧٥) ص ٥.
- 76 «الآخبار»، العدد ١٠٠٤-٢-١٩٧٥، ص ٣٦-٣٧
- 77 «النداء» ٢٧-٢-١٩٧٥
- 78 «الآخبار»، العدد ١١٩-٢٤-٥-١٩٧٥، ص ٣٨
- 79 *Նույն տեղում*, Թիվ 122, 14. 6. 1975, էջ 36.
- 80 «البعث» دمشق، ٢٥-٦-١٩٧٥
- 81 «ملف وثائق اجتماعات اللجنة المركزية للحزب الشيوعي اللبناني»- «الآخبار»، العدد ١٣٢-٢٣-٨-١٩٧٥.
- 82 *Նույն տեղում*, էջ 12.
- 83 «հասկնալ», Թիվ 238, 13. 9. 1975.
- 84 «النداء» ١١-٩-١٩٧٥
- 85 *Նույն տեղում*, 17. 9. 1975.
- 86 «بيانات من الاحزاب الشيوعية والعمالية في البلدان العربية»- «نضال الشعب» العدد ٢٠١ اواخر كانون الاول ١٩٧٦.

Գ Լ Ո Ւ Ն Ե Ր Կ Ը Ր Ր Ր Գ

- 1 برنامج الحزب الشيوعي السوري اقره المؤتمر الرابع للحزب المنعقد في دمشق بين ٢٦-٢٨ ايلول ١٩٧٤ دمشق، ١٩٧٤، ص ٢٣.
- 2 «وثائق المؤتمر الثالث للحزب الشيوعي السوري ١٩٦٩» ص ١
- 3 *Նույն տեղում*, էջ 83.
- 4 *Նույն տեղում*, էջ 89.

- 3 «نضال حزب البعث العربي الاشتراكي ١٩٤٣-١٩٧٥» ص ١٢١-١٢٠.
- 4 «بيان من الحزب الشيوعي السوري حول التغييرات الأخيرة في سوريا» دمشق، أوائل كانون الأول ١٩٧٠.
- 5 كريم مرزة، كيف نواجه الأزمات؟ - «الطريق» بيروت، العدد ٨، ١٩٧٤، ص ١٥.
- 6 Мирский Г. И. Третий мир, М., 1976, с. 334.
- 7 «بيان الحزب الشيوعي السوري حول التغييرات الأخيرة في سوريا».
- 8 «الأخبار» بيروت، ٢١-٢-١٩٧١.
- 9 «صفحات من تاريخ الحزب الشيوعي السوري» دمشق، ١٩٧٤، ص ١٣٢.
- 10 «وثائق المؤتمر الثالث للحزب الشيوعي السوري حزيران ١٩٦٩» ص ٧٥.
- 11 «التداعى» بيروت، ٣٠-٥-١٩٦٧.
- 12 «البعث» دمشق، ٨-٣-١٩٧٢.
- 13 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 14 الجمهورية العربية السورية - «ميثاق الجبهة الوطنية التقدمية» دمشق، ١٩٧٢، ص ٨-١١.
- 15 «نضال الشعب» العدد ١٩٧، أوائل أيلول ١٩٧٦.
- 16 «نضال الشعب» العدد ١٩٧، ص ١٦-١٥.
- 17 «نضال الشعب» العدد ١٩٧، ص ١٦-١٥.
- 18 «نضال الشعب» العدد ١٩٧، ص ١٦-١٥.
- 19 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 20 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 21 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 22 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 23 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 24 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 25 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 26 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 27 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 28 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.
- 29 «البعث» ٨-٣-١٩٧٢، «الأخبار» ١١-٣-١٩٧٢.

- 30 *buşu inkıpatı*, 2. 4. 1973.
- 31 «الاحكام الدستورية للبلاد العربية» بيروت، ص ١٤٢.
- 32 «الأخبار» العدد ١٧٨-٣-١٩٧٣.
- 33 «الاحكام الدستورية للبلاد العربية» ص ١٤٢.
- 34 «النواب الشيوعيون في مجلس الشعب» دمشق، ١٩٧٣، ص ٧.
- 35 «البعث» ٢٨-٥-١٩٧٣.
- 36 «برنامج الحزب الشيوعي السوري اقره المؤتمر الرابع» ص ٧٢.
- 37 *buşu inkıpatı*.
- 38 دانيال نعمه، الحزب الشيوعي السوري و بعض قضايا الجبهة الوطنية التقدمية - «دراسات اشتركية» العدد ٩، اكتوبر، ١٩٨١، ص ٦١-٦٢.
- 39 «نضال الشعب» العدد ١٨٠، اواخر حزيران ١٩٧٥.
- 40 «نضال الشعب» العدد ١٧١، اواخر تشرين الثاني ١٩٧٤.
- 41 «الأخبار» العدد ٥١١٣-٤-١٩٧٥، ص ٣٠.
- 42 «نضال الشعب» العدد ١٧٨، أوائل ايار ١٩٧٥.
- 43 القيادة المركزية للجبهة الوطنية التقدمية - بيان بمناسبة اتفاقية فصل القوات في سيناء. - *buşu inkıpatı* ٤: 1002, 9. 1974.
- 44 «نضال الشعب» العدد ١٨٥، اواخر ايلول ١٩٧٥.
- 45 خالد بكداش، تقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوري امام المؤتمر الخامس للحزب، دمشق، ١٩٨٠، ص ١٧-١٩.
- 46 «نضال الشعب» العدد ١٩٧، أوائل ايلول ١٩٧٦.
- 47 «نضال الشعب» العدد ١٩٧، ص ١٦-١٥.
- 48 «كلمات الرفيق الامين العام للحزب في المؤتمر القومي الثالث عشر المنعقد بدمشق في اواخر تموز ١٩٨٠» دمشق، ١٩٨٠، ص ٨٣.

49 رابطة الشغيلة—الآزمة السياسية في «*Uqayb al-shaykh al-akbar*» سورية بين الحل الإرهابي الرجعي والحل الثوري» بدون حكايا، ١٩٨٠، ص ٦٥—٦٨: «المناضل»، العدد ١٢٨، كانون الأول ١٩٧٩، ص ٣٢—٦٧.

80 «بيان صادر عن اجتماع اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوري—أواخر حزيران ١٩٧٩».

81 «نضال الشعب»، العدد ٢٤٦، أوائل تشرين الأول ١٩٧٩

82 «كلمة خالد بكداش الأمين العام للحزب الشيوعي السوري في جلسة افتتاح المؤتمر القطري السابع لحزب البعث العربي الاشتراكي»، دمشق، ١٩٨٠، ص ١٣.

83 «بيان صادر عن الحزب الشيوعي السوري ١٨—٣—١٩٨٠»

84 «البعث»، ٤—٧—١٩٨٠: «تشرين»، ١٠—٧—١٩٨٠، ص ٨٤»

85 خالد بكداش، تقرير اللجنة المركزية للحزب أمام المؤتمر الخامس»، ص ٥٦.

86 «بيان صادر عن الحزب الشيوعي السوري في أواسط تموز ١٩٨٠».

87 «بيان هام من الأحزاب الشيوعية والمعالية في البلدان العربية».—«نضال الشعب»، العدد ٢٧٨، أواسط أيار ١٩٨١، والعدد ٢٧٩، أواخر أيار ١٩٨١.

88 «نضال الشعب»، العدد ٢٨١، أواخر حزيران ١٩٨١، ص ٨٤»

89 نفس المصدر، العدد ٢٩٣، أوائل آذار ١٩٨٢

90 «الاحكام الدستورية للبلاد العربية»، بيروت، بت، ص ١٤٢

91 «دراسة وتحليل الخطة الخمسية الرابعة ١٩٧٦—١٩٨٠»، دمشق، ١٩٧٩، ص ٢٢.

65 «برنامج الحزب الشيوعي السوري»، ص ٣٢

66 المكتب المركزي للاحصاء—«المجموعة الاحصائية لعام ١٩٦٧»، دمشق، ١٩٦٩، ص ٤٣٣.

67 «БСЭ ежегодник 1975», М., 1975, с. 377.

68 «برنامج الحزب الشيوعي السوري»، ص ٤٥

69 «المجموعة الاحصائية لعام ١٩٦٧»، ص ٤٣٣

70 «نضال الشعب»، العدد ٢٣٤، أوائل شباط ١٩٧٩

71 «وثائق المؤتمر الثالث للحزب الشيوعي السوري—حزيران ١٩٦٩»، ص ١٨٠.

72 *bnayh al-haqid*, ٤٢ 187.

73 *bnayh al-haqid*, ٤٢ 191.

74 «برنامج الحزب الشيوعي السوري»، ص ٤٧

75 «وثائق المؤتمر الثالث للحزب...»، ص ١٩٦

76 Жуков В. Сирия: курс на прогрессивное развитие.—В кн., «Международный ежегодник 1975», М., 1975, с. 267.

77 «برنامج الحزب الشيوعي السوري»، ص ٤٨

78 Жуков В. Сирия: курс на прогрессивное развитие, с. 267.

79 «المجموعة الاحصائية لعام ١٩٨٠»، دمشق، ١٩٨٠، ص ٤٧٤، ١٧٨

80 «وثائق المؤتمر الثالث للحزب الشيوعي السوري»، ص ٢٠٢

81 «برنامج الحزب الشيوعي السوري»، ص ٤٩

82 «المجموعة الاحصائية لعام ١٩٨٠»، ص ٥١١

83 «الخطة الخمسية الثانية للتنمية الاقتصادية والاجتماعية ١٩٦٦—١٩٧٠»، دمشق، ١٩٦٧، ص ١٣٩.

84 «دراسة تحليل الخطة الخمسية الرابعة ١٩٧٦—١٩٨٠»، ص ١١٢

85 «المجموعة الاحصائية لعام ١٩٦٧»، ص ٤٣٢

86 «نضال الشعب»، العدد ٢٣٤، أوائل شباط ١٩٧٩

87 «تقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوري عن الوضع الاقتصادي»، ص ٢٠.

88 «وثائق المؤتمر الثالث للحزب الشيوعي السوري»، ص ١٧٩

- 89 *S4'u* ٥٥-٥٣ «برنامج الحزب الشيوعي السوري» ص ٥٣-٥٥
- 90 *S4'u* «تقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوري» ص ٥٥
امام المؤتمر الخامس» ص ٥٥.
- 91 «المجموعة الإحصائية لعام ١٩٨٠» ص ٥٤١
- 92 *ḥayḥ ubḥayḥ*, ḡ 224.
- 93 «تقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوري عن
الوضع الاقتصادي» ص ١٥.
- 94 «المجموعة الإحصائية لعام ١٩٨٠» ص ٢٣١
- 95 مورييس صليبي «الوضع الاقتصادي في سورية» ص ١٥
- 96 «نضال الشعب» العدد ٢٤٠، أوائل أيار ١٩٧٩
- 97 «النواب الشيوعيون في مجلس الشعب» دمشق ١٩٧٣، ص ١٩
- 98 «دراسات اشتراكية» العدد ١، تشرين الثاني ١٩٧٧، ص ٨٥
- 99 «برنامج الحزب الشيوعي السوري» ص ٤٥
- 100 «تقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوري عن
الوضع الاقتصادي» ص ٢٥.
- 101 *ḥayḥ ubḥayḥ*, ḡ 361.
- 102 «المجموعة الإحصائية لعام ١٩٨٠»، ص ٢٨٧
- 103 *Statistical Abstract 1967**, Damascus, 1969, p. 447.
- 104 منير الحمش، التجارة الدولية والبلدان النامية (مثال سورية)،
دمشق، ١٩٧٩، ص ٣٧١.
- 105 *Statistical Abstract 1967**, p. 447.
- 106 منير الحمش، التجارة الدولية والبلدان النامية، ص ٣٥٩
- 107 *Statistical Abstract 1967**, p. 447.
- 108 منير الحمش، التجارة الدولية والبلدان النامية، ص ٣٧٦
- 109 «نضال الشعب»، العدد ٢٥٥، آذار ١٩٨٠
- 110 منير الحمش، التجارة الدولية والبلدان النامية، ص ٣٧٩
- 111 *ḥayḥ ubḥayḥ*, ḡ 362.
- 112 «المجموعة الإحصائية لعام ١٩٨٠»، ص ٣٠٢-٣٠٣

- رزق الله هيلان، سورية بين التخليق والتنمية، دمشق، ١٩٧٣، ص ٢٥٥-٢٥٦.
- 114 *S4'u* «Внешняя торговля СССР», М., 1967-1975.
- 115 «برنامج الحزب الشيوعي السوري»، ص ٤١-٤٢، *S4'u*
«تقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوري عن
الوضع الاقتصادي في البلاد»، ص ٤٣-٤٤.
- 116 «الحركة النقابية والتطور الاجتماعي والاقتصادي في القطر
العربي السوري»، دمشق، ١٩٧٦، ص ٧١.
- 117 «نضال الشعب»، العدد ٢٥٥، أوائل آذار ١٩٨٠، *S4'u*
- 118 «الحركة النقابية والتطور الاجتماعي والاقتصادي»، *S4'u*
ص ١١٢.
- 119 «برنامج الحزب الشيوعي السوري»، ص ٤٣-٤٤، *S4'u*
- 120 «المجموعة الإحصائية لعام ١٩٦٧»، ص ٣١٤
- 121 «الحركة النقابية والتطور الاجتماعي والاقتصادي»، ص ٧٩
- 122 «المجموعة الإحصائية لعام ١٩٦٧»، ص ٣١٦
- 123 *ḥayḥ ubḥayḥ*, ḡ 319.
- 124 «الحركة النقابية والتطور الاجتماعي والاقتصادي»، ص ٨١
- 125 *ḥayḥ ubḥayḥ*, ḡ 82.
- 126 *ḥayḥ ubḥayḥ*, ḡ 81.
- 127 *ḥayḥ ubḥayḥ*, ḡ 82.
- 128 «المجموعة الإحصائية لعام ١٩٦٧»، ص ٣٧٣
- 129 «الحركة النقابية والتطور الاجتماعي والاقتصادي»، ص ٨٤
- 130 «المجموعة الإحصائية لعام ١٩٨٠»، ص ٣٩٤
- 131 سميح عيسى، على طريق محو الأمية في القطر العربي
السوري، دمشق، ١٩٧٩، ص ١٩٣.
- 132 «المجموعة الإحصائية لعام ١٩٨٠»، ص ٤٠١
- 133 *ḥayḥ ubḥayḥ*, ḡ 398.
- 134 *ḥayḥ ubḥayḥ*, ḡ 455.
- 135 «احتفالات الذكرى الخامسة والعشرين لتأسيس حزب
البعث العربي، الاشتراكي، دمشق، ١٩٧٢، ص ١٧٧.

- ¹³⁶ «المجموعة الاحصائية لعام ١٩٨٠»، ص ٤٧٨
- ¹³⁷ «احتفالات الذكرى الخامسة والعشرين...»، ص ١٦٦
- ¹³⁸ خالد بكداش، تقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوري امام المؤتمر الخامس للحزب، ص ٤٧-٤٨.

ЧЛЕНЪ БРЕНЦЪ

- 1 *St' Bruņcu K. H.,* *Современные национально-освободительные революции*, М., 1974, с. 508.
- ² «الثقافة الجديدة»، بغداد، العدد ١١، شباط ١٩٧٠، ص ١٤
- ³ «الأخبار»، بيروت، ١٧-١١-١٩٦٨، ص 8٠
- ⁴ «نص مشروع ميثاق الجبهة الذي قدمه حزبنا الشيوعي إلى المنظمات والأحزاب السياسية والكثير من الشخصيات الوطنية في ايلول ١٩٦٨»، — *Чл. Ул. шрѣћѣ, ж. 4, q. 80, p. 313.*
- ⁵ «بيان مشترك صادر عن الحزب الشيوعي العراقي والحركة الاشتراكية العربية حول الاوضاع والاحداث الاستثنائية السائدة في العراق»، — *Чл. Ул. шрѣћѣ, ж. 4, q. 80, p. 313.*
- ⁶ «بيان الحزب الشيوعي العراقي يدعو لجبهة وطنية وحكومة ائتلافية»، — «طريق الشعب»، بغداد، اواخر شباط ١٩٦٩.
- ⁷ «الأخبار»، ٢٢-٣-١٩٧٠
- ⁸ *Учл. шрѣћѣ, ж. 4, 1970.*
- ⁹ *Учл. шрѣћѣ;*
- ¹⁰ *Учл. шрѣћѣ, 12, 4, 1970.*
- ¹¹ «قيادة حزب البعث تعلن عن رفضها العلني لاقامة '84' الجبهة الوطنية التقدمية»، — «طريق الشعب»، واسط حزيران ١٩٧٠.
- ¹² «الشروط التعجيزية في تحقيق الجبهة الوطنية التقدمية»، بغداد، ١٩٧٠، ص ٦.
- ¹³ «طريق الشعب»، ٢٣-٨-١٩٧٠

«وثائق المؤتمر الوطني الثاني للحزب الشيوعي العراقي» — ايلول ١٩٧٠»، ص ٥٤.

- ¹⁵ *Учл. шрѣћѣ, ж. 4, 87.*
- ¹⁶ «النداء»، ٢٤-١-١٩٧١
- ¹⁷ «الطلیعة»، القاهرة، العدد ٧، يوليو ١٩٧١، ص ١٤١
- ¹⁸ «مناقشات الميثاق — النص الكامل لميثاق العمل الوطني»، بغداد، ١٩٧٢، ص ٢٩١
- ¹⁹ «رأى الحزب الشيوعي العراقي في مشروع الميثاق الوطني» — *Чл. Ул. шрѣћѣ, ж. 4, q. 120, p. 11.*
- ²⁰ «الطلیعة»، العدد ١، يناير ١٩٧٢، ص ١٠٩
- ²¹ *Ч. П. Удѣлѣ, ж. 4, q. 72-73.*
- ²² «الطلیعة»، العدد ٥، مايو ١٩٧٢، ص ١٥٤
- ²³ «النداء»، ١٦-٤-١٩٧٢
- ²⁴ «الأخبار»، ٢٥-١١-١٩٧٢
- ²⁵ «الأخبار»، العدد ٢٨، ٢٦-٧-١٩٧٣، ص ٣٢
- ²⁶ *Учл. шрѣћѣ;*
- ²⁷ «الوثائق العربية لعام ١٩٧٣»، بيروت، ١٩٧٤، ص ٤٧٣
- ²⁸ *St' Bruņcu K. H.,* *op. cit.*, 473-474.
- ²⁹ «Правда»، 15.8.1973.
- ³⁰ «تحية الحزب الشيوعي السوري إلى الحزب الشيوعي العراقي الشقيق»، دمشق في ٣-٨-١٩٧٣، — *Чл. Ул. шрѣћѣ, ж. 4, q. 120, p. 14.*
- ³¹ «الأخبار»، العدد ١٧، ٤٢-١١-١٩٧٣، ص ٣٥
- ³² «نضال الشعب»، العدد ١٦٣، اواخر كانون الثاني ١٩٧٤
- ³³ «الأخبار»، العدد ٤٣، ٢٤-١١-١٩٧٣، ص ٣٧
- ³⁴ «رسالة الرفيق خالد بكداش إلى الملام مصطفى البرزاني» — دمشق في ٥-١-١٩٧٤، — *Чл. Ул. шрѣћѣ, ж. 4, q. 120, p. 25.*
- ³⁵ «على طريق توطيد الجبهة وتحقيق الحكم الذاتي: تقرير الاجتماع الاعتيادي الكامل للجنة المركزية للحزب الشيوعي العراقي في ٢٥-٢-١٩٧٤»، ص ٤٦.

36 «على طريق توطيد الجبهة»
وتحقيق الحكم الذاتي»، بغداد، ١٩٧٤: «حول الحركة
التحررية للشعب الكردي في كردستان العراق—من وثائق
الاتحاد الوطني الكردستاني—١٩٧٧»، «العصبة الماركسية
اللينينية الكردستانية—الدرس المستخلصة من انهيار
الحركة المسلحة الكردية»—١٩٧٦».

37 *Իրոքի կոմունիստական կուսակցության հիմնադրվել է 1934 թ. մարտի 31-ին*

38 «الأخبار»، العدد ٦٠٦٤—٤—١٩٧٤، ص ٣٩

39 «طريق الشعب»، اواخر نيسان ١٩٧٤

40 *Նույն տեղում, 7, 5, 1974:*

41 «حول الحركة التحررية للشعب الكردي...»، ص ٢٤١

42 «ميمات اساسية في الوضع السياسي الراهن»، بغداد،
١٩٧٥، ص ٢٥

43 *Примаков Е. М. Анатомия ближневосточного конфликта, М., 1978, с. 109.*

44 «حول الحركة التحررية للشعب الكردي...»، ص ٤٠—٤١

45 *Հայաստանի ԺԿ շարք տարբեր շարադրված են ընտրվել վերջ կշիռը դերասիրի 203—205 էջերում:*

46 «النص الكامل لتقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي
العراقي الى المؤتمر الوطني الثالث القاه الرفيق عزيز
محمد السكرتير الاول للجنة المركزية» — «طريق الشعب»،
١٩٧٦—٥—٩

47 *Նույն տեղում:*

48 «طريق الشعب»، العدد ١، اذخواب ١٩٧٩

49 «ميثاق العمل الوطني»، بغداد، ١٩٧٢، ص ٢٩٥

50 «برنامج الحزب الشيوعي العراقي ونظامه الداخلي»،
بغداد، ١٩٧٦، ص ٢٦—٢٧.

51 «ميثاق العمل الوطني»، ص ٣١٨

52 *Նույն տեղում, էջ 160:*

53 «الأخبار»، العدد ٢٠١٨—٦—١٩٧٣، ص ٣٢

54 «Правда», 14.7.1978.

55 «الطلیعة»، العدد ٧، يوليو ١٩٧٢، ص ١٣٥

56 «النداء»، ٢٨—٥—١٩٧٢

57 «الأخبار»، العدد ١٨—٢—١٩٧٣، ص ٣٢

58 «أفاق عربية»، بغداد، العدد ١٠، حزيران ١٩٧٨، ص ١٢

59 «برنامج الحزب الشيوعي العراقي»، ص ٢٦—٢٧

60 *Նույն տեղում, 36—38:*

61 «БСЭ Ежегодник 1974», М., 1974, с. 285.

62 «БСЭ Ежегодник 1976», М., 1976, с. 285.

63 «صفا الحافظ. القطاع العام وفاق التطور الاشتراكي في
العراق، بيروت، ١٩٧١، ص ٢٦٠.

64 «وثائق المؤتمر الوطني الثاني للحزب الشيوعي العراقي»،
ص ١٠١.

65 *Նույն տեղում, էջ 38—39:*

66 *Նույն տեղում:*

67 *Ճիշտ արդյո՞հիս պահանջ է դրել ԽԿԿ-ի ընդունած ծրագիրը 1970 թ.:*

68 «أفاق عربية»، العدد ١٢، اب ١٩٧٨، ص ١٠

69 «برنامج الحزب الشيوعي العراقي...»، ص ٣٨—٣٩

70 «БСЭ Ежегодник 1977», 1977, с. 273.

71 «كتاب الجيب الاحصائي ١٩٧٥»، بغداد، ١٩٧٥، ص ٢٦

72 *Брутенц К. Н. Освобожденные страны в 70-е годы, М., 1979, с. 56.*

73 «برنامج الحزب الشيوعي العراقي...»، ص ٣٩—٣٨

74 «الثورة»، بغداد، ٢٧—١٠—١٩٧٨

75 «كتاب الجيب الاحصائي ١٩٧٥»، ص ٢٧

76 *ՏԷՍ նույն տեղում:*

77 «النص الكامل لتقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي
العراقي الى المؤتمر الوطني الثالث القاه الرفيق عزيز
محمد السكرتير الاول للجنة المركزية» — «طريق الشعب»،
١٩٧٦—٥—٩

78 Шахбазян Г. С. Государственный сектор в экономике Ирака, М., 1974, с. 46.
 79 «БСЭ Ежегодник 1976», М., 1976, с. 285.
 80 1977 թ. հրատարակվել է 43 արհեստ, որի համառոտ ակվիցիոն տեսակետայինների խոշորացման աշխատանքները կոչվելով տեսակետայինների և կոտորածայինների մեխանիզմի ուղիով:

81 «على طريق توطيد الجبهة وتحقيق الحكم الذاتي»: ص ٥١
 82 «برنامج الحزب الشيوعي العراقي...»: ص ٤٤—٤٨ 84»

ՅԼՈՒԽ ԶԱՐԲՐԵՂ

1 «الاحداث الاخيرة في مصر ومهمات الثورة العربية في 84» المرحلة الراهنة. بغداد، ١٩٧١، ص ٢٣.
 2 ط. شاكر، قضايا التحرر الوطني والثورة الاشتراكية في مصر، بيروت، (بت)، ص ٤٤

3 «الاجبار»، ١٥—١٠—١٩٦٧
 4 «الطليعة»، القاهرة، العدد ١، يناير ١٩٧٠، ص ١٦
 5 ط. شاكر، قضايا التحرر الوطني والثورة الاشتراكية 84» في مصر، ص ٥٠

6 Առաջին փաստաթուղթը, որն ընդունվել է 1962 թ. հոկտեմբերի 1-ին Կոմկուլի և «Ազգային գործունեության կարգիչ»:
 7 «النداء»، ٣١—٣—١٩٦٨
 8 «الطليعة»، العدد ٧، يوليو ١٩٧٢، ص ١٤
 9 84» Նույն տեղում, էջ 11—39
 10 فؤاد مرسي، التبعيّة الاقتصاديّة الراهنة. «الطليعة»، العدد ٢، فبراير ١٩٧١، ص ٣٦

11 Նույն տեղում:
 12 «الطليعة»، العدد ١٠، أكتوبر ١٩٧١، ص ١٦٦
 13 «النداء»، ٢٤—٧—١٩٦٨
 14 1 հիդրաեր=0,42 հուս
 15 «توسيع المؤتمر القومي». «الطليعة»، العدد ٧، يوليو ١٩٦٨، ص ١٥—١٦

16 «Международный ежегодник 1971». М., 1971, с. 265.
 17 «الطليعة»، العدد ١، يناير ١٩٦٨، ص ٧٥ 84»
 18 Ариксин В. К. Проблемы кооперирования с.х. производства в Египте. М., 1972, с. 90.
 19 سعید خیال، اسس السياسة الزراعية واهدافها. — 84» «الطليعة»، العدد ١، يناير ١٩٦٨، ص ٧٥—٧٧.
 20 Румянцев В. ОАР в 1970.—в кн.:—«Международный ежегодник 1971», М., 1971, с. 265.
 21 رفعت السعيد، نظرية التحالف بين الفكر والتطبيق. — 84» «الطليعة»، العدد ١١، نوفمبر ١٩٧١، ص ٢١.
 22 ط. شاكر، قضايا التحرر الوطني والثورة الاشتراكية في مصر، ص ٢٢.
 23 «النص الكامل لبرنامج العمل الوطني». — «الطليعة»، عدد أكتوبر ١٩٧١، ص ١٦٦.

24 Նույն տեղում, էջ 173:
 25 84» Նույն տեղում:
 26 حلمي ياسين وعادل سيفي النصر، جمال عبدالناصر وقضايا التنظيم السياسي. — «الطليعة»، العدد ١١، نوفمبر ١٩٧٠، ص ٢٧.
 27 محمد فريد شهدي، اليسار المصري لموقعه من حركة 84» الاحداث. — «قلميون الثقافي»، دمشق، العدد ٥، آب ١٩٧٣، ص ٣٩.

28 «الاجبار»، العدد ٥٨، ٩—٣—١٩٧٤، ص ٨
 29 ط. شاكر، قضايا التحرر الوطني والثورة الاشتراكية 84» في مصر، ص ١٣٢.

30 «الاجبار»، العدد ٤—٨—١٩٧٣، ص 84»
 31 «النداء»، ١٢—٣—١٩٧٤
 32 فؤاد مرسي، هذا الانفتاح الاقتصادي، القاهرة ١٩٧٦، ص ١٣
 33 Նույն տեղում, էջ 155:
 34 «الجمهورية»، القاهرة، ٩—٣—١٩٧٤

- 35 *الأخبار*، بيروت، العدد ٩٠٥٨، ٣-١٩٧٤، ص ٩
- 36 Ефимов Э. С. Социально-политические и экономические последствия политики «либерализации» и «открытых дверей» в АРЕ.—В кн.: «Характерные черты социально-политического развития арабских стран в 1950—1970-е годы», Ереван, 1980, с. 126.
- 37 *البعث*، ٢٣-٥-١٩٧٩، ص 8٤
- 38 *الأخبار*، العدد ٧٠٢٣، ٧-٧-١٩٧٣، ص ٣٧
- 39 أحمد ثابت، مصريين *التنمية* و *التسوية*، بيروت، ١٩٧٦، ص ١٨.
- 40 أحمد ثابت، مصريين *التنمية* و *التسوية*، *Մեջմերուժ ըստ*، ص 3٨.
- 41 ميشيل كامل، خريطة الصراعات الاجتماعية والسياسية في مصر وفاق المستقبل.— *دراسات اشتراكية*، العدد ٦، ١٩٨٢، ص 3٢.
- 42 حزب التجمع الوطني التقدمي الوحدوي، أزمة مصر الاقتصادية الراهنة والطريق نحو الخروج منها، القاهرة، ١٩٨٢، ص 3١.
- 43 أديب ديمتري، على طريق انتفاضة ١٨ و ١٩ يناير.— *اليسار العربي*، باريس، العدد ٥، شباط ١٩٧٩، ص ١٩.
- 44 *مشروع برنامج عمل للقوى الشعبية*، (بم)، ١٩٧٤
- 45 *النداء*، ٢٨-٣-١٩٨٠
- 46 تقرير المكتب السياسي للحزب الشيوعي المصري من أجل تغيير حقيقي في مصر.. وانطلاق حركة التحرر العربية... (بم)، ١٩٨٣.

٩١٥٢٦ ٤٥٦٩٦٢٥٢٩

- 1 *الاقتصاد اللبناني والعربي*، بيروت، العدد ٢٥٠، ١٩٧١، ص ٨.

2 B. Z. Հովհաննիսյան, Ազգային-ազատագրական պայքարը Կրճեանում (1939—1958 թթ.) երևան, 1967, էջ 18—19.

- 3 جوزيف شادر، تطور الاقتصاد اللبناني في نصف قرن.— *الاقتصاد اللبناني والعربي*، العدد ٢١٢، تشرين الثاني ١٩٦٨، ص ١١٣.
- 4 هشام البساط، حركة الودائع المصرفية وناجهااتها في لبنان (١٩٦٤—١٩٧٠).— *الطريق*، العدد 3، مارس ١٩٧١، ص ٦٨.
- 5 *الانجاهات العامة الرئيسية لتطور الأوضاع الاقتصادية والاجتماعية الراهنة في لبنان*.— *الطريق*، العدد ٥، ايار ١٩٧٤، ص ٧.
- 6 B. Z. Հովհաննիսյան, Ազգային-ազատագրական պայքարը Կրճեանում, էջ 34.
- 7 *الطريق*، العدد 3، ١٩٧١، ص ٦٨
- 8 «БСЭ Ежегодник 1977», М., 1977, с. 307.
- 9 *الوثائق الكاملة للمؤتمر الثالث للحزب الشيوعي اللبناني*، ١٩٧٢، ص ١٦١.
- 10 كلود كوبرار، لبنان الصدمات الطائفية القضية الوطنية والصراع الطبقي.— *الطريق*، الأعداد ١-٨، ١٩٧٦، ص ٧٥.
- 11 كمال هنسي، الأزمة الاقتصادية الاجتماعية الراهنة عميقة، ساخنة، من نوع جديد.— *الأخبار*، العدد ١٤٩، ١-١-١٩٧٦، ص ٢٨.
- 12 هشام البساط، الاقتصاد اللبناني: المشكلات والحلول.— *الاقتصاد اللبناني والعربي*، العدد ٢٦٠، ١٩٧١، ص ٧٠.
- 13 «БСЭ Ежегодник 1977», с. 307.
- 14 *ՏԿ՝Ն «Կառն» Քիչրութ, Քիզ 172, 1. 6. 1974.*
- 15 *الأخبار*، العدد ١١٠، ١٥-٣-١٩٧٥، ٢١-٢٢
- 16 *الطريق*، العدد ٦٥/٥، ١٩٧٥، ص ٣٢
- 17 *الملاحم الجديدة في تطور أزمة الاقتصاد اللبناني*.— *الطريق*، العدد ١١/١٠، ١٩٧٤، ٢٥.

- 18 "الطريق"، العدد ٥، أيار ١٩٧٤، ص ٥
- 19 "الأخبار"، العدد ١١٠، ١٥-٣-١٩٧٥، ص ٢٥
- 20 "الأخبار"، العدد ١٤٧، ١٣-١٢-١٩٧٥، ص ٢٣
- 21 *Բարձր ազխաներն ըստ՝ սեփականի*, 301, 14. 5. 1977.
- 22 أحمد ستيتية، التطور الاقتصادي واستخدام اليد العاملة في لبنان. — "الاقتصاد اللبناني والعربي"، العدد ٢٤٢، ١٩٧٠، ص ٢٧.
- 23 سليمان تقي الدين، التطور التاريخي للمشكلة اللبنانية ١٩٧٠/٣٠، بيروت، ١٩٧٧، ص ١٢٣.
- 24 "نظرة عامة على القضية الزراعية في لبنان". — "الطريق"، العدد ٨، ١٩٧١، ص ٢٠.
- 25 *Նույն տեղում*, էջ 28.
- 26 *Նույն տեղում*, էջ 30.
- 27 "الوثائق الكاملة للمؤتمر الثالث للحزب الشيوعي اللبناني"، ص ٦٣٨.
- 28 *«Կանչ»*, Թիվ 172, 1. 6. 1974.
- 29 "الوثائق الكاملة للمؤتمر الثالث للحزب الشيوعي اللبناني"، ص ٦٤٥-٦٦٢.
- 30 *«Կանչ»*, Թիվ 172, 1. 6. 1974.
- 31 «БСЭ Ежегодник 1977», с. 307.
- 32 "الطريق"، العدد ٥، أيار ١٩٧٤، ص ١٠
- 33 "الأخبار"، العدد ١٣٠، ٩-٨-١٩٧٥، ص ٢٢
- 34 "الاقتصاد اللبناني والعربي"، العدد ٣٦٤، ص ٢٥
- 35 "الأخبار"، العدد ١٤٧، ١٣-١٢-١٩٧٥، ص ١٧
- 36 سليمان تقي الدين، التطور التاريخي للمشكلة اللبنانية، ص ٩٢
- 37 "ظواهر أزمة السكن في لبنان". — "الطريق"، العدد ٥/٤، ١٩٧٨، ص ١٣٦-١٣٧.
- 38 *Տե՛ս «Կանչ»*, Թիվ 158, 23. 2. 1974.
- 39 *Նույն տեղում*, Թիվ 164, 6. 4. 1974.
- 40 *Նույն տեղում*, Թիվ 301, 14. 5. 1977.
- 232

- 41 إلياس البوارى، تاريخ الحركة العمالية والنقابية لبنان ١٩٤٧-١٩٧٠، الجزء الثاني، بيروت، بت، ص ٣٦٠.
- 42 مهدي عامل، النظرية في الممارسة السياسية — بحث في أسباب الحرب الأهلية في لبنان، بيروت، ١٩٧٩، ص ٥٠٢-٥٠٣.
- 43 "تقرير المكتب السياسي للحزب الشيوعي اللبناني أمام اللجنة المركزية في دورتها الكاملة خلال شهر نيسان ١٩٧٤". — "الأخبار"، ١١-٥-١٩٧٤.
- 44 "الأخبار"، العدد ١٠١١٧، ٥-١٩٧٥، ص ٧
- 45 "نضال الحزب الشيوعي اللبناني من خلال وثائقه"، الجزء الاول، بيروت، ١٩٧١، ص ١٠١-١٠٢.
- 46 *Նույն տեղում*, էջ 96.
- 47 *Նույն տեղում*, էջ 266-268.
- 48 *Նույն տեղում*, էջ 332-333.
- 49 "الوثائق الكاملة للمؤتمر الثالث للحزب الشيوعي اللبناني"، ص ١٦٧.
- 50 *Նույն տեղում*, էջ 188.
- 51 "نضال الحزب الشيوعي اللبناني من خلال وثائقه"، الجزء الاول، ص ٩٧-٩٨.
- 52 "تقرير المكتب السياسي للحزب الشيوعي اللبناني". — "الأخبار"، ١١-٥-١٩٧٤.
- 53 "المؤتمر الوطني الرابع للحزب الشيوعي اللبناني تموز ١٩٧٩"، بيروت، ١٩٧٩، ص ٨٣.
- 54 *Կրթաների վերանորոգման նախագծի ընդհանուր արժեքը կազմում է 63,2 մլրդ կրճատման լիարժեք Այն կենսագործիչներ է 1983-1991 թթ. ժամանակահատվածում:*
- 55 «Մովհանական Հայաստան» 3. 11 1979: Քաղաքացիական դատարանի դատարան Հարցերի վերաբերյալ ու՛ն և 2. Հովհաննիսյան, Կրթաների ճնշումներ և կրթաների հայ համայնքի պրոբլեմներ (1975-1982), Երևան, 1982, նույնի՝ «Կրթաներահայրենիքը ծանր փորձության առջև» — «Մովհանական Հայաստան», 3.11.1979, նույնի՝ «Կրթաների սոցիալիզմի ու հայրենիք» — «Մովհանական Հայաստան», 19.9.1978:
- 56 "المؤتمر الوطني الرابع للحزب الشيوعي اللبناني تموز ١٩٧٩"، ص ٤١-٤٢.

57 Նույն տեղում, էջ 103:

58 الذكري السنوية لوفاة كمال جنبلاط. — "الطريق", العدد ١٠/٩, ١٩٧٧, ص ٢٧.

59 "المؤتمر الوطني الرابع للحزب الشيوعي اللبناني...". ص ١٠٨.

60 Նույն տեղում, էջ 120:

61 Նույն տեղում, էջ 116:

62 Նույն տեղում, էջ 133:

63 Նույն տեղում:

64 ՏՆ՝Ն Ն. Հ. Հովհաննիսյան, Լիբանանյան նքատամը և Լիբանանի հայ համայնքի զիրարբոլումը, էջ 56,70:

65 Նույն տեղում, էջ 71:

66 "العؤتمر الوطني الرابع للحزب الشيوعي اللبناني". ص ١٣٥.

67 ՏՆ՝Ն Նույն տեղում:

68 "بيان مشترك من الحزبين الشيوعيين السوري واللبناني". — "نضال الشعب", العدد ٣٢٣, اواخر ايار ١٩٨٣.

Վ Ե Ր Զ Ա Ր Ա Ն

"بيان مشترك من الأحزاب الشيوعية والعمالية في البلدان العربية". — "نضال الشعب", العدد ٣٢٣, اوائل حزيران ١٩٨٣.

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Առաջաբան	3
Գլուխ առաջին	
Առաջ կոմունիստների ու առաջադիմական-հայրենասիրական մյուս ուժերի պայքարը ինդյուստրիալիզմի դեմ և հանուն իսպայելական ագրեսիայի նեոտանկների վերացման	16
Գլուխ երկրորդ	
Ազգային-առաջադիմական վարչակարգի հաստատումը և սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունները Սիրիայում	55
Գլուխ երրորդ	
Իրախի կոմունիստական կուսակցությունը և առաջադիմական-հայրենասիրական ուժերը երկրի դեմոկրատացման ու սոցիալական առաջադիմության համար մղված պայքարում	108
Գլուխ չորրորդ	
Սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունները ու կարեքացը Եգիպտոսում	150
Գլուխ հինգերորդ	
Լիբանանի կոմունիստական կուսակցության և հայրենասիրական ուժերի պայքարը երկրի սոցիալ-տնտեսական և բարոյական ապսպայի վերացման ու սուրիադիսի պարզազանդության պնդողական համար	171
Վերջաբան	206
Մանսթագրություններ	210

Պազու Հարությունի Սարգյան

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՐԵՎԵԼԷԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒՓՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԵՎ ԱՌԱՋԱԳԻՄ ՈՒԺԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԳԵՄՈՒԿՐԱՏԻԱՅԻ ԵՎ
ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԱՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Հրատ. խմբագիր Ա. Հ. Գևորգյան
Գեղ. խմբագիր Հ. Ն. Գործակալյան
Տեխ. խմբագիր Հ. Մ. Մանուչարյան
Սրբագրիչ Զ. Գ. Նարանյան

ИБ № 980

Հանձնված է շարվածքի 11.06.1986 թ.: Մտորագրված է տպագրության
25.11.1986 թ.: ՎՋ 10925, Չափը 84×108^{1/32}, Քուլթ № 2: Տառատեսակ
«Գրքի սովորական»: Բարձր տպագրություն: Պայմ. 12,4 մամ., տպագր.
14,75 մամուլ: Ներկ. մամուլ 12,4: Հրատ.-հաշվարկ. 10,4 մամուլ:
Տպարանակ 550: Հրատ. № 6837, պատվեր № 429: Գինը 1ա. 40կ.
ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, 375019, Երևան,
Մարշալ Բաղրամյան պող. 24 պ.:

Издательство АН Арм. ССР, 375019, Ереван,
пр. Маршала Баграмяна, 24 г.

ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, 378310, ք. Էջմածին:

Типография издательства АН АрмССР, 378310, г. Эчмадзин.